

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

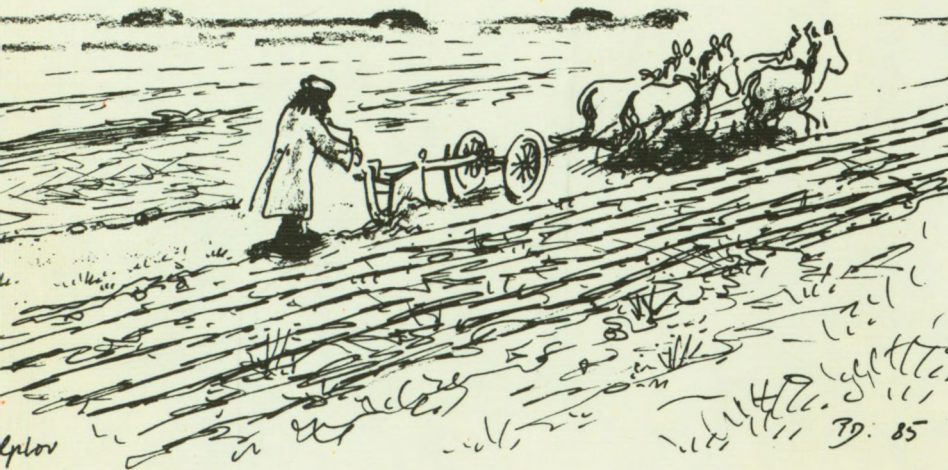
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Olga Pedersen

AASTRUP SOGN
fra enevælde til udskiftning
1660-1790

AASTRUP SOGN
fra enevælde til udskiftning
1660-1790

Olga Pedersen

AASTRUP SOGN
fra enevælde til udskiftning
1660-1790

1985

AASTRUP SOGN FRA ENEVÆLDE TIL UDSKIFTNING 1660-1790
UDGIVET AF OLGA PEDERSEN, GLEJBJERG, 1985
© OLGA PEDERSEN

TEGNINGER: MUSEUMSINSPEKTØR J.P. LA COUR DRAGSBO, ESBJERG
TILRETTELÆGGELSE: BØRGE PEDERSEN
SATS OG TRYK: AMETS TRYK A/S, ESBJERG

ISBN 87-98 20 45-1-3

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord	Side	7
Sognet	Side	9
Sognets placering	Side	12
Bebyggelsen i sognet	Side	15
Befolkning	Side	23
Kirke og kirkegård	Side	26
Præsterne	Side	36
Skole	Side	44
Degne	Side	53
Fæstebønder	Side	65
Høveri og dagligt arbejde	Side	77
Matrikuleringen	Side	83
Tiden efter enevælden	Side	85
Grænsestridigheder	Side	93
Fra fæstebonde til selvejer	Side	97
Andre erhverv	Side	112
Fattige	Side	118
Fødsel og død	Side	125
Ægteskab	Side	133
Sædelighed	Side	139
Kirketugt	Side	143
Skatter og afgifter	Side	150
Ejendele og skifter	Side	162
Gilder	Side	172
Nye tider	Side	177
Kildehenvisninger	Side	179

FORORD

Da jeg i 1980 blev leder af Aastrup sognekirke overlod pastor emeritus Knud Høgsbro Østergaard, Holsted, mig det enorme materiale, han i samarbejde med flere, både nulevende og forlængst afdøde mennesker fra sognet, havde samlet gennem mere end en menneskealder.

Det blev begyndelsen til min interesse for fortiden i Aastrup sogn. Efter nogen tid begyndte jeg at sysle med tanken om at delagtiggøre andre i, hvad jeg læste om i de efterladte papirer og optegnelser, som imidlertid blev suppleret ved besøg på lands- og rigsarkiv.

Men vejen til at skrive en bog om sognet var lang. Efter mange og lange overvejelser valgte jeg tilsidst denne form: En periode i historien om et bondesamfund i en hedeegn.

Det gjorde jeg, fordi jeg fandt det vigtigt at beskrive livet, som det var levet i hverdagen. Med andre ord: Jeg ville gerne fortælle om de mennesker, der har pløjet markerne, ejet gårdene og besøgt kirken før os. Beskrive hvilke betingelser de havde under godsejerstyret, hoveriet og stavnsbåndet, og hvordan de havde levet med hinanden.

Før jeg nåede så langt som til at kunne begynde beskrivelsen, måtte mange ting læres og læses. Først og fremmest gjaldt det om at lære at læse den gotiske skrift. Ellers var det umuligt at tyde, hvad præsterne skrev i kirkebøgerne og tingskriveren i tingbøgerne. Jeg måtte også lære en masse om, hvor jeg kunne finde materiale i lands- og rigsarkiv, og måtte konstatere at det ofte var som at lede efter en nål i en høstak.

Mens alle disse undersøgelser har stået på, har jeg truffet en lang række mennesker og fået lige så mange nye venner.

Jeg skylder dem alle en tak for værdifuldt samvær.

Tak til Høgsbro Østergaard og hans frue for venskab og for den tillid de har vist mig ved at overlade mig det materiale, der har dannet grundlag for alle videre studier i sognets historie.

Tak til lektor Verner Bruhn, Esbjerg, der har læst mit manuskript igennem og givet mig en faglig vurdering deraf.

Til museumsinspektør Jens Peter la Cour Dragsbo, Esbjerg, der har

stillet sit sjældne talent til rådighed og har leveret tegningerne, der illustrerer både bogens omslag og de forskellige afsnit.

Jeg skylder en tak til personalet på Byhistorisk arkiv i Esbjerg for deres venlige og hjælpsomme behandling, når jeg har aflagt besøg i arkivet i forbindelse med bogen. Størst skal takken være til arkivets leder cand. phil Jørgen Dieckmann Rasmussen, uden hvis faglige rådgivning bogen ikke ville have fået den udformning den har. Tålmodigt og altid venligt har Jørgen besvaret mine ofte ret tåbelige spørgsmål, og som den personlige ven, han er blevet undervejs, har han støttet mig ved at bruge af sin sparsomme fritid til at læse mit manuskript igennem, rette alle mine kommafejl og rådgive mig på de områder, hvor jeg kunne være i tvivl. Har han tvivlet på mine evner imellem, har han i al fald aldrig røbet det, men tværtimod har han givet mig et puf i ryggen gentagne gange.

For økonomisk støtte skal sendes en taknemlig tanke til Niels Jensen Nielsen og hustru i Tvile, der i 1959 oprettede et legat til udgivelsen af en bog om Aastrup sogn. Tak til kulturudvalget i Holsted kommune, og Andelskassen i Glejbjerg, der venligt har stillet et beløb til rådighed for udgivelsen. Alle beløb er medvirkende til at bogen kan sælges for den forholdsvis lave pris.

Bolding, maj 1985.

Olga Pedersen

SOGNET

I det syttende århundrede lå store dele af Vestjylland øde hen, næsten to millioner tønder land var uopdyrket hede. Her suste den stride blæst og lagde sine steder store landområder øde. Sandflugten havde fået gode vilkår efter at de middelalderlige skove var forsvundet. Vældige indlandsklitter opstod. Blæst var og er en del af en vestjydes liv. Hvor der var egekrat, eller hvor endnu enkelte træer ragede op i landskabet, bøjedes disses krone mod øst. Ja, selv de lave enebærbuske på heden havde bøjet sig, stod ligesom og dukkede sig for den evindelige blæst.

I dette landskab finder vi Aastrup sogn. Det er det største sogn i Gørding herred. Dets udstrækning er ti kilometer fra syd til nord, og tolv kilometer fra øst til vest. 5762 hektar øde og vildsomt hedeland. Moser og krat, og kun spredt bebyggelse.

Nordligst, grænsende til Agerbæk i Faaborg sogn, var skellene ret udflydende, især i det nordøstlige hjørne, hvor det store område »Klelund sande« strakte sig, og med mellemrum, efter blæstens behag, flyttede lidt på sig. Her var det svært at sige, hvor Aastrup sogn begyndte og Faaborg eller Lindknud sogne sluttede.

Længere mod vest, langs Gejlbækken, der har sit udspring i Agerbæk og danner nordgrænse for Aastrup helt ud i det vestlige hjørne, er det straks lettere. Men på de kanter boede ikke et eneste menneske, her var kun lyng og lyng. Langs Sneum å, helt ude i vest, havde sandet visket alle spor ud ligesom i »Klelund sande«. Den magreste jord Vestjylland kunne byde på, begyndte her. Syd for Aastrup sogn finder man bedre jorder, og ikke ret langt borte er marskegnene, men mod nord er der langt før man igen finder frugtbar jord.

Imellem disse to yderpunkter nordligst i sognet er der moser.

Lige nord for Aastrup by begynder den som »Dyrehavemose« og fort-

sætter så næsten ubrudt helt ud til »Klelund sande«. Herude kaldes mosen for »Kulmosen« på grund af dens sorte glinsende dynd.

»Klelund sande« var 1650 blevet hærget af en voldsom brand, hvorved »den ganske mor aldeles fortæredes af ilden indtil den bare sand, hvilken ved stærk blæst har fordærvet mange bøndergårde«.⁽¹⁾

Det forsøgtes at plante sandørkenen til med klittag, og for en del kunne området da også bruges til kreaturers afgræsning, men kun til en ny storm kom flyvende over landet, for endnu hundrede år senere lå området næsten øde hen, ja udnyttet blev det først da man i slutningen af forrige århundrede plantede »Klelund plantage«.

I Kulmosen udspringer Aastrup bæk. Den skifter navn til Stødbækken, før den løber ud i Sneum å. Men inden da har den passeret Aastrup by, er løbet bag om kirken, og har på sin vej gennem Nyslund givet præstegårdens udmark mulighed for en beskeden høavl.

Omkring bækkens udspring i den store mose voksede for tre hundrede år siden pilekrat, der skjulte de dybe, livsfarlige vandhuller for den vandreendes blik. Men engang var her, som overalt i Jylland skove. Nu var kun pilekrattet tilbage. Lidt længere mod syd, hvor Aastrup sogn grænser til Sekær i Holsted sogn, var så sent som i 1798 spor af skovene, idet her stod et træ så stort, at landmålerne, da de tegnede Videnskabernes Selskabs kort, noterede det på kortet ved at skrive: »Højeste træ i Sekær«.

Et sagn siger, at da træet blev fældet, var stubben så stor at tolv par kunne danse derpå. Men det er nu aldrig blevet bevist.

Samme sagn siger at træet fra stammen blev anvendt til tagkonstruktion i Aastrup kirke, men heller ikke denne påstand er bevist.⁽²⁾

Fra Lindknud sogn kommer Nørrebækken ind. Den har sit udspring i Kongens Vase, »der er et stort sumpet område i Lindknud sogn lige øst for sogneskellet. Om dette sted fortæller sagnet, at her red Valdemar Sejr over da han i 1212 blev kaldt til Ribe, hvor dronning Dagmar lå syg.

Her gik den gamle drivervej, ad hvilken studene blev drevet ned gennem Jylland til grænsestederne. I forårsmånederne var her stærkt trafikeret, når studedriverne skulle nå til de store forårsmarkeder og fulgte vejen gennem Kongens Vase over Sekær og Gørding til Gredstedbro og Ribe.

Nørrebækken er altså blevet passeret af en uendelig række af dyr og drivere inden den fortsætter sit løb, iler forbi Katbøl og Tvilho, passerer Skovbølling og i Grene mødes med en anden, fra Holsted kommende

bæk, Sønderbækken. De to vandløb slår sig sammen og følges videre mod vest.

Syd for Sønderbækken, ved grænsen til Sekær, møder vi på ny store moser. Tvilho Nørremose, der fortsætter langt ind i nabosognet Holsted, var en farlig, dyb og ufremkommelig mose.

Det er dog her i de to byer Tvile og Terpling, man i 1660 mødte sognets bedste jorder. De to byer grænser mod syd til Vejrup sogn og blev i grænseområderne igen overvejende til hede og mager jord.

Sognets grænser mod syd var næsten overalt den store Alvej, der gik mellem Kolding og Varde. Den fulgte ikke den nuværende hovedvejs forløb helt, men er dog i store træk identisk med denne.

Længere i vest går skellet lidt i nord, følges et stykke med Grisbækken og går så skråt op gennem heden til Sneum å ved Suderkrog. Herfra danner Sneum å vestgrænse hele vejen op langs Bolding, til hjørnet ved Gejlbækkens udløb tæt ved Faaborg mølle.

Det landskab, der lå foran os i det syttende århundrede i Aastrup sogn, lignede det Blicher senere beskrev med så stor kærlighed i digte og noveller. Spredt ud over det hele lå de lyngklædte gravhøje og vidnede om tidligere slægters gang. Tværs gennem Tvile og Terpling, over åen ved Vejsig til et vadested i det nordvestlige hjørne, over Sneum å, har en oldtidsvej ført dem fra det ene, for os ukendte sted til det andet. Om deres færd ved vi ikke noget, men langs deres vej har de lagt en stribe af mindesmærker, de lyngklædte gravhøje, og i deres fodspor finder vi stadig redskaber af sten eller bronze. De fleste gravhøje er nu, tre hundrede år senere, overpløjet eller nedtrådt af kreaturer, men i sekstenhundredtallet lå de her alle, fra Tvillinghøjene og Malthøj i syd til Mølhøj i det nordvestlige hjørne.

Mod øst ligger den største gravhøj, Rishøj, en bronzealderhøj 3,5 meter høj. Det er alt hvad sognet kan præstere af højder.

Rishøj er skel mellem de tre byer, Katbøl, Skovbølling og Aastrup, ligesom den sydligste høj, Malthøj, er skel mellem tre sogne Aastrup, Vejrup og Holsted.

SOGNETS PLACERING

Aastrup sogn er beliggende i Gørding herred. I 1231 var Gørding herred en del af Malt herred, men inden århundredets udgang var det adskilt og stod som et særskilt herred.

Herredets segl forestiller en rytter i rustning med spyd. Hjelmens udseende hører hjemme i det trettende århundrede, ligesom omskriften i seglet i bogstaveringen stammer fra den periode. De første dokumenter om Gørding herred er fra 1291.

Gørding herred havde sit første tingsted i Tinglund ris på Sønder Gørding hede. Dette tingsted har været under åben himmel, og således blev herredstingene holdt helt frem til slutningen af 1600 årene. Efter reskript af 13. marts 1688 blev det påbudt at indrette huse til tinget, og først efter den tid så man tinghuse dukke op.

16. december 1684 blev Gørding og Malt herreder lagt sammen under ét tingsted. Siden 1670 havde de haft fælles herredsfoged og ved sammenlægningen blev tingstedet lagt i Sønder Lovrup.

I 1737 blev de to tingsteder yderligere sammenlagt med Skads herred, der ikke havde noget tinghus, men afholdt ting i et bondehus. Ti år efter sammenlægningen søgte kongen om tilladelse til at bygge et tinghus ved Endrup, nærmere betegnet ved Gestbro i Vejrup sogn, hvor skellet var mellem Skads og Gørding herreder, og hvor der var så megen bymæssig bebyggelse, at folk som skulle overnatte ved tingstedet, kunne få husly.

Tilladelsen fik man 10. februar 1747 og Lille Endrup tinghus blev bygget. Her blev tinget afholdt indtil de tre herreder i år 1800 atter blev adskilt, eller i al fald Skads herred blev skilt fra og blev selvstændigt herred, som det tidligere havde været. I årene efter 1800 foretoges forskellige æn-

dringer, og først ved justitsministeriets bekendtgørelse af 24. maj 1859 fik Gørding herred sit nuværende udseende, hvilket vil sige de fire sogne, Gørding, Vejrup, Aastrup og Bramminge.³

I matriklen 1683 hørte Grene, Gjettrup og Tvilho under Malt herred. I en lige linie fra Stenrøgelhøj, der ligger i skellet mellem Aastrup og Klelund, uden om den store mose og ned til Rishøj. Herfra i stik sydlig retning til linien når Nørrebækken et sted mellem Gjettrup og Tvilho, følger herfra vandløbet til Grene og tilbage langs Sønderbækken til Holsted skel. Øst for denne linie hørte til Malt herred, resten af sognet var til Gørding herred.

Der er ikke, og var langt mindre i 1660 større byer i Aastrup sogns nærhed. Derfor levede man også helt op til vor tid ret isoleret. Der var ikke stor indflydelse fra byer som Kolding, Varde og Ribe, dertil lå disse for langt borte, og mange mennesker blev hjemme i sognet hele deres liv. Modeprægede vaner og påklædning nåede ikke altid hertil før de var passé mange andre steder.

Helt uden indflydelse udefra var sognet naturligvis ikke. Forskellige ting som f.eks. bygningstømmer og salt, var man nødt til at hente fra andre egne. Kalk tog man til Hjerting efter, bygningstømmer måtte hentes på den mere trærige egn omkring Kolding, og varer som tørv og tørvekul solgtes fra sognet i Varde.

Sognet var ellers ret selvforsynende, og man kørte da heller ikke sådan uden videre af sted til hverken Kolding eller Varde. Vejene, selv de største, var store dele af året fuldstændig ufremkommelige. I 1781 blev det pålagt herremændene at sørge for deres forbedring, men indtil da, og sine steder også længe efter, var alle forsøg på at få ordentlige veje forgæves. Så snart det satte ind med frost eller regn blev de opkørte og endte i et stort ælte. Om sommeren, når der længe havde været tørke, var hedevejene umulige for hestene at trække vognene frem i, på grund af sandet.

Ikke blot Kolding og Varde var forbindelsesbyer. Her var det hovedsagelig handel og indkøb man søgte. Ribe var derimod stedet, hvortil man fra meget gammel tid havde haft kirkelig tilknytning. Her lå domkirken og klostrene, der havde ejet den største del af gårdene i Aastrup sogn før kongen ved reformationen og enevælden selv overtog administrationen af dem. Her boede biskoppen og her lå hospitalet, hvortil de sindssyge i enkelte tilfælde måtte bringes for at indespærres i »dårekisten«.

Det vestjyske rytterdistrikt, der oprettedes da kongen efter 1660 overtog militæret, var også hjemmehørende i Ribe.

Men mod nord skulle man langt før man mødte byer af betydning.

At der overhovedet var en vej ud af byen i den retning, skyldtes at præsten skulle til annexet i Starup hver søndag. Ellers var der i den retning kun spredt bebyggelse. Hvor Grindsted i dag ligger som en moderne by i vækst, var der kun den brune hede, og man skulle helt til Viborg før man mødte nogen egentlig by, og så langt drog kun de allerfærreste.

Der var heller ikke noget at komme der efter. Siden Grevens Fejde i 1536, der kostede de jyske bønder så dyrt, var lysten til at drage til Viborg kølnet betydeligt. Nok var landstinget placeret her, men til det havde man ikke så ofte ærinde.

Skulle man i det daglige udensogns var det møllerne man kørte efter. Her måtte alle uden for sognets grænser da Aastrup sogn ikke selv havde en eneste mølle. Endrup mølle i Nykirke sogn blev søgt af alle i den sydlige del af sognet, ens møllebesøg var ofte bestemt af, hvilken herregård man hørte under. Endrupholm lå umiddelbart ved møllen og naturligt blev søgt af bønderne fra Aastrup by, og også fra Katbøl, der var kirkens ejendom, måtte man den lange vej til Faaborg mølle med sit korn.

De østlige beboere var ellers knyttet til Hulkær mølle i Holsted sogn. For alle var turen til møllen lang, men nok også en kærkommen afveksling i en ellers ensformig tilværelse. Ved møllen mødte man mennesker udensogns fra, her kom mange forskellige, og her spurgte man nyt fra nær og fjern.

BEBYGGELSEN I SOGNET

Rishøj er sognets højeste punkt. Et sagn fortæller at den har fået sit navn fra en af de jyske småkonger ved navn Riis, og måske, hvis sagnet fortæller sandhed, er det hans stenkiste, der engang er fundet her i højen.⁴

Da kong Riis regerede var her måske egeskov, så hans grav i virkeligheden er blevet lagt i en lysning i skoven, skjult for den vandrendes blik.

Men den, der i 1660 kom gående til hans grav kunne se højen på meget lang afstand. Og gik man op på selve højen kunne hele sognet overses. Fra moser og hedesletter i nord, til andre moser og hedesletter i syd. Her kunne man stå og tælle gårdene, der lå og trykkede sig i landskabet for vestenvinden.

Katbøl og Tvilho

Lige der nede til venstre lå Katbøl og Tvilhogårdene hver på sin side af Nørrebækken. Katbøl er på den tid betegnet som et bol. Det har fra middelalderen tilhørt Aastrup kirke. En eller anden har skænket stedet som sjælegave, og har til gengæld for den fattige ødebeliggende hedegård fået løfte om frelse og nåde for sin sjæl efter dette liv.

Hvis man skulle tage bestik af gården, har samme liv ikke været særligt værdifuldt. Husene var næsten sunket sammen, den ene halvdel af gården stod øde og forladt, som så mange andre gårde og huse gjorde det efter at svenskekrige og pest næsten havde affolket egnen.

På den anden side af bækken lå Tvilhogården. Den var en såkaldt enestegård, hvilket bedst betegnes sådan, at den var den eneste i et ejerlag. Men da man i Aastrup sogn har haft gårdfællesskab næsten overalt, har

der faktisk ikke været en eneste gård, hvorpå der kun boede en familie.

Tvilhogården havde i middelalderen været omgivet af skov. I 1525 betales herfra, som en del af landgilden, et skovsvin, og i 1660 var der stadig egekrat omkring stedet, dog kun forkrøblede træer.

I Tvilho lå tre gravhøje og fulgte man med øjnene vejen til Aastrup by, så man yderligere to.⁵

På Katbølgården boede Christen Grumbsen og Michel Nielsen, og på Tvilhogården, der tilhørte Sønderkov i Brørup sogn, var Michel Hansen og Frands Andersen fæstere. Man kunne have ønsket sig at matriklen fra 1662 også havde nævnt kvindernes navne.

Ligesom Katbølgården lå en del af Tvilhogården øde. Der har altså været mulighed for tre familier på gårdene her.

Gjettrup

Længere sydpå, ned mod sogneskillet til Sekær i Holsted sogn, lå den største gård i Aastrup sogn på de tider, Gjettrupgården. Som alle andre gårde i sognet var den placeret ved et vandløb. Selve gården lå midt i sin jord og var på alle sider omgivet af store hedearealer.

I Gjettrup var der gode muligheder for urhøns, og her strejfede ulveflokkede om. De kunne på så øde steder være en stor plage, og selv om der blev betalt for hver nedlagt ulv, huserede dyrene på de store strækninger ind mod Lindknud og Holsted sogne.

Gjettrupgården havde tre beboere, Eske Andersen, Christen Andersen og Knud Andersen. Gården ejedes af kongen der havde skænket dens afgifter til Erik Kragh til Bramminge. Erik Kragh havde fået landgildelydelserne fra både denne og en lang række gårde på egnen for sin indsats for kongen i forbindelse med enevældens indførelse i 1660.

Skovbølling, Grene og Glejbjerg

Stående på Rishøj kunne man nu lade blikken glide videre mod syd langs vandløbet til gårdene i Skovbølling og Grene. Grenegården lå ved

Sønderbækken, mens Skovbøllinggården lå neden for den nuværende »Toftegård«. Grenegård var en tid ejet af Nørholm gods i Thorstrup sogn. Halvdelen af den stod tom og på den anden halvdel boede Peder Sørensen og hans søn Peder Sørensen. At far og søn hed det samme var ikke så ualmindeligt. Mens Grenegården næsten var faldet sammen, var gården i Skovbølling i fuld drift. Gården var underlagt Ribe Domkapitel, hvilket betød at dens afgifter tilfaldt domkirken. Dens ene halvdel var fæstet og beboet af Niels Juul, mens der på den anden halvdel boede to fæstere, nemlig Peder Michelsen og Michel Andersen.

De to gårde var meget synlige fra Rishøj, Skovbølling var den største, dens bygninger var solide og i orden, mens den anden var noget nær en ruin. Gården var placeret ved vandløbet, der lige efter løber sammen med det sydlige og danner en gren, hvorefter stedet også har fået sit navn, Grene.

Efter sammenløbet fortsætter de to vandløb vestpå som Terpling å, og umiddelbart herefter lå Glejbjerggården. Den var placeret omtrent hvor andelsmejeriet nu ligger, lidt vest for det sted, hvor man formoder der i 1400 tallet lå en vandmølle.⁶

Den er imidlertid her i 1660 forsvundet og glemt.

På Glejbjerggården boede Knud Christensen og Oster Nielsen og også denne gård betalte sine afgifter til Ribe domkirke.

Tvile og Terpling

På den sydlige side af den samme bæk lå de to byer, Tvile og Terpling.

Tvile havde to gårde og et hus, mens Terpling havde hele fire gårde og et »gadehus«. I de to byer var alt i nogenlunde stand.

Både bygninger og avl fortæller tydeligt at den gode jord er grundlag for velstand. I Tvile boede Grumi Jørgensen og Maren Ivers på den ene gård. Man kan gå ud fra at Maren Ivers var enke, da en kvinde ellers ikke kunne stå som gårdfæster.

På den anden gård boede Jens Svendsen og Niels Michelsen. Den ene af dem har måske været aftægtsmand, da den anden halvdel af gården var øde.

I Tvile hvor jorden var god kunne misvækst ikke så let lægge en gård

øde, så man må antage at de øde steder både her og i Terpling kan takke pesten for betegnelsen.

Gadehusbeboernes navne kendes ikke. Et jordløst hus var ikke pålagt skat og derfor figurerer beboerne ikke i de bevarede arkivaliers skattemister.

I Terpling var tre gårde underlagt Sønderskov i Brørup sogn. Beboerne hed Laurits Jørgensen og Jens Clemmensen, Thomas Pedersen og Niels Thomsen. En gård var ejet af kongen med Erik Kragh som landgilde-modtager, på den boede Niels Sørensen og Peder Jensen. Resten af Terpling var øde og uden fæstere.

Vejsig og Bolding

Fra Terpling, vest på langs samme vandløb lå ved nordsiden atter en gård. Vejsiggården. Den havde fået sit navn derved at et vadested førte over åen ved gården. Siig betyder et fugtigt sted, og hvor vejen fører over et sådant ligger Vejsig.

Her boede Ebbe Mouritsen. Gården var næsten faldet sammen. Den ejedes af kongen og Riberhus fik afgifterne herfra. I 1660 nævnes dens fæster som værende »sandemand«. Denne ansvarsfulde stilling, der nærmest kan sammenlignes med vore dages voldgiftsmænds, var nok også den eneste værdighed, der var over den forfaldne gård og dens beboer.

Længst ude mod vest lå Boldinggården. Fra Rishøj skulle man se godt efter for at få øje på denne gård, der lå på skråningen ned mod Terpling å, dens bygninger faldt næsten sammen med den store brune hedeflade der omgav den.

Gården havde et meget stort tilliggende, hvoraf kun en lille del var opdyrket. Dens beboere, Jens Ibsen og Hans Jensen var arvefæstere til Sneumgård, der altså ejede gården.

De to familier havde været bosat på Boldinggården hele sekstenhundredtallet igennem. Selve stedet havde skiftet ejer flere gange, men havde aldrig været under kronen. På denne tid var dens halve part øde.

Fra Boldinggården og mod nord hvor sognet grænser til Faaborg sogn var der vældige hedestrækninger uden bebyggelser.

Aastrup

I 1426 nævnes en gård ved navn Neder Aastrup. Senere er den forsvundet,⁷ men måske lå den herude, hvor sandflugt har ødelagt dens agre og gjort det umuligt at drive den videre. Hele området er i al fald flyvesand, uden en eneste menneskebolig i hele det vældige hedeland. Her var ikke engang præstegårdens enge udnyttet.

Man skal helt tilbage langs Aastrup bæk midtvejs ind i sognet, før der atter lå en gård eller et hus.

Her lå og ligger kirken. Den ragede ikke så højt op i landskabet som i dag. Tårnet var, ligesom skibet og koret i dag, af tilhugne kampesten og der groede græs og lyng helt op til kirkens dør. Stendiget var sat op af to grunde: Indhegne den indviede jord, og holde løsgående kreaturer ude. Det sidste lykkedes nu ikke altid.

Et lille stykke fra Aastrup kirke ligger byen Aastrup. Den bestod i 1660 foruden præstegården af fire gårde.

Det vil sige, ikke en eneste af dem var i ordentlig stand, alle var mærket af de frygtelige år, der var gået forud. Hvor pesten ikke havde taget noget, havde svenskerne eller deres polske efterfølgere, de såkaldte hjælpetropper, raseret eller afbrændt gårdene.

Flere steder var ramt af begge ulykker, og en meget stor del af jorden i Aastrup by lå udyrket hen.

Det vides ikke med sikkerhed, om fæstere nævnt i matriklen fra 1660 nu også levede på det tidspunkt. Tomme gårde blev ofte opført i de gamle fæsternes navne, indtil en ny havde overtaget dem og et nyt fæstebrev derfor udstedt.

Andre gårde blev drevet af naboerne. Hele Aastrup by var ejet af kongen, og på krongårde var der pligt til at vedligeholde øde nabogårde, hvis det overhovedet var praktisk muligt.

Var en fæster død stod gården i den afdødes navn, en sjælden gang i enkens indtil hun giftede sig igen, eller kongen fæstede gården bort til en anden.

Med sikkerhed kan man derfor ikke vide om de mænd, der nævnes i Aastrup by i 1660 også var på gårdene.

Præstegården var beboet af præsten Hans Lauritsen Holst. En af na-

bogårdene af hans broder Jørgen Lauritsen, der foruden at være gård-fæster også var degn ved Aastrup og Vester Starup kirker.

På en anden gård boede Laurits Christensen og Jørgen Thomsen, en gård havde Mikkel Jespersen og Søren Jensen mens dens anden halvdel stod forladt, men på den sidste halvdel er Laurits Christensen nævnt som den, der driver gården. Den tredie gård havde Søren Mortensen og Morten Hansen som fæstere, og den sidste gård i byen har været uden beboere for som bruger af denne nævnes Morten Hansen.

Alt var virvar i Aastrup by, husene var forfaldne og flere af dem var hjemløst af omflakkende folk, der ikke havde andre muligheder for at få tag over hovedet end at søge hen, hvor der stod forladte bygninger.⁽⁸⁾

Det er alt. Set oppe fra Rishøj fyldte de ikke meget i det enorme landskab, disse nitten helgårde. Et tyndt befolket landskab, store afstande mellem gårdene, og ind imellem øde og farlige områder. Fattigt, forbløst og udpint. Man kan næsten sige, at i 1660 ved enevældens indførelse, kunne det kun gå fremad for Aastrup sogn, om der skulle vedblive at bo mennesker på stedet.

For den der stod på Rishøj og så ud over det hele, må det have været meget langt fra, hvad vi i dag ville se fra det samme punkt, med moderne veldrevne gårde spredt ud over landet og ikke et hjørne uudnyttet. Men for tre hundrede år siden, i det barske landskab må en fremmed have tænkt, at her kunne man ikke leve.

Der var heller ikke ret mange der gjorde det. I 1678 var der 95 personer i hele sognet der betalte skat,⁽⁹⁾ og over hundrede år senere ved landboreformernes tid, var tallet ikke tre hundrede personer i alt.⁽¹⁰⁾ I de mellemtiliggende år blev der ikke bygget en eneste ny gård i sognet. Enkelte huse kom til og nogle få håndværkere dukkede op. Det tog sognet lang tid at rejse sig efter de krigshærgede sekstenhundredår med pest og elendighed.

Ud over de allerede nævnte gravhøje, hvoraf kun en meget lille del er nævnt, har sognet ingen seværdigheder. Ingen slotte eller herregårde. Ikke en eneste selvejer kan der bydes på i 1660, og der gik omkring hundrede år før de første i sognet blev ejer af deres gård og jord.

Der går heller ikke store samfærdselsveje gennem sognet. Som før nævnt fører den store drivervej og Kolding - Varde landevej lige forbi. Inden for sognets grænser har de største veje været fra Terpling til Rebel-

sig, hvor hovedvejen gik og hvorfra man kunne komme videre til Ribe, Kolding og Varde.

Fra Gjettrup førte en vej til Aastrup kirke, og mod nord gik en anden der brugtes af præsten, når han skulle til annexsognet Starup, der ligger ca. tolv kilometer mod nord. Al anden trafik i sognet gik ad små stier eller et hjulspor over heden. I Aastrup by, hvor præsten boede, var der en bro over bækken. Her over førte vejen til Starup. Alle andre steder benyttede man en spang eller lavede en overkørsel ved at lægge store sten i vandløbet, hvor man ville passere det.

Meget tidligt blev der bygget en bro over åen i Bolding, men de to steder var ene om dette. Måske var det herredsskriveren Anders Gregersen, der boede på Boldinggården omkring år 1700, der foranledigede dette. Han var en mand med mange og fornemme venner, der ofte besøgte det afsides liggende sted.⁽¹⁾ Desuden ville det være svært at lægge en overkørsel her, da strømmen i åen er meget stærk.

En vej fra Tvile og Terpling førte over Tvile mose til Holsted, den var dog store dele af året ufremkommelig på grund af den store og dybe Tvile mose.

Sådan så Aastrup sogn ud da enevælden blev indført i Danmark.

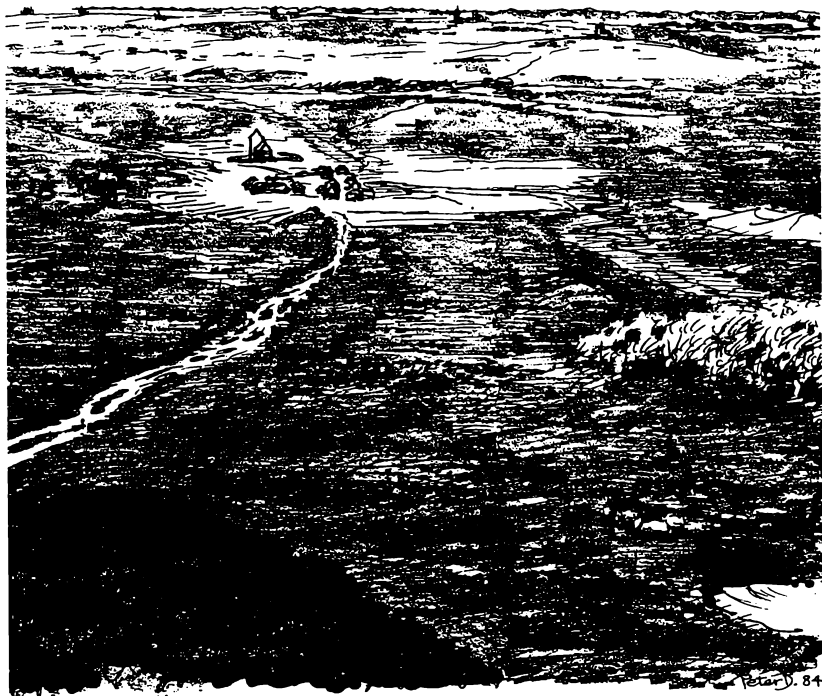
Vel var her ikke de store højder, 3,5 meter på Rishøj, men i klart vejr kunne man se Vesterhavet. Der var ikke et træ eller nok så lille en plantage, der hindrede udsynet. Man kunne se langt ind i Lindknud sogn. Ned mod Kongens Vase, til Gjettrup hvor den lille å der kaldtes Borgfuld å løb sammen med Sønderbækken. Den var som en sølvtråd i lyngens brune flade. Længst ude kunne man se Bjøvlund hede i Holsted sogn, her var en mængde gravhøje, og i skellet lå den før omtalte Malthøj. Ved sin placering i et skel er den en såkaldt »trebundet« høj, og i en sådan kunne man begrave en selvmorder og derved forhindre ham i at gå igen.

Der kunne ses en smule pilekrat ved Kalvemosen i Tvile, men blikket kunne alligevel let nå Tranekærs enge mod syd, næsten ved skellet til Vejrup sogn. Ensformig, lyngklædt og barsk. Måske for en fremmed.

Men hvor smukt, når vandet om foråret fosser af sted i bækken og bondelandet vågner og fornyr sig i forventning og håb. Hvor trist og fortvivlende i tørre somre, når bækkenes vand svinder ind og græsset bliver afsvedet og gråt på markerne, og hvor lyng og revlingeris bliver stride i stråene i længsel efter regn.

Hvor smukt i skønne sommeraftener, når engene står frodige og grønne og mosekonen bringer sin gryde i kog og lægger et dampende slør over mark og eng. Hvor fredfyldt og mættet når september farver hederne lilla og kornmarkerne gule.

Da føler sognets beboere før som nu, at det er her vi har hjemme.

BEFOLKNING

I første halvdel af sekstenhundredtallet steg befolkningstallet stærkt, særlig i Vestjylland, hvor mulighederne for opdyrkning og oprettelse af ny brug var mange.⁽¹²⁾

Herremændene delte ofte gårdene flere gange, og ved at tage noget af heden under plov, kunne en bonde mere antages under godset, og nok en hovbonde betød større muligheder for hovedgårdens drift. Mange bøndergårde blev delt i fire og begrebet kvartgårde opstod.

Fra 1600 til 1660 var stigningen i jordbrugernes tal i Gørding herred 46%. Bøndernes velstand svarer ikke til stigningen, da den også var ensbetydende med mindre brug. Men så kom de frygtelige år. Fra 1640 til enevældens indførelse tyve år senere, blev befolkningstallet reduceret i uhyggelig grad, og da både svenskere og polakker i 1659 havde forladt landsdelen, lå denne pesthærget og mange steder mennesketom. Gårde forfaldt og marker, der før havde været opdyrket, sprang i lyng. I de næste hundrede år blev kun ubetydelige dele af Jyllands to millioner tønder land hede opdyrket.

Det var en trediedel af halvøen der lå ubenyttet hen. Her holdt store flokke af natmænd og fattige hjemløse til. Ikke så underligt, at alle forsøgte på at få heden opdyrket og beboet strandede.

I 1723 forsøgte Frederik den 5. at ændre dette ved at give begunstigelser som skattefrihed og frihed for udskrivning til soldat til dem, der ville påtage sig at opdyrke hede. Men det hjalp ikke. Ingen var interesseret i at bosætte sig på den vilde ufrugtbare egn. Heller ikke en kommission, der blev nedsat i 1751 med det samme formål for øje, havde held med sig.

Pesten

I Aastrup sogn blev befolkningen hårdt ramt af den frygtelige pestsygdom, den såkaldte »hvide blodsot«. Nogle præcise tal på antallet af ofre i sognet har man ikke. I 1659 var også præstegården tom. Den gamle Niels Baltersen, der havde været i kaldet siden 1622 formodes at være død under pesten, men noget sikkert bevis for det har man ikke.

Sent på året 1659 kom Hans Lauritsen Holst til Aastrup præstegård, der efter hans egen beskrivelse da kun var en ruin. For at kongen kunne få penge i den slunkne statskasse, var præsterne blevet pålagt en indløsningssum for præstegårdene. Men Hans Lauritsen søgte om fritagelse for denne, da hans gård ikke kunne bære udgiften.⁽¹³⁾ Fritaget blev han dog ikke, og i 1685 måtte han indbetale beløbet, der var på 33 rigsdaler.

I Aastrup by var ikke en eneste gård uberørt af pest og krig eller begge dele. Samme år som Hans Lauritsen Holst kom til sognet fulgtes han hertil af sin broder Jørgen Lauritsen, der fik degneembedet. Præstegården og degneboligen var de eneste gårde der var beboet i Aastrup by det år.

Foruden Aastrup by var pesten gået hårdt ud over Terpling, hvor også en lang række af gårdene stod tomme, eller var besat med enker.

Ifølge Danske Lov kunne en enke blive siddende på en fæstegård, så længe hun ikke giftede sig igen. Skete det, måtte den ny mand overtage fæstet og betale indfæstningsbeløb til herremanden eller kongen.

I de næste tyve år blev de fleste af gårdene besat med ny bønder. De kom hertil fra andre egne af landet, hvor hverken pest eller krig havde været så ødelæggende.

Her i det sydvestjyske havde de polske hjælpetropper, der fulgte i svenkernes kølvand, hærgnet mere end noget andet sted, og de syd- og sønderjyske områder havde været hårdest ramt af pesten i 1659.

Fra nord, og især fra Djursland, kom mange bønderkarle til egnen. De overtog de øde gårde og giftede sig i stort tal med enker, der sad på en fæstegård. Derved sikredes både gårdens og enkens fremtid.

De fremmede har betydet en stor omvæltning for det afsides liggende sogn, der kan sammenlignes med de hundrede år senere store ændringer omkring bondereformerne. De førte nye skikke med sig, og aldrig mere blev Aastrup sogn det samme som før deres tid.

Hvor mange der boede i sognet på de tider, er svært at svare præcist på, men samtidige skattelister kan give et nogenlunde indtryk. I 1699 var

der i hele sognet 68 personer, der betalte skat. Hvis man går ud fra, at langt de fleste var gifte folk, kan tallet fordobles. Lægger man så dertil børn, gamle og fattige, er man ikke så langt fra de 243 indbyggere, der i følge folketællingen i 1787 boede i Aastrup sogn.

I kirkebøgerne vil man også kunne få bekræftet disse tal. Ved at tælle fødte og døde, vil man se, at der på intet tidspunkt i hele denne periode blev født over tyve børn om året, og for det meste var tallet under ti. Dødsfaldene stod stort set på de samme tal.⁽¹⁴⁾

KIRKE OG KIRKEGÅRD

Den ældste bygning i sognet var kirken og her i og omkring foregik megen aktivitet i det syttende og attende århundrede.

Kirken og hvad den stod for, betød utrolig meget. Til kirken gik ens vej straks efter, at man havde gjort sin entré i verden. Christian den Femtes Danske Lov påbød at »hvo som lader sine børn ligge udøbte uden kirken, over otte dage efter at de er født, skal have forbrudt tyve lod sølv til næste hospital, som af kongens befalingsmænd eller stedets øvrighed indkræves...«.

Og til kirken gik ens sidste rejse, hvor det ifølge samme lov var påbudt præsterne »at kaste jord på de døde, når de er hensatte, og dersom de have stunder, og ere bedt derom, skulle de, på prædikestolen holde en prædiken for formaning af Guds ord til folket«.

Aastrup kirke ligger i en »skarp og sandet hedeegn«.

Dens alder kan ikke præcist slås fast, men antagelig er den fra 1100 årene. Da kirken blev bygget var der måske frodig agerjord, som sandstorme siden forvandlede til den fattige lyngjord kirken stod midt i, ved enevældens indførelse.

Måske har kirkebyggerne foretrukket at Guds hus blev sat for sig selv på et sted, hvor den kunne ses viden om, og da man i Aastrup sogn ikke har store bakker, valgte man at placere den på det flade land, hvor man i 1660 har kunnet se den fra det ganske sogn.

En kirkerestaurering i 1952 giver grundlag for at formode, at der allerede før den nuværende kirkes bygning har ligget en anden, mindre kirke på stedet, ja måske endda flere, så bebyggelsen går helt tilbage til den hedenske tid, og har muligvis været et kultsted.⁽¹⁵⁾

Hvis disse antagelser slår til, har måske helt andre grunde bestemt kirkenes placering.

*Middelalderkirkeklokken i Aastrup kirke der skønnes at have været fra første halvdel af 1300 tallet.
(foto: Høgsbro Østergaard)*

Står man i dag i det lille hvidkalkede kirkerum og lytter ganske stille, kan man næsten føle suset af de mange hundrede år. Og her kan man høre stemmerne fra de mange slægter blande sig med den store stilhed.

I kirken, der har romansk skib og kor i granitkvadre på skråsokkel, er man nærmere de hedengangne slægter end noget andet sted i sognet. Kirken er det eneste hus de har efterladt os, og omkring det ligger de alle begravet. Her har præsten bedt med menigheden i 1660 ligesom han gør det i dag.

Herinde lige foran alteret ligger Dorte begravet. Hun var datter af præsten Hans Lauritsen Holst (1660-1694) og blev gift med faderens efterfølger Iver Gregersen Krabbe. Deres ægteskab varede kun syv år. Efter at have født det tredje barn døde Dorte. Det nyfødte barn blev døbt ved hendes kiste. Så blev hun sat i graven med et smukt hårbånd bundet omkring sit hår, og senere præster har alle knælet på hendes grav.

Her stod hendes mand Iver, da han modtog Maren Jørgensdatter til offentlig skrifte »da det var den tredje gang«.

I 48 år gik degnen Jens Stefansen Gadberg hen over Dortes grav, når

han skulle tænde lysene i de to stager, der i 1663 blev givet til kirken af en bonde i Glejbjerg, Peder Gødesen og hans hustru Karen Pedersdatter. Deres navne står prentet i de kønne stager.

Nede i midtergangen ligger andre begravet. Iver Gregersen Krabbe og hans svoger Anders Gregersen der var herredsskriver og boede i Bolding. Præsten ligger i en fyrretræskiste og på hans bryst har man lagt en buket af rugaks og fjer, omvundet med et bånd magen til Dortes hårbånd. Han døde i 1704 efter kun 11 års virke.⁽¹⁶⁾

I korbuen under de tilhugne kampesten stod præsten magister Laurits Lund (1704-1745) måske i 1730, da han besluttede at skænke et messingbækken til døbefonten, der er af udhugne sten. Fem år tidligere havde man sat en ny »himmel over prædikestolen«.

Så magisteren har åbenbart syntes den fattige kirke også måtte have et messingbækken.

Fattig var kirken dog stadig, da den fromme pietist Niels Holgersen Olivarius blev indsat som præst i 1753.

Messeskjorten var af kramlærred, men messehaglen var dog af tykt rødt plys med et sølvkors på.

Så klæderne lidt slidte og fattige ud, passede de sikkert den fromme præst. Man kan næsten se ham med messeskjorte og hagelen på, stå foran alteret og bede for »den hjord, jeg er sat til at vogte«.

Fra alteret har Jesus og de tolv disciple set ned på hans fromme hænder, flankeret af »Christus som gør sin bøn i Getsemanne have« på den venstre side, og opstandelsen og himmelfarten på den højre.

Allerøverst hang Jesus på korset med Maria Moder stående på den ene side og Johannes Døberen på den anden. Neden under dem står: »for at ære Gud og pryde hans hus«.

Allernederst læste Olivarius ordene fra Pauli brev til Korinterne: »hvo som æder og drikker uværdigt, han æder og drikker sig selv dommen til, idet han ikke gør forskel på Herrens legeme«. 1. cor. 11. v. 29.⁽¹⁷⁾

Et anstrengende og udmarvende hverv har præsterne haft i hedesognene. Den lange vej til annexognet i Vester Starup var for de fleste en stor belastning.

Allerede tretten år efter sin tiltrædelse skrev Olivarius at han længe havde udstået store sygdomme og at kaldet »er nu næsten større end kræfterne, thi jeg gøres gammel og svag«.

Der skulle dog gå yderligere tretten år, før han døde og blev afløst af

Hans Juuel Jordhøj. Det blev ham, der kom til at stå i koret i Aastrup kirke, hvor Dorte havde hvilet i over 80 år, og se den grimme stridbare degn Jens Christian Jermiin med det hæslige ar i panden, komme ind i våbenhuset, hvor ligstenen over magister Laurits Pedersen Lund lå i gulvet, mens regnen piskede ind ad de ituslåede vinduer og gjorde det til en våd og kold bestilling at stå på prædikestolen i dårligt vejr.⁽¹⁸⁾

Kirkens ejere

Kongen solgte i 1719 Aastrup kirke til Mads Termansen til Nielsbygård i Føvling sogn, hvis søn Poul Garp i Aalunde arvede den efter ham. Hans søn Laurits Garp, var derefter en overgang ejer, men i 1764 kom kirken på auktion og byskriver Øllgård i Varde købte den.

Allerede mens kongen ejede kirken, begyndte det at knibe med vedligeholdelsen, men efter salget blev det værre og værre.

Det var ikke kun Aastrup kirke der i syttenhundredtallet blev forsømt og forfaldt. Sådan gik det med mange landsbykirker i de år, hvor private godsejere ejede dem. Interessen i kirken var hovedsagelig dens tiende og skønt der var pligt til vedligehold, blev den ikke overholdt. Mange skønne kirker fik derfor et frygetligt udseende.

Ganske vist stod der i Danske Lov, at der hvert år skulle foretages syn over kirkerne af fire uvildige sognemænd i fællesskab med præsten. Eventuelle mangler skulle indberettes til provsten. Han skulle så lade beskeden gå videre til kirkeejerne, der havde at rette det fornødne.

Det hjalp nu ikke ret meget. Kirkeejerne var som sagt mest interesseret i tienden. Synsforretningerne fra disse kirkesyn er først bevaret fra Aastrup kirke fra 1765, og da så der ikke for godt ud.

Den smukke bygning vi kender i dag, var nærmest en ruin. Kalk havde kirken ikke set længe, trappen til tårnet var livsfarlig at færdes på, døren til tårnrummet lå med bøjede hængsler på taget til våbenhuset.

Kirkens gulv, der var af sten, var så ujævnt at man dårligt kunne færdes, og visse steder inde i stolene var der overhovedet ikke gulv. Ni vinduer var blæst ud, så regnen stod ind på prædikestolen.⁽¹⁹⁾

Der blev ikke gjort ret meget ved kirken i de næste ti femten år. Hver eneste indberetning fortæller lignende historier. I 1770 manglede der nitten ruder, og nu var tårnet så brøstfældigt, at det var farligt at færdes i.

Trappen var stadig ikke ordnet. Omkring kirken var situationen ikke bedre. Diget var nogle steder så nedtrådt at kreaturer og svin havde fri adgang til den indviede jord. Der gik de og rodede, eller nedtrampede gravene.

Byskriveren gjorde ikke meget ved kirken og da den blev mere og mere forfalden, solgte han den til bonden Anders Tranberg. Nu så det endelig ud til, at der skulle gøres noget radikalt ved bygningen.

I begyndelsen af 1790'erne trængte den i allerhøjeste grad til en hovedreparation, og det konsortium, der repræsenteret af Tranberg ejede kirken, søgte om tilladelse til at tage blytaget ned. Ved at sælge dette kunne de skaffe penge til den nødvendige reparation. Denne ansøgning blev heldigvis afslået. Ellers kunne vi ikke i dag have glædet os over det smukke tag, der har ligget på kirken siden middelalderen.

Endelig i 1792 blev der truffet aftale med fire murere, og arbejdet sat i gang.

Det kom ikke til at forløbe uden skærmydsler. Denne gang, som så mange andre, var degnen Jermiin den førende i stridighederne. Ifølge loven havde alle bønder i et kirkesogn pligt til at udføre ægtarbejde til kirkerne, så da reparationsarbejdet gik i gang, sendte sognefoged Laurs Pedersen i Bolding bud rundt til alle. Også degnen Jermiin, der boede på Tranekærgård i Terpling modtog sognefogedens karl, der kom med det såkaldte »bøjn« (bud).

Degnen nægtede. Han blev fulgt i sit afbud af seks andre bønder, nemlig Christen Nielsen, Christen Møller og Anna Lambertsdatter fra Aastrup by, Christen Nielsen i Glejbjerg og Christen Iversen og Peder Jacobsen i Skovbølling.

De brugte alle som undskyldning, at de havde »bløde« enge, hvor høet måtte bjerges, før de kunne tænke på kirken. Christen Iversen i Skovbølling understregede endvidere at han ikke havde heste, men drev sin ejendom på 17 skæpper hartkorn med stude.

At dengen og sognefogeden ikke var så gode venner spillede afgjort en rolle i denne sag. Af betydning var det også, at Jermiin ofte stillede sig solidarisk med de mindste i samfundet og fandt det urimeligt, at en bonde uden heste blev tilsagt til kørselsarbejde. Ydermere havde sognefogeden fritaget sin egen søn af samme grund.

Kirkeejerne klagede til stiftamtet over de genstridige.

De understregede vigtigheden af at få kirken sat i stand og bad amt-

manden gribe ind og formå »disse bekjendt selvrådige bønder til, under eftertrykkelige mulkter, at tilholdes uden ophold at forrette foranstående restancer, men også herefter, når de af sognefogeden bliver tilsagt, da beordres til at levere vogn- eller håndarbejde, sålænge kirken står under reparation«.

Men Jermiin var ikke så let at bide skeer med. Han havde ordet i sin magt, og hans pen var skarp. Han skrev omgående et brev til stiftamtmanden og forsvarede arbejdsnedlæggelsen. Han anklagede sognefogeden for at friholde bønder, der var i familie med ham, og mente, at de bønder der kun havde stude helt måtte fritages.

Desuden klagede han over den måde, reparationen foregik på, og skrev: »Det er bekjendt at disse kirkeejere har søgt at ville tage blyet af kirken. At samme ved vores ærværdige præst, provst, bisp og stiftamtmands foranstaltning og kongens høje bud blev reddet, de har nu, noget efter pinseugen, foretaget og begyndt en reparation, hvortil de formedelst hans højærværdigheds vor kære biskops ordre, som og ved det, at en stor del af tårnets mur allerede var nedfalden, højliggen var nødsagede, men således at kirken derved mister sin ældgamle pryd og styrke.

De prægtige hugne kampesten, hvormed den var muret, 7 á 8 alen højt, og som ingen kan mindes den har været foruden, er nu næsten taget af tårnet, og en tynd beklædning nedentil, kun af 1 á 1 1/2 stens mur af mursten igen opført, som i tiden ikke kan være bestandig.

Træværket i tårnet, især det klokken hænger i, er gammelt og jernet forrustet, opgangen i tårnet er sådant, at man ikke uden fare kan gå op og ringe med klokken, med mere af kirkens mangel, som jeg ikke tror, de har i sinde at istandsætte.

Blyet er det som fejlede mindst, og dog har de klaget så meget derover.

Højvelbårne og ærværdige herrer, tør disse mandaters overtrædelser påstå mig mulkteret, fordi jeg har påstået, at de skulle forevise autoritet for øvrigheden. Tør de på egen hånd, tillige med sognefogeden, handle med kirken som de vil, tør jeg ikke indlade til de høje herrers betænkning, om disse har fortjent at have kirken forbrudt, eller og underkastes generalfiskalens tiltale? Danmarks evigt uforglemmelige milde 4. Frederik solgte denne og flere kirker, men ikke til købernes egenrådige behandling, det blev indført i de kongelige skøder, at kirkerne ikke på deres tag, mur og ornament m.v. måtte forringes.

Han bemyndigede ved reskript af 1. maj 1730 stiftbefalingsmændene og bispen alene til at autorisere kirkeejerne til at fordre arbejdet til kirkerne, på det, den største del af undersåtterne, ikke for den mindre dels skyld skulle fornærmede.

De hugne sten, påstår jeg, som også ejer en del af Aastrup sogn, bør indsættes igen, eller henlægges i forvaring til næste reparation, hvilket alt underdanigst indstilles til de høje herrers og det kgl. danske cansellies resolution«. ⁽²⁰⁾

Desværre blev Jermiins bøn ikke hørt. De hugne kampesten blev ikke lagt til side til næste reparation. Tårnet blev nyopført af mursten, der blev brændt i Bolding, og i september 1792 stod det, i al fald i det ydre, som vi ser det i dag.

Men indvendig var der stadig store mangler og Jermiin fik ret, da han frygtede, at tårntrappen og jernværket ikke ville blive repareret.

Særlig omhyggelig var man heller ikke med vinduerne, allerede efter få år klagedes der atter over manglende ruder. Denne gang i koret, hvor det trak stærkt ind på præsten når han stod for alteret. Og i flere år flød det med murbrokker og kampesten på kirkegården, så det næsten var umuligt at få gravet en ny grav, når en af sognets beboere var død.

Kirkens inventar

At inventaret i Aastrup kirke har været yderst spartansk, da Hans Lauritsen Holst kom til sognet i 1659, kan man kun gætte sig til. Der findes ikke nogen beskrivelse af, hvilke ting præsten har haft til sin rådighed under gudstjenesten.

Først i 1730, da magister Laurits Lund skænkede et messingbækken til døbefonten fik man et sådant overhovedet. Om der da ikke har været et tidligere, som svenskerne rendte med i 1600 tallet.

I 1739 skrev Laurits Pedersen Lund, at »der findes i kirken ingen biber, alterlysene kan beløbe sig til 12 skålpund voks, men så kan de vare i tre år eller mere«.

Præsten har altså selv måttet medbringe sin bibel til gudstjenesten.

Foruden den allerede omtalte altertavle, lysestagerne og messinghagelen med sølvkorset fandtes i kirken kalk og disk, begge dele af sølv, skænket af en af middelalderens præster Morten Poulsen Grum i 1575.

I tårnet med den skrøbelige og livsfarlige trappe hang »en malmklokke af middelmådig størrelse«. Tidligere havde kirken haft to klokker, men det var før reformationen, og i 1526 forlangte Frederik den første, at de kirker der havde to klokker skulle aflevere den største af dem til omstøbning. Også da fattedes riget penge, og i 1528 kom turen til Aastrup kirkeklokke. Tilbage hang kun en lille klokke med en sprød klang.⁽²¹⁾

I koret stod skriftestolen og degnestolen. Der fandtes et epitafium, hvorpå der stod: »Velædle og højjærværdige mag. Poul Mortensen Aastrup, fordem biskop i Lund i Skåne, nu salig hos Gud, har ladet dette monument opsætte til fordem hæderlig hr. Rasmus Sørensen og sine forældre sal. Morten Poulsen, fordem begge præster af Aastrup og Starup menigheder, med salig hustru Anna deres mindelse«.

Og, tilføjede Olivarius i sin indberetning til biskoppen i 1766, »som ordene de salige Guds børn selv havde sat herpå, er ved tidens ælde opædte, så er dette det eneste, og de overlevendes begæring, at de vil holde sig fra at gøre de døde uret«.

Olivarius noterede også at der ikke fandtes nogen legater til Aastrup kirke i syttenhundredtallet. Af jordtilliggender er der to ejendomme i Katbøl. De har været kirkens eje siden middelalderen og deres hartkorn er 4 tønder. Kirken har en eng mellem Bolding og Vejsig, hvorpå der kan avles tre læs hø. En kirkeeng ved et stykke mark som kaldes Humle (Humlund) hvorpå kan avles et par læs hø, endnu en kirkeeng ved præstens eng Brumhave, hvorpå kan avles to læs hø.

Til Aastrup kirke har kongen selv jus vocandus (kaldsret).

Kongetienden ejedes 1769 af degnen Friis i Aarre, Laurs Lund i Aarre og Anders Andersen i Gjettrup, og der betaltes hvert år fire rigsdaler til amtsstuen.

Om end fattig og forfalden, var kirken det samlende punkt. Den havde magt og betydning. Her mødtes generation efter generation. Her foregik barnets første undervisning, den blev givet af degnen i våbenhuset om søndagen efter gudstjenesten. Ud fra kirken fører tråde til hver eneste bebyggelse i sognet. Her fik man del i den hellige nadver, om man havde gjort sig fortjent dertil. Her fik man både straf og tilgivelse. Selv efter at have syndet fire gange, kunne Maren Jørgensdatter få både præstens og Guds tilgivelse.

Olivarius bad for de små og fattige fra kirkens alter, hvorover Jesus og de tolv disciple så ud over menigheden, der søndag efter søndag mødte

op for at høre præstens lange, lange tale og degnens sang. Først sent i århundredet var der folk i sognet, der selv havde salmebog med og lod deres røst høre i det lille lave kirkerum med det malede bjælkeloft.

Danske Lov sagde, at præsterne ikke »skulle gøre deres prædikener for vidtløftige, og ej dem over en time forlænge, den gemene mand til ked-somhed og des mindre opbyggelse, som alt for meget på en gang ikke kan fatte«. Men i de koldeste årstider kunne en time nu også være lang. Menigheden frøs bravt på de hårde træbænke, mens præsten talte og talte. Blæst og regn fra de ituslåede vinduer gjorde opholdet til noget af en prøvelse. Alligevel mødte menigheden op søndag efter søndag, på alle årstider.

Spæde små, der skulle døbes, har pådraget sig alvorlige sygdomme i det iskolde rum, og har siden betalt med deres liv for den hellige dåb. Overvære gudstjenesten skulle de ifølge loven. Der står, at »ægtebørn skulle døbes når tjenesten er ude.

Men hore- og slegfredbørn (børn af forældre, der levede sammen uden at være gift), skal vente, til de ægte har ofret«.

Ved nordsiden i kirken sad kvinderne og ved sydsiden mændene.

Hver eneste gård havde sin egen bæk eller stol, men desværre er der ikke bevaret lister over dette for Aastrups vedkommende. Da der for sidste gang blev foretaget en begravelse inde i kirken, var det magister Laurits Pedersen Lund, der satte sin svigermøder ned i kirkens gulv, »ud for salig Anders Gregersens stol«.

Det var i 1722 og siden er ingen blevet begravet inde i Aastrup kirke, hvilket tidligere havde været almindligt for præster eller andre betydelige personer.

Kirkegården

Alle begravelser foregik derefter både for høj og lav på kirkegården ved Aastrup kirke.

Her er de alle begravet, personerne vi møder i syttenhundredtallet. De fik ikke alle en smuk sten over deres grav og de klippede hække vi ser i dag, var heller ikke plantede omkring gravene. Græsset groede op til kirkedøren og kun kort tid efter en begravelse kunne man se stedet hvor ens slægtninge var sat ned.

Under svenskekrige og pesten var der ikke kister til alle. Svøbt i et klæde blev de lagt i jorden, men senere havde de fleste mennesker en kiste stående.

Kisterne var af bøg eller fyrretræ. Eg var forbudt at bruge, da det ville gøre for stor indhugst i de skove, det var gået så frygtelig hårdt ud over, da man i 1600 tallet skulle bruge træ til krigsskibe, og hvor fjenden havde hugget løs for at holde ilden ved lige i de kolde nætter.

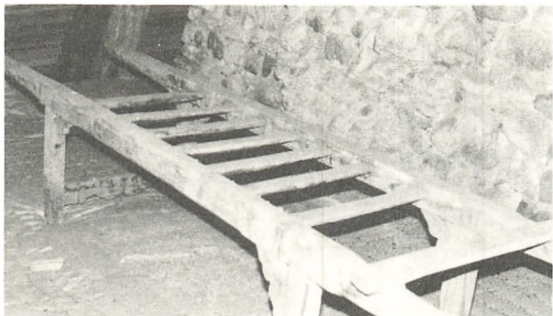
Fra 1718 blev det pålagt præsterne at indsende beretning til rentekammeret en gang årligt om, hvilke træsorter, der var anvendt ved begravelser i det forløbne år. Præsten Laurits Lund fandt det praktisk at skrive i kirkebogen, hvilken kiste, der var anvendt ved en begravelse, og derefter, når året var omme foretage en optælling.

Derfor står der gennem flere år f.eks. »21. jan. 1718 døde Niels Sillesens søn i Terpling, begravet og indsat i en ringe bøgekiste i hans alders 17. år fjorten dage nær to«.

Kisten blev båret til kirken på en ligbåre. Samme år som Niels Sillesen havde båret sin søn i en simpel bøgekiste, gik seks uniformerede ryttere fra Tvile til kirkegården med en af deres kolleger. Han lå i en fyrrekiste, men præsten nævner ikke, om også den var ringe.

Den sidste ligbåre, der har været anvendt i Aastrup sogn, står endnu på kirkens loft. Den er tung og klodset, gjort af en lokal snedker, Hans Pedersen i 1794. Han udførte et lignende arbejde til kirken i Starup, som også er bevaret.

Noget særlig smukt stykke arbejde er ligbåren ikke. Men den fortæller om en tid, hvor naboer og venner bar den afdøde på deres skuldre fra sognets fjerneste egne til pladsen ved Aastrup kirke.

*Ligbåren på Aastrup kirkes loft.
(foto: Vagn Pedersen)*

*Middelalderfigurer i Aastrup kirke som de fremstår i dag. Forestiller jomfru Maria og Gudfader.
(foto: Høgsbro Østergaard)*

6. kapitel

PRÆSTERNE

Her skal ikke skrives nogen traditionel præstehistorie, det har andre og mere kompetente folk gjort.

I stedet skal jeg forsøge at beskrive, hvad præsten betød i sognets liv og hverdag, hvad han repræsenterede verdsligt og kirkeligt, og kun for enkeltes vedkommende komme nærmere ind på deres livsforløb.

I mange andre sammenhænge vil præsterne blive nævnt, da sognets liv ikke kan beskrives uden dem.

Alle de præster, der har haft embedet ved Aastrup kirke i syttenhundredtallet, har sat sit personlige præg på sognet i den ene eller anden retning, og vil derfor blive husket og talt med i sognets historie.

Deres embede gav dem stor indflydelse på menigheden og deres magt forvaltede de efter evne og temperament.

Den vigtigste person i syttenhundredtallets landsogn var præsten. Ikke alene var det hans pligt at være en god hyrde for menigheden, sørge for at de mødte op til gudstjenesten, overholdt deres altergang, og deltog, for ungdommens vedkommende, i undervisningen i kristendomskundskab. Men også deres gøren og laden uden for det kirkelige liv var det hans pligt at holde et vågent øje med. Han skulle foreholde folk det formastelige i at drikke brændevin og i banden og sværgeren. Fraveg nogle alligevel disse reger, skulle han varsomt og kærligt lede dem til det rette spor, at deres sjæl ikke skulle havne i helvede, men at de som rette kristne kunne få plads i himlen efter at det jordiske liv var til ende.

Han skulle »formane barselskvinderne til bøn og påkaldelse for deres fostre, så og at de indeholder sig i fem eller seks uger efter deres barns fødsel, efter hvilken tid de skulle holde deres kirkegang«. ⁽²²⁾

Ved fødsler uden for ægteskab var det præstens pligt at få navnet på barnefaderen, at denne kunne kaldes til kirken, for at stå »åbenbar skrifte«, og derigennem få Guds og menneskers tilgivelse for sin synd.

Det kunne nu godt knibe for præsten at få disse navne opgivet.

Da Voldborg Lasdatter i Terpling havde født sit barn, forsøgte hun først at skyde skylden på »en karl fra sønden, som ingen kendte«, senere måtte hun, idet Karen Anderskone i Terpling havde fortalt præsten noget andet, gå til bekendelse og indrømme at manden var Niels Hansen i Aastrup. Han var gift og har sikkert varmt støttet hendes første forslag.

Præsten var også den, hvem »omsorgen for de trængende« var betroet. Hvilket ville sige, at han var den, der havde opsyn med de fattige, og som skulle fordele de midler, sognet havde til rådighed til deres understøttelse.

Han skulle afhøre den fattige og han skulle undersøge om der var mulighed for at et andet sogn var forsørgelsesforpligtet. En fattig kunne kun kræve understøttelse i det sogn, hvor han var født. Viste det sig at være nabosognet, skulle præsten, ifølge fattigkommissionen fra 1708, sørge for at sende »lemmet« dertil.

Med de fattige skulle han i højere grad end andre holde øje. Han skulle

ofte formane dem til et gudfrygtigt liv. Gud brød sig ikke om at få fattige ind i himlen, og derfor måtte sådanne folk bestræbe sig ekstra for at opnå hans gunst.

»Omgangsforsørgelsen«, der stort set var den fattighjælp, der blev ydet i syttenhundredtallet, var det præstens opgave at sørge for blev overholdt. Denne forsørgelsesmåde fungerede i hele århundredet og også længe efter, skønt Danske Kanselli fandt, at den var uheldig for yderne, idet »det nedslår sindet, at have elendighedens billede dagligt for øje«. ⁽²³⁾

Også de syge skulle præsterne sørge for. Her bestod hjælpen mest i bøn og i at give den syge nadveren. Det stod i loven »at præsterne må ikke i deres besørgelse af de syge, som ligger på deres sotteseng anmode om noget verdsligt, som kunne hindre hannem i hans kristelige beredelse til døden«. Denne paragraf glemte Olivarius imidlertid, da han blev kaldt til den syge Anna Pedersdatter i Terpling.

Man gik til præsten om råd i sygdomstilfælde og ofte drejede det sig om behandlingen af sindssyge. Det blev da hans opgave at pålægge folk at indespærre eller binde en person, der kunne være til fare for omgivelserne. Det kunne kræve en hurtig beslutning, der vel ikke altid var lige nem at træffe. Enkelte gange kunne der være tale om indlæggelse i »dårekisten« i Ribe hospital. Men i de fleste tilfælde blev en sindssyg hos sin familie, ofte indespærret i årevis. Det var heller ikke så let at stille diagnosen, sindssyg. I 1794 skrev pastor Søborg til stiftamtmanden i forbindelse med indberetningen af fattigvæsenet og nævnte at sognet havde »en kone, om hvem man ikke så let kan dømme, om hun er ret klog eller ej«. ⁽²⁴⁾

Mere sikker har han været i året 1791, da han »begrov Niels Christensens hustru Kirsten Marie Pedersdatter i Terpling, efter at hun i nogen tid havde været uden sinds fulde samling. Hun var 36 år og 10 måneder. ⁽²⁵⁾«

Hvis tjenestefolk skulle forlade sognet, skulle de indhente skudsmål og pas hos præsten, på skudsmålsattesten noterede han den pågældendes navn og alder, samt opførsel og altergang. Var denne ikke i orden, kunne der ikke fås rejsepas. Mindst to gange årligt skulle man tage del i den hellige nadver, men man skulle ikke møde uforberedt. Der stod i loven at »Præsterne skulle ikke tilstede de unge at komme til sakramentet, før end de har vel fattet deres børnelærdom«. Men »dersom præsten befinder nogen aldeles modvillig til at lade sig undervise, da skal hannem i skriftestolen advare at han holder sig til sakramentet, indtil han retter sig, og lærer noget bedre«.

Da Olivarius i 1754 var kommet til sognet, ville han gerne være imødekommende overfor menigheden og antog en karl til alteret, skønt han ikke var særlig velbevandret i sin børnelærdom, men han lovede bod og bedring. Og blev borte i to år.

Da ville han flytte fra sognet og kom til præsten for at få sit skudsmål, men Olivarius skrev på det, at karlen burde udelukkes fra helligdommen da han var groft uvidende. Karlen klagede til sin husbond, Teilmann på Endrupholm, der tog sig af sagen og bad provsten lade karlen overhøre i flere præsters påhør. Men nu bad Olivarius sig fri, da han mente, at Teilmann i mellemtiden kunne have læst med den unge mand, og man derfor ikke kunne stole på hans vidnesbyrd.⁽²⁶⁾

Først og fremmest skulle præsten imidlertid være et godt eksempel for menigheden. Danske Lov siger i sit 11. kapitel art. 1. at »præsterne skulle i deres liv og levned og omgængelse, sig således anstille, som det Guds tjenere bør, at deres tilhørere kunne tage gode eksempler af dem«.

De fleste præster i sognet gjorde deres bedste for at leve op til denne paragraf, og som regel med et nogenlunde godt resultat. Menigheden betragtede præsten som en »sognefader«, hvis ord de lyttede til og respekterede.

Zakarias Frank

En undtagelse var dog Zakarias Frank, der i 1753 var kaldet til Aastrup, men som aldrig, på grund af sin opførsel og sit ryggesløse levned, blev indsat.

Jørgen Jørgensen Gad havde da været i Aastrup siden 1745. Han blev forflyttet til et langt bedre kald på Sjælland, og en efterfølger for ham skulle findes.

Biskoppen havde kaldet en ung studicus, Zakarias Frank, der var nordmand. Han ankom til Aastrup præstegård med de fineste vidnesbyrd og anbefalinger. Han var beskrevet i anbefalingerne som en mand, der var yndet og elsket af alle og som havde levet et eksemplarisk liv og levned. Men alt ændrede sig da han kom til Aastrup.

Det var nu vist heller ikke så let for den unge mand, der hidindtil havde levet sit liv i store byer som Trondhjem i Norge og København og Odense i Danmark, pludselig at komme til den øde og afsides hedeegn, der af

samtiden blev beskrevet som noget nær et u-land ville blive det i dag. Brændevinsflasken blev hurtigt hans ven. Allerede da den afgående hr. Gad i præstegården holdt auktion over de personlige ejendele, han ikke ville bringe med til sit nye kald, viste Zakarias Frank sig næsten død-drukken. Da han skulle til Ribe for at holde prøveprædiken for bispem, kørte Ole Hansen i Aastrup for ham. Præsten sad på vognen og drak brændevin hele vejen. Undervejs blev han syg og bonden måtte standse, da »han befandt sig i slette omstændigheder på grund af sit fylder«. Ankomsten til Gredstedbro forlangte han at komme ind på kroen, og der lod han skænke, ikke blot for sig selv, men også for kusken og en anden bonde, der fulgte med på vognen. Og ikke nok med det. Han forlangte at få en flaske brændevin med sig på vognen. Hvilken tilstand han var i ved ankomsten til Ribe blev hurtigt en kendt sag. Der blev ikke nogen prædiken den dag.

Zakarias Frank var en vennesæl mand. Han forstod ikke den vestjyske levemåde, og langt mindre den pietistiske biskop Brorson. Da nogle af sognemændene arbejdede for ham på Aastrup mark gik han ud til dem med noget brændevin. Da de ikke ville have drikken, drak han den selv, og senere på dagen fandt man ham døddrukken på sengen med alle klæderne på, ja, end ikke støvlerne havde han sat.

Hos Eske i Gjettrup, »holdt han sig i en bondesamling heel fugtig«. Han drak endda dus med bønderne, og da man gav ham en hyrdefløjte, spillede han for selskabet, der dansede til.

Da provsten en søndag kom til Aastrup i en ministerial forretning, var præsten på hjemvejen fra Starup gået ind hos en mand i Agerbæk. Til sidst måtte provsten forrette gudstjenesten i Aastrup kirke »for påtrængende aftens skyld«.

Allerede i november klagede nogle af sogneboerne over ham, »thi er mennesket nu allerede sådan i sin levemåde, da han endnu ikke er kommet til embedet, hvad har vi da at vente os for eftertiden. Gud forbarme sig over os, sin fattige menighed, og tænke på os til det bedste«.

Men da Zakarias Frank følte, at han var i fare for ikke at få sit kaldsbrev gik han rundt i sognene og fik de fleste til at skrive under på, at han var god nok. Alle i Starup skrev under. Også i Aastrup var der en stor part der satte sit navn eller mærke under, bl.a. de samme personer, som havde underskrevet klagen over ham. Efter dette mente provsten, at en provsteret måtte afgøre sagen.

Den 5. februar 1754 blev han frakendt retten til at prædike. Da havde hans efterfølger Niels Holgersen Olivarius allerede været næsten to måneder i Aastrup præstegård, mens Zakarias Frank opholdt sig hos Eske i Gjettrup.⁽²⁷⁾

Niels Holgersen Olivarius

Helt frem til 1754, hvor Olivarius kom til sognet, havde menigheden været vant til præster, der varetog deres pligter uden større konflikter med folk. Selvfølgelig måtte de gribe ind mod usædelighed og sligt, som f.eks. da Jørgen Jensen Gads avlskarl sneg sig ind i pigekammeret.

Men alt blev ændret med Olivarius. Han var præstesøn og allerede fra hjemmet præget af pietismen. Sikkert af den grund var det ham, der fik kaldet. Biskop Brorson i Ribe var pietist, og Olivarius delte hans opfattelse af, at en strengere og bedre kirketugt ville styrke kendskabet til evangeliet og gøre menighederne mere gudfrygtige.

Olivarius var ikke særlig begejstret for den egn, han kom til, men han tog opgaven som et særligt kald fra Gud, og han ønskede oprigtigt at vende »den syndige og fordrukne menighed til Herren«. Han svang tugtens pisk flittigt.

Nogen stor begavelse var han ikke, men han havde et kærligt hjerte og et oprigtigt ønske om at yde sit bedste på den plet, hvor Gud havde sat ham.

For at kunne få del i den hellige nadver skulle man kunne sin katekismus. Det stod i loven, og Olivarius tog denne forordning fra 1708 meget alvorligt og afviste de, der ikke svarede til kravene.

Han var hyrden, der talte dunder til fårene. Han fordømte, som alle pietister, spiritus og banden og sværgeren. Inden han fik lært at leve mellem vestjyder, løb han panden imod og måtte flere gange bede ydmygt om forladelse for sine overilede handlinger.

Det blev resultatet af sagen med Ane Pedersdatter og hendes vanvittige søn Eske.

Ane havde til huse hos Christen Nielsen i Terpling, hvor hun havde boet i mange år, og Eske hendes søn, der var 30 år, var »født i ægteskab men med en anden som ægtemanden som fader«, hvilket straks rystede Olivarius, og gjorde ham meget opsat på at få denne kvinde og hendes søn til at kende den sande kristne lære og få del i den hellige nadver.

De foregående præster havde opgivet at banke noget som helst ind i hovedet på Eske, men Olivarius ville prøve. Svært blev det, da hverken moderen eller Christen Nielsen gik rigtig ind for sagen. Præsten fik dog Eske til at flytte til Aastrup, hvor han installerede ham i præstegården, gav ham føde og klæder og god pleje. Alt dette så ud til at bekomme ham vel, og allerede efter nogen tid tog Olivarius ham med i kirken og der overhørte præsten ham i menighedens påhør. Eske var virkelig blevet i stand til at remse et par udenadlærte sætninger af sig.

Præsten var stolt og glad. Nu så det ud til han kunne få Eske til Herrens bord. Men inden det kom så vidt hentede Ane sin søn hjem til Terpling og beskyldte præsten for at have udnyttet hans arbejdskraft.

Det tog Olivarius sig meget nær. Fortvivlet skrev han til biskoppen, »oh, kunne han komme til levende kundskab, jeg er jo indsat som sjælesørger for ham og er bundet af min samvittighed«. Trods en advarsel fra biskoppen fortsatte han ufortrødent forsøget på at frelse den fortabte sjæl. Han lejede for egne penge et par værelser hos en bonde i Aastrup by og tilbød både moderen og Eske at bo der, mens undervisningen stod på. Men moderen ville ikke, og hendes husbond Christen Nielsen havde nu set sig gal på den nævenyttige præst, så da han ved høsttide mødte op i Terpling for at hente den skæppe boghvede, han havde ret til hos hver mand i sognet, stod Christen »glubsk og voldsk« op imod ham, og til julen indskrænkede han sit offer til 1 skilling.

Det hjalp dog ikke. Olivarius kunne ikke rammes på pengepungen. Dertil var han alt for nidkær. Han følte sig ansvarlig for staklen, »hvis blod vil komme på mine hænder på dommens dag«.

Da så Ane blev syg og præsten tilkaldt, kunne han ikke stå for fristelsen. Han bad hende love at lade sønnen komme til Aastrup, før han gav hende nadveren. Ane lovede det, men da hun blev rask og ikke længere følte sig i fare for at skulle stå for Herrens åsyn i denne omgang, blæste hun Olivarius et stykke, stærkt støttet af Christen Nielsen. Da blev det Olivarius for meget. Fortørnet forbød han hende adgang til alteret, før hun havde opfyldt sit løfte. Men denne gang gik han for vidt.

En provsteret afgjorde sagen og ydmygt måtte præsten bede biskoppen om forladelse og tage Ane til alters. Eske måtte han opgive, »og det skønt jeg har klædt hans legeme fra top til tå«.

Det var en bitter pille at sluge. Præsten blev den lille over for en halv-

gammel kone, og det samtidig med at han havde ønsket at statuere et eksempel på, hvad en præst kunne forlange af sin menighed.

»Man skal vel gøre godt imod alle, men mest imod troens folk«. skrev han.

De første år efter denne sag var hans fremfusen lidt mere afdæmpet. Han gjorde en stor indsats for skole og undervisning, især kristendoms-kundskab, »for her grasserer en hedensk blindhed«.

Olivarius var den mest farverige af syttenhundredtallets præster i Aastrup sogn. Han satte sit helt personlige præg på omgivelserne, og i hans tid blev der trukket skarpe grænser, mellem de rettroende og de andre, hans strenge syn for jordelivets syndighed, hans store modvilje mod brændevin og andre laster gav genlyd længe efter at han var død.

Han for hårdt frem over for overtrædelser af det sjette bud, og i hans tid steg antallet af offentlige skriftemål, der ellers var faldet i antal, atter Hans opfattelse af, hvordan Gud så på den syndige kærlighed, der har skilt generationer og lagt unge og ældre i graven, var et blussende bål, hvortil han i pietismens navn bar ved.

Samtidig var han en kærlig og følsom sjæl, hvis hjerte bankede varmt for de små og fattige i samfundet, især hvis de havde lært katekismen grundigt. Men der er ingen tvivl om, at hans kamp var for en Gud, han virkelig og oprigtig troede på, og som han følte havde pålagt ham at leve og dømmesom han gjorde.

SKOLE

Efter reformationen i 1536 blev der åbnet vej for at alle, også almuen, kunne få adgang til ved selvsyn at kende de hellige skrifers indhold. Gudstjenesten foregik ikke længere på latin og skrifter med dansk tekst blev tilgængelige for menigheden. I al fald officielt. I virkeligheden gik der over to hundrede år, før det ved lov blev bestemt, at alle danske skulle lære at læse og skrive, og endnu meget længere, før alle fik adgang til det.

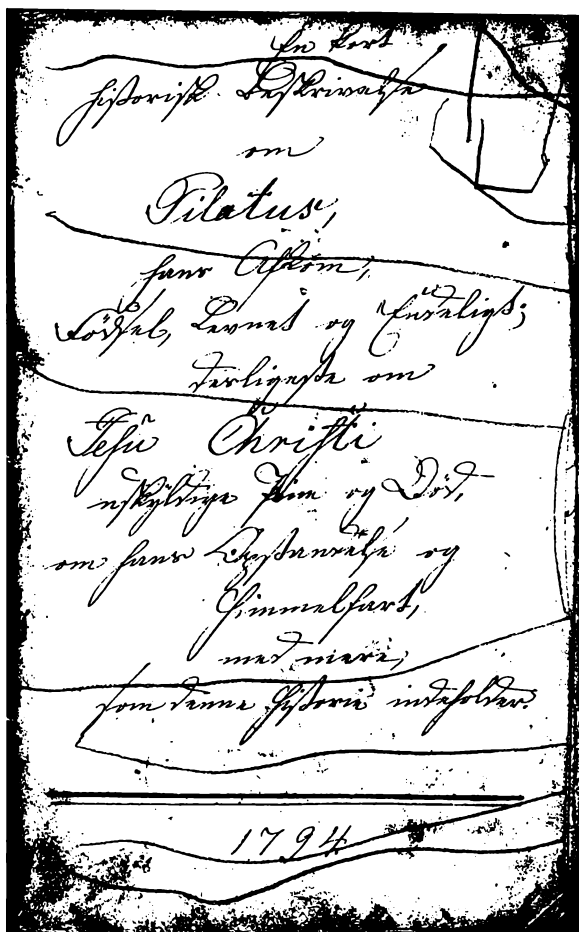
Det blev dog grundlaget for al senere undervisning. I første omgang var det baseret på, at alle skulle »komme til kundskab om den sande kristne lære«. Altså religionsundervisningen.

Allerede 1537 blev det pålagt præsternes medhjælpere, degnene, at undervise ungdommen en gang ugentlig. I recessen fra 1643 blev det bestemt at undervisningen skulle udvides til flere dage, hvis det ikke var muligt for alle at følge den om søndagen i kirkens våbenhus, som regel efter gudstjenesten.

I recessen stod, at »dersom ungdommen bliver forsømmelig at lære børnelærdommen, skulle de af præsten straffes derfor, og forældrene alvorligen påmindes og formanet, at de holder deres børn dertil, og dem ingenlunde derfra holde, ej heller nogen af hvis tyende, de kunne have i deres huse«.⁽²⁸⁾

Her blev givet præsten ansvaret og overopsynet med skole og skolebørn. Denne pligt beholdt han meget længe, ja, faktisk helt op til vor tid.

Der kom dog til at gå meget lang tid, før der opstod noget, som det, vi i dag forstår ved skole, og sidst af alle steder kom ordningen til at fungere overalt i de fattige vestjyske hedeegne.

Titelblad fra undervisningsbog fra Aastrup sogn 1794.

Tekst: En kort historisk beskrivelse om Pilatus, hans afkom, fødsel, leved og endeligt. Desligeste om Jesu Christi uskyldige pine og død, om hans opstandelse og himmelfart, med mere som denne historie indeholder. 1794.

Rytterskoler

I 1720 oprettede Frederik den 4. 240 rytterskoler inden for de nyindrettede rytterdistrikter. Aastrup sogn var på den tid ikke længere ryttergods. Alle gårdene var solgt til de private godser i omegnen.

Et af rytterskolernes formål var at lære almuen at læse og skrive, men hovedvægten lå dog på religionsundervisningen. Ordningen smittede af. En del godsejere begyndte at oprette skoler på deres godser. I Aastrup og Starup sogne var der imidlertid ikke noget skolevæsen.

1735 begyndte myndighederne forberedelserne til en ordning, der skulle gøre det muligt at indrette skoler overalt.

Biskoppen fik til opgave at indhente oplysninger fra de enkelte præster om, hvilke tanker de havde gjort sig i skolesagen, og hvorledes de kunne tænke sig skolevæsenet indrettet i deres sogne.

I Aastrup var der på den tid en mand i sognet, der gav en smule undervisning til de børn, hvis forældre ønskede det. Det fremgår af den indberetning Aastruppræsten mag. Laurits Lund sendte til biskoppen.

Magisteren var ikke stemt for at udvide skolegangen i Aastrup og Starup sogne, sandsynligvis fordi han ikke så nogen mulighed for at skaffe midlerne dertil.

Han skrev bl.a. »Degnen i Aastrup har vel læst for dem, der kom til ham, og nogle har holdt skole hos en mand i byen ved dem selv.

Det bekvemmeligste sted at sætte et skolehus på, skulle vel være ved kirken, men dens fortov er så kort, at det synes ikke, at nogen bygning kan opsættes...

Det var hjerteligt at ønske, om sådant værk naes og blive stedse ved i sin fuldkommenhed, men hvem der skal lade bygningerne opsætte, holde dem ved lige, lønne skolemesteren og dennem underholde, det beror i min høje øvrigheds eget godtbefindende, ellers bliver her intet expediens dertil, iblandt sådanne få og fattige folk, af hvilke man med besværlighed bekommer en å to skilling til almisselemmer«. ⁽²⁹⁾

Men trods Laurits Lunds modvilje arbejdede myndighederne videre med planerne om skoler og skolelove.

Ny forespørgsler gik ud til præsterne. Fra Aastrup sogn var svarene lige negative. Tydeligt var præstens mening den, at ville man have en skole, måtte myndighederne selv sørge derfor. Sognet burde under ingen omstændigheder pålægges ekstra byrder. Den eksisterende undervisning

var efter præstens mening hvad man i hedesognene havde brug for. »Degnen Gadberg er ikke studeret, men synger, regner og skriver ulasteligt, han underviser dem, som undervisning begærer, både i Starup og Aastrup. Sognets børn kan han alle unde. vise uden 2 á 3 steder, som ligger noget langt fra de andre.

Man ved ikke at gøre noget forslag til en dueligere skoleholder, og hvad løn han skulle have for sit arbejde, og hvorledes dette bedst kunne lignedes, vides ingen adgang til«. ⁽³⁰⁾ 1739 trådte skoleloven i kraft.

Opførelsen af et skolehus skulle bekostes af den største lodsejer i sognet. Det var for Aastrups vedkommende Teilmann på Endrupholm. Men da Kærgård var den største lodsejer i Aastrup by, blev opgaven lagt på dem begge. Hvordan de ville fordele den var det stort set op til dem selv at blive enige om.

Godsejeren skulle yde et bidrag til skolemesteren. Resten af hans løn skulle udlignes på sognets beboere efter hartkornet, og som en ekstraindkomst fik skoleholderen del i de indkomster, der kom ind ved tavlens ombæring.

Tavlen var et inventar i kirken. Ved bestemte lejligheder måtte den bæres rundt og hver kirkegænger var da pligtig til at lægge et bidrag derpå, stort eller lille. Det indkomne beløb tilfaldt sognets fattige, og præsten opfordrede altid til at man viste godgørenhed ved tavlens ombæring. Bestemte lejligheder som f.eks. bryllup berettigede til at man bar tavlen omkring i husene. Nu blev altså også skolelærerens løn afhængig af, hvor godgørende folk var ved den slags lejligheder eller ved søndagens gudstjeneste i kirken.

Der indrettedes en skolefundats for Aastrup sogns skolevæsen allerede i 1741. Men denne første kom aldrig i brug og dens ordlyd kendes ikke, da eksemplarer af den ikke er bevaret.

Skole blev slet ikke aktuel i sognet før efter 1750. Børnene mødte simpelthen ikke op, og da striden om degnehuset og skolehuset ikke var afklaret, var der heller ikke nogen steder at møde. Om denne strid er udførligere fortalt i afsnittet om Jens Gadberg.

Det blev degnene, der påtog sig skolemesterens rolle, hvilket var naturligt nok. De havde jo undervist børnene siden 1537.

Den første skolefundats, der er kendt for Aastrup sogn er derfor indrettet i 1750, der er ni punkter i fundatsen, der her skal gengives i sin helhed.

Skolefundatsen

1. Ved forrige skolefundats for dette sogn af 7. september 1741, var hele sognet inddelt at skulle søge en skole i Aastrup by. Men som det siden er befunden, at ganske få, eller ingen fra de længst fra liggende steder har kunnet søge skolen der og i sig selv er ugørligt, såvel formedelst vejenes længde, som for en del, der i sognet værende æer, har sognefolkene, der ikke har kunnet betro deres børn en så farlig vej uden livsfare, indstændigt forlangt indbemeldte sogn måtte blive inddelt i to skoledistrikter.

2. Hvorfor og udi vente, at deres underdanige gjorde forslag finder Deres Ezellences så og Deres højjærværdigheds gunstige approbation. Skolevæsenet udi forbemeldte Aastrup sogn indrettet i to skoledistrikter, således at degnen, der bor ved kirken skal, efter at degneboligen er af mig, som største lodsejer i sognet ved fornøden tilbygning gjort bekvem til ungdommen, holde skole for Aastrup, Bolding, Vejsig, Glejbjerg, Skovbølling, Gjettrup, Tvilho og Katbøl byers ungdom i de fire vintermåneder, november, december, januar og februar, samt længere om måtte forlanges. I værende tid informere dem i deres kristendomslære samt regning og skrivning.

3. For samme skolehold nyder han årligt af skolekassen 6 rigsdaler, et læs tørv af hver halvgård i sognet samt græsning til 2 køer og 6 á 8 får, hvilken græsning forskaffes ham af Aastrup by alene, uden noget vederlag af de andre i sognet, i henseende deres ungdom så meget bekvemmere og med mindre besværlighed kan søge skolen.

4. Et andet skoledistrikt bliver Terpling, Tvile og Grene, som selv forskaffer sig en forsvarlig skoleholder, som de selv lønner og koster, alt således som de selv indbyrdes derom kan bedst accordere, nyder til hjælp af skolekassen årligt tolv á fjorten mark danske om mere om kassen tillader.

5. Til dette sogns skolekasse forskaffer jeg en sparebøsse, hvorudi lægges ned:

Aastrup kirkes lysepenge 3 rigsdaler og 2 mark, af hver fjerde part gård over hele sognet 4 mark, som af de i sognet værende 17 1/2 gårde udgør 2 rigsdaler 5 mark 8 skilling. Hvad bøder eller indkomster, som ved tavlens omgang udi kirken eller husene ved brudevielser eller barnedåb kan forefalde. Af hver ugift person, pige, karl eller dreng, som er over 15 år,

og ikke har sted i leje eller fæste, enten de er i sognet halv- eller helår, årlig af en karl eller dreng 2 skilling, og af en pige 1 skilling.

Af hver som bliver confirmeret, 8 skilling.

Af hver lejehus i sognet årlig 4 skilling.

Men som dette ikke endnu kan tilstrække til kassens fornødne udgifter, og sognet, som næppe kan findes vidtløftigere og tillige mindre af hartkorn, ikke synes med mere at kunne bebyrdes, giver jeg, eller efterkommende største lodsejer i Aastrup sogn årlig til denne skoleklasse 1 rdl. 2 mark, siger en rigsdaler to mark danske.

6. Hvilke foreskrevne penge, jeg og efterkommende største lodsejere efter derover af præsten ved hver påske og Michaelis forfattet og mig eller efterkommende største lodsejere tilstillet mandtal, lader incassere, og i kassen nedlægge i præstens overværelse, i hvis hus kassen forbliver under største lodsejers forsegling eller lukke.

Bør degnen ved alle forsamlinger iagttage, at skolens tavle både i kirken og husene bliver ombåret, og hvad der her gives, overleverer han efter rigtig specifikation med dag og datum under sin hånd, til største lodsejer, som derefter besørger samme i kassen henlagt, som oven meldt.

8. Førnævnte kasse åbnes to gange om året af sognepræsten og største lodsejer i sognet, nemlig ved påske og Michaelis, (29. september) som deraf udbetaler degnens løn, hver termin tre rigsdaler, samt mere efter hans befundne flid, såfremt kassen tåler det, ligesom og det, der i foregående 4. post tillagt det andet skoledistrikt, såvel som andre tilladelige og i forordningen befalede udgifter, hvorover alt, såvel udgift som indtægt, holdes en dertil ordentlig indrettet protokol, som hver gang underskrives af præsten og største lodsejer.

9. Til skolen leverer jeg en bibel, 2 blyblækhorn og en linial, som stedse bliver ved skolen, som et inventarium under degnens opsyn og ansvar.

Fundatsen er underskrevet på Endrupholm den 22. oktober 1750, og den kom til at danne grundlaget for Aastrup sogns skolevæsens opbygning.

I Terpling indrettedes en skole på gårdene på skift. En ung lærer blev ansat til at undervise i vinterhalvåret, og sådan fungerede undervisningen i denne del af sognet helt frem til 1878, da der byggedes skoler i Tvile - Terpling og i Tvilho.

I Gjettrup, Tvilho og Katbøl var man imidlertid ikke tilfreds med skoleordningen. Børnene skulle passere åen for at komme til Aastrup.

Der var kun en spang over, tilmed af træ, glat og farlig når vandet i åen stod højt.

Børnene kom sjældent i skolen og forældrene klagede til biskoppen.

Da Olivarius var præst foranstaltede han i 1760 en ordning gående ud på, at beboerne i de tre byer selv ansatte en skoleholder. Betingelserne blev nedskrevet og ordningen fungerede godt en tid lang. Men da en af mændene ikke længere havde skolesøgende børn, ville han ikke betale til underholdet mere og ordningen blev ophævet.

Senere blev der gjort flere forsøg, men alle uden resultat. Usikkerheden omkring undervisningen i det hjørne af sognet fortsatte langt ind i næste århundrede.

Ueksaminerede skoleholdere

Nok fik degnen pålagt skolearbejdet og undervisningen, men der var ikke noget, der forhindrede ham i at ansætte en anden dertil.

Nogen egentlig uddannelse krævedes der ikke. Det var en betingelse, at den, der underviste, selv kunne læse, i al fald de bøger han brugte i undervisningen. Om han også altid kunne skrive er nok tvivlsomt. Hovedsagen var at undervise børnene i Luthers katekismus. Fik de så ovenikøbet lært skrivefærdigheden var det naturligvis godt, men ikke nogen betingelse.

Sålænge Gadberg levede underviste han selv børnene.

Gadberg (1716 - 1767) var en nidkær og flittig mand. Han havde kæmpet hårdt for at få skolen oprettet. Det var for ham en hjertesag, og han har med stor kærlighed til arbejdet undervist børnene i det lille hus, han holdt så meget af, og hvor han boede i de 48 år, han var degn i Aastrup sogn.

Han døde i 1767, og efter ham blev Olivarius' sønner kaldet til degne. Olivarius var selv gammel og svagelig. Hans sønner aflastede ham i arbejdet med menigheden, mens de, der var teologer som faderen, ventede på at blive kaldet til et præsteembede.

De to degne, Hans og Holger Olivarius, boede ikke i degnehuset, og underviste ikke selv børnene, men ansatte en skoleholder, der også fik

bolig i huset. Hvad Gadberg havde udrettet med det lille hus i sin lange embedstid, blev spoleret i de næste tretten år. Da Jermiin kom til degnekaldet var skole og degnehus en ruin.

Om de skoleholdere, der var ansat både i præstesønnernes og Jermiins tid, er der ikke mange oplysninger at hente. Deres ansættelse er ikke skrevet ned nogle steder, og deres undervisning er heller ikke beskrevet.

I kirkebøgerne kan man finde navnene på dem. Året efter Gadbergs død var Christen Cristensen ansat som skoleholder og boede i huset, og efter ham kom Jens Pedersen Schank.

Heller ikke Jermiin passede selv skolen. Han havde gennem hele syttenhundredfirserne haft Jens Schank ansat, men da han selv blev suspenderet i år 1800 havde hans mor boet en lang tid i degnehuset, og hverken Jermiin selv eller nogen anden havde undervist i Aastrup i tre år.

At degne ansatte skoleholdere til at forestå undervisningen bragte myndighederne på den tanke, at degnene måske var overflødige. Måske kunne man ligefrem afskaffe dem og derved få bedre muligheder for at lønne skoleholderen.

Det kongelige Danske canselli udsendte 5. marts 1785 en skrivelse til amtmanden og biskoppen angående skolevæsen på landet, »som menes at kunne befordres ved degnenes afskaffelse og deres indkomster skoleholderen at tillægge«.

Som vanligt blev svaret overladt til de respektive sognepræster, for Aastrup og Starup sognes vedkommende, pastor Jordhøj. Han skrev bl.a. »Dersom skolevæsenet er i ringe forfatning noget steds, så er det sikkert i de såkaldte hedeegne, hvor byer som oftest kun består af et par gårde, kan ligge 1/2 mil og ikke sjældent en hel mil fra den ene til den anden, og desuden kan være skilt ved farlige åer og bække. Således er det beskaffen i Aastrup og Starup sogne, hvor jeg har været præst nu i seks år«.

Jordhøj mente ikke det ville være tilstrækkeligt om man afskaffede degnen, men ville det betyde »bedre skoleholdere for fremtiden kunne ventes, og altså en bedre og ønskeligere skolegang for ungdommen forhåbes, hvo ville da ikke ønske denne forandring«.⁽³¹⁾

Præstens sidste bemærkning kan måske tilskrives den kendsgerning at degnen i Aastrup og Starup sogne, Jens Christian Jermiin og pastoren ikke var særlig gode venner. Degne blev dog ikke afskaffet i denne omgang, men embedet som sådant blev fortsat til 1814.

Det østlige skoledistrikt

1792 indsendte beboerne i Gjettrup, Tvilho og Katbøl endnu engang klage til stiftamtmanden angående deres børns skolegang. Som sædvanlig fungere undervisningen ikke tilfredsstillende i det nordøstlige hjørne af sognet. Vejen til skolen var lang, børnene skulle passere åer og hede-strækninger for at komme til Aastrup. Deri var intet nyt. Gennem alle årene havde forældrene protesteret mod den lange vej og de vanskelige forhold.

Pastor Søborg (1786 - 1814) var en varm forkæmper for skolegangens udbredelse, og han var parat til at yde en stor indsats for at få orden i tingene i det østlige distrikt. Der indhentedes tilladelse til at ansætte en skoleholder på prøve, foreløbig for et år.

Allerede året efter skrev Søborg til amtmanden at nu var det galt igen. Søren Nielsen og Niels Jepsen i Katbøl ville ikke betale til den ekstra skoleholder.

Præsten anmodede amtmanden om at skoledistriktet fik sin egen skolefundats og blev frigjort af hovedskolen i Aastrup. Det tog flere år for Søborg at få sin sag igennem.

Til sidst lykkedes det for ham at få oprettet en skolefundats for Gjettrup, Tvilho og Katbøl. Det østlige skoledistrikt var en realitet, også på papiret. Det varede længe før det kom til at fungere godt, men der var dog skole i den del af sognet i over 150 år.

Til den kom børnene fra de tre byer for at lære læsning og regning. Den første dag i skoleåret havde de 2 skilling til læreren knuget i hånden. Det var indskolingspenge. De skulle betales hvert år på den første skoledag som en del af lærerens løn. Præsten Søborg mente læreren fik mere glæde af at få dem udbetalt på denne måde. Det gav ham en samlet skilling, »der ikke er så flygtig som små beløb langs hen ad vejen«.

DEGNE

Til degne skal herefter alene forordnes stundenterne, som skulle tage deres kaldsbrev af dem, som rettighed haver at kalde, og så overhøres af superintendenten, som de dertil dygtige er«. ⁽³²⁾

Sådan står der i Danske Lov, og som degn til Aastrup og Starup blev i 1659 kaldet Jørgen Lauritsen. Han var broder til præsten Hans Lauritsen Holst. De kom fra Kolding og ankom samtidig til sognet. Degnekaldet kunne ikke brødføde en mand, og Jørgen Lauritsen blev gårdfæster på en af kongens gårde i Aastrup by.

Degnelønnen var 5 tønder rug årligt og derudaf skulle han betale 5 mark til Ribe skole for tilladelsen til at være fastboende i sognet, da alene stundenter derfra jo efter loven havde ret til kaldet.

Stundenterne ved Ribe skole var imidlertid ikke særlig interesseret i de afsides liggende degnekald. De skulle gå hertil et par gange om ugen for at undervise ungdommen, vejen var lang og når de ankom, var det ikke sikkert, der mødte hverken børn eller unge op til deres undervisning. For et mindre beløb lod de derfor fastboende degne overtage hvervene.

Danske Lov sagde nemlig også at »degnene i landsbyerne skulle, foruden undervisningen om søndagen, også en gang om ugen undervise ungdommen i børnelærdom, så at udi hver uge udi sognet, det hele sogns ungdom engang bliver undervist«.

Om Jørgen Lauritsen var flittig med undervisningen af ungdommen er svært at sige, men næsten hundrede år senere sagde biskop Brorson i Ribe, at undervisningen i Aastrup sogn var meget dårlig.

Jørgen Lauritsen var degn i 46 år og han blev efterfulgt af sin søn Bendt, der imidlertid døde ung, og i 1719 blev embedet ledigt.

Jens Stefansen Gadberg

Der var ikke en eneste studeret, der ville have det dårligt betalte embede, så man måtte tage til takke med en ufaglært. Valget faldt på Jens Stefansen Gadberg fra Gadberg ved Vejle.

Der opstod straks et problem, da Gadberg kom til Aastrup, idet sognet ikke havde nogen degnebolig, og loven sagde at »hvor ingen degnebolig været har, skal dem af kirkerne og deres patroner skaffes bekvemme boliger i sognet, hvilke degnene skulle holde ved lige og forbedre, men ellers nyde dem fri for landgilde, ægt og arbejde«.

Det sidste ville sige at degne var fritaget for hoveri under enhver form.

Fæstegården, Jørgen Lauritsen og hans søn Bendt havde beboet, var overgået til en anden søn, Laurits Jørgensen. Men der stod et hus på fæstegårdens grund. Det var opsat af fire bønder i Aastrup by og det havde været benyttet som bolig for rytteren, da sognets kronbønder endnu skulle stille en rytter til kongens hær.

Gadberg fik rytterhuset, og da han var en mand der gerne ville have orden i tingene, lod man ham blive ejer af det for tyve rigsdaler, et skøde blev skrevet, og degnen flyttede ind.

Det er lidt uklart, om bønderne vidste at huset ikke var deres, men tilhørte Endrupholm gods, grunden var de al fald ikke i tvivl om, så den tog de en mark danske i leje af om året. Det ulovlige heri, må have været dem bevidst da de hele tiden havde gjort degnen klart, at grunden var lejet og tilhørte godset.

Det er muligt, der aldrig var kommet en sag ud af salget, godsejerne havde ikke altid så nøje rede på, hvor på deres fæstegårde, der var opsat et hus, men efter 1720 da kongen havde oprettet de såkaldte rytterskoler i de distrikter, hvor rytterholdet var opretholdt, fremkom også i andre egne planer om et skolevæsen.

Aastrup sogn havde ingen skole. Og der var heller ingen planer om det, stod det til præsten Laurits Pedersen Lund. Da han i 1737 blev spurgt, hvor sognet eventuelt kunne anbringe en skolebygning, svarede han, at der overhovedet ikke var plads til en sådan, nogen steder.

Men Gadberg var af en anden mening. Planerne om et degne- og skolehus passede ham godt, bare det kom til at ligge hvor han ønskede. Huset han boede i, havde han udvidet med tre fag, og et stykke jord omkring det, havde han indhegnet til »kållhave«. Nu kunne han godt tænke sig at

forøge sin indtægt med en skoleholders løn, han skulle jo i forvejen undervise ungdommen to gange om ugen.

Hvad enten præsten syntes om det eller ej, trådte skoleloven i kraft i 1739, og et skolehus skulle skaffes. Uheldige omstændigheder ville, at Gadberg næsten samtidig blev uvenner med de to fæstebønder, der sad på gårdene, på hvis jord hans hus var beliggende, og da godsejeren Eherenfeldt til Endrupholm nu kom til Aastrup i forbindelse med skolesagen, klagede bønderne til ham, over degnen.

Derved kom sagen om det solgte rytterhus Eherenfeldt for øren, og han bad degnen om at oprette et fæstebrev øjeblikkelig. Gadberg nægtede, han ville ikke betale fæsteafgift af sit eget hus, han havde både købt og betalt huset. Herremanden bød ham at flytte omgående.

Straks skrev Gadberg et klageskrift til biskoppen, men her var ingen hjælp at få. Eherenfeldt havde retten på sin side. Nok havde Gadberg skødt på huset, men fæsterne havde solgt noget, der ikke tilhørte dem. Det eneste gyldige skøde blev fremlagt i retten. Eherenfeldt havde købt gårdene, og dermed huset af kongen ved auktion i 1719.

Fæsterne påstod sig uskyldige, de havde ikke vidst, der var begået ulovlighed, salget var foregået i deres forgængeres tid.

Dommen var hård. De to fæstere havde deres fæste forbrudt og blev fradømt gårdene. Gadberg blev fradømt huset, de tre fag, han havde bygget til skulle han fjerne, og pladsen skulle ryddes.³³

Eherenfeldt to fæsterne til nåde, og lod dem oprette nye fæstebreve, men Gadberg nægtede pure at flytte, eller lade sit hus blive et fæstehus. Han var degn, han havde ret til et hus. Eherenfeldt havde som sognets største lodsejer pligt til at skaffe et skolehus. Gadberg var mester i at trække sagen i langdrag. Der gik tre år.

I de omliggende sogne havde man oprettet skoler, og bønderne i Aastrup sogn, begyndte at blive utålmodige. Man ville have et skolehus og børnene skulle undervises som loven påbød. 1742 blev der opsat et hus på kirkens fortov. Her skulle nu både skole og degn installeres, og Gadberg måtte lade sig nøje.

Fornøjet skrev præsten til kongen, at der nu stod et skolehus i Aastrup sogn. Det stod på kirkens fortov, der godt nok var blevet noget mindre i de forløbne år, da bønderne hvert år pløjede nærmere og nærmere kirkens dige. Men nu stod huset der. Det var på seks fag, der var både døre og vinduer til, en stue, bageovn og skorsten, huset var lyngtækket

og med lervægge. Det syntes at være bekvemt for ungdommen, og det lå tilpas langt fra byen, at der skulle være gode chancer for, at man nu kunne blive fri for al den uskikkelighed og sammenstimren, der var blevet så udbredt.

Men præsten havde gjort regning uden vært. Jens Gadberg blev i sit hus. Hans besværing lød, at der hverken var plads til ko eller får, ja end ikke en brønd var der plads til.

Sognemændene var dog nu blevet opsat på at få gang i skolevæsenet. Både Gørding og Vejrup sogne havde indrettet sig, og i forening med præsten afgik et brev til kongen. Ydmygt bad man majestætet gribe ind, og udvide kirkens fortov, så degnen kunne få plads til en ko og et par får. Og så måtte han lade sig nøje.

Men Gadberg var ubøjelig. Han ville have skolen indrettet i rytterhuset, som han ikke havde lyst til at forlade, og han ville ikke op til kirken at bo i et hus, der lå klasket op ad kirkediget uden plads til så meget som en brønd. Han forhalede sagen.

Til sidst sendte biskoppen i Ribe provst Neumann til Aastrup, for at se på sagerne.

Det hjalp nu heller ikke, og provsten skrev opgivende til bispem, »Gud hjælper vel, hvad der skal blive af enten degnebolig eller skole, thi der er hårdhed på alle sider. Kirkens ejer siger, huset skal stå hvor det står, og mener at når kirken har sit fortov, skal boligen have det, den behøver af havejord og plads til brønd. Men ingen af bymændene ville afstå så meget som en tomme, og da ingen ved, hvor bredt kirkens fortov skal være og oprindelig har været, er sagen gået i hårdknude.

Der er dem der påstår, at skolen skal stå midt i sognet, og det kan komme til at betyde, at den skal stå midt i Glejbjerg hede, men heller ikke her vil nogen afstå jord til dens avling«.

Provsten slutter brevet med at ønske, at Gud i himlen ville bøje deres hårde hjerter, så de kunne se, hvilken skade de forvoldte. Hans bøn blev ikke hørt. Gadberg sad i sit hus og forhalede sagen i yderligere tre år.

Det var den største lodsejers pligt at finde en løsning, d.v.s. Endrupholm som den største lodsejer i sognet og Kærgård som den største i Aastrup by, men de havde nu ikke været særlig ivrige efter at få indrettet en skole i Aastrup og først da Jørgen Jensen Gad havde overtaget præsteembedet efter Laurits Pedersen Lund, kom der skred i sagerne.

Jørgen Jensen Gad var meget skoleinteressert, og han henvendte sig,

til stor fortrydelse for godsejer Teilmann til Endrupholm, direkte til stiftamtmand Gabel for at få en løsning på skolesagen.

Endelig blev nu et stykke jord opmålt og udlagt til degne- og skolehus. Arealet, der lå på byens fællede, sønden for præstegården, var på fire skæpper land og havde ikke tidligere været opmålt.

Det var degnen Gadbergs største triumf. Lodden lå lige præcis, hvor han hele tiden havde ønsket det. Efter ti års trækken i langdrag fik han sin vilje. Huset han havde boet i siden 1719 skulle nu flyttes et par meter, men haven han havde anlagt beholdt han, og han blev boende i byens midte.

Kirkeejerne, der engang havde opsat et hus ved kirken til den stædige degn, måtte bide i det sure æble, og flytte huset til den nyudlagte degnelod. De lod dog et par år gå hen og huset på kirkens fortov, der aldrig havde været beboet, var nu kun en ruin, da de flyttede det.

Men endelig i 1752 stod der en skole i Aastrup by. Degnen Gadberg var den første, der underviste i den rigtige skole, der stod på sin plads i næsten hundrede år.

Rytterhuset, som degnen ejede de tre fag af, og som han stred så hårdt for, er der ikke mere spor af, men det lå ved den samme vej, og der boede mennesker i det længe efter.⁽³⁴⁾

Under den lange strid havde Gadberg ikke kun vundet sig venner. Han var nu ansat som både degn og skoleholder, hans løn for det sidste var 6 rigsdaler om året, men Endrupholms ejer, der skulle sørge for, at degnen fik sin løn, straffede ham ved at lade udbetalingerne vente på sig. Der gik flere år før den første faldt. Fortvivlet skrev degnen til biskoppen: »Jeg arme mand er i gæld, bliver krævet af en og anden, og den tredje vil også have sit«.

Om biskoppen har hjulpet er ikke helt klart. I al fald gentager degnen sin klage, og også præsten går i forbøn for ham og skriver »hjælp min stakkels gamle degn«.

Det syntes altså som om Gadberg kom til at leve lidt kummerligt på sine gamle dage. Han var nu blevet afhængig af herremanden, på en anden måde en fæsterne, men dog afhængig. Denne ramte ham på hans ømme punkt, pengepungen.

For nok klagede Gadberg sig over stor armod, men han forstod nu alligevel at samle sig lidt jordisk gods, hvilket ses efter hans død i 1767, da der holdtes auktion over hans efterladenskaber. Han havde været en meget velklædt herre. Når han gik til kirken om søndagen havde han en sølvknappet kjole på, og når han tog af sted til Starup kirke tog han et grønt rejseslag over skulderen og en sort kasket med et bredt slag på. Begge dele af fornemt klæde. Der var sølvspænder på hans sko, han gik med hvide knæstrømper, og han havde briller.

Heller ikke hans hjem var så usselt, som han ville gøre det til, han var endda betydelig bedre stillet end bønderne i sognet. I hans stue stod foruden fyrre- og egekister et bord med fire stole omkring, på væggen hang spejle og en bøsse, på hylder stod brændevinsglas og ølglas, der var både krus og kopper af stentøj, et messingbækken, smørkærne og øltønde, og under loftet på en hylde, stod tintallerkener.

Om aftenen sad han og hans hustru ikke og plagedes med røgen fra de osende lyseklyne, de havde lysestager af messing, og læste ved støbte lys.

Det tydeligste bevis på hans velstand var dog sølvet. Degnen efterlod sig både sølvskeer og to sølvbægre. Det havde ikke ret mange bønder i Aastrup på den tid.⁽³⁵⁾

Efter Gadberg blev præsten Olivarius' ældste søn degn en årrække, han efterfulgtes af sin yngre broder, der i 1780 blev kaldet til kapellan i Varde, og en ny degn skulle ansættes ved Aastrup og Starup kirker.

Det blev Jens Christian Jermiin, og lidet anede man, at han skulle få

Gadbergs stædige og egensindige sindelag til at blegne. I de næste tyve år skulle han og præsten Søborg gøre Aastrup sogn til et smertensbarn for både biskop og anden øvrighed.

Jens Christian Jermiin

Degnen Jermiin var 29 år da han kom til Aastrup. Han var født i Rostock, hvor faderen var doktor i kirurgi og medicin. Slægten var på et tidspunkt blevet adlet. Sikkert af den grund følte Jermiin sig hævet over sognets indbyggere, præsten iberegnet. Han var godt begavet. Hans ulykke var sikkert hans oplevelse som barn, der havde fået ham til at vokse op og blive en bitter og hadefuld mand.

Som barn var han blevet trådt i hovedet af en hest. Om dette skrev han mange år senere »pandebenet hang ind over øjnene, min salig fader, som var doktor i medicin og desuden havde studeret kirurgi, currerte mig selv, men synet tog skade, så at jeg i min barndom end ikke kunne se at læse ved lys, og af den årsag ikke kom til bogen, som jeg dog havde lyst til, han sagde jeg stod i fare for at blive blind når jeg blev gammel, og advarte mig, at jeg ikke læste i tasmørke eller ved lys, og især, så snart det blaner for øjnene da at ligge (bogen) fra mig, Gud i nåde forbyde at hans spådom skulle gå i opfyldelse, men det tegner desværre sent, i 5 á 6 uger har mine øjne bestandig materiet og været meget slette, og er (det) endnu. Til min død bærer jeg arret i min pande af denne, for mig så ulykkelige hændelse i min barndom«. ⁽³⁶⁾

I denne oplevelse ligger al Jermiins bitterhed gemt. Han blev aldrig, som sin broder præst, hvilket hans lyst havde været. Han måtte tage til takke med et degneembede, hvor han ifølge Danske Lov skulle være præsten »hørig og lydig«.

Dette gik endda, mens Hans Juel Jordhøj var i embedet. Men da Søborg kom, slog al bitterheden ud i lys lue. Jermiin fandt Søborg uvidende og dårligere begavet end han selv, og han lærte aldrig at være ham »hørig og lydig«.

Jermiin var uden tvivl en stor begavelse. I Aastrup fik han ikke anvendelse for sine evner, eller det syntes ham ikke så. Straks han så stedet, søgte han da også biskoppens tilladelse til at forlade det igen. Bispen var imidlertid ubøjeelig. Det var ikke så let at skaffe degne til de afsides

liggende sogne, og nu havde Jermiin fået kaldet, og så måtte han også tage det.

Jermiin havde ellers været så sikker på biskoppens velvilje, at han havde ladet den forrige degn, der var søn af præsten Olivarius, rejse til Varde, hvor han var kaldet til kapellan, uden at få degnehuset synet. En sådan synsforretning var ellers i hans ret, da degne havde pligt til at aflevere boligerne i forsvarlig stand til efterfølgerne.

Det var synd at sige, at degnehuset i Aastrup var beboeligt, Hans Olivarius havde boet i præstegården hos sin moder, og degnehuset havde været lejet ud til forskellige. Jermiin blev rasende, da han så det. Det var en faldefærdig rønne. Han var bedre vant end som så, og nu følte han sig taget ved næsten. Desuden skulle han have et sted at bo, når han nu skulle blive på dette gudsforladte sted. Han forlangte øjeblikkelig en synsforretning taget.

Sagen udviklede sig et et større opgør mellem Jermiin og Olivarius. Jermiin forlangte huset sat i stand. Han lod det syne af provsten, der godt nok også kunne se behovet for istandsættelse. Han beskrev det som »noget nær den usleste rønne i sognet«.

Til sidst blev Olivarius provokeret til at betale Jermiin tyve rigsdaler til reparation, men så forlangte han til gengæld del i årets degnekorn, der var forfalden inden hans afrejse. Hertil svarede Jermiin ham overlegent, at det kunne han få, han kunne selv hente den på marken hos seks af bønderne i de to sogne. Da Olivarius gik med til denne ordning, udpegede Jermiin de seks fattigste i Starup sogn, der kunne kapellanden så hente sit korn, om han da kunne få det.

I denne første strid trak Jermiin det længste strå. Degnehuset blev sat i stand, og Jermiin boede der sikkert en kort tid sammen med sin moder.

Men degnekaldet var ringe. Til skolearbejdet ansatte han en anden, og snart begyndte den aktive degn at se sig om efter anden beskæftigelse.

1785 købte han en gård i Terpling. Det var Thomas Villadsens gård. Denne havde nylig købt denne fri fra Sønderkov, men da både han og hustruen var oppe i årene var de parate til at sælge mod at få oprettet en aftægtskontrakt.

Her blev noget at rive i for den aktive degn. Udskiftningen var så småt sat i gang i andre sogne, og Jermiin blev den første der blev udflyttet i Aastrup sogn. Han byggede sin nye gård ved Trane kær og kaldte den Tranekærgård. Den ligger endnu i dag langt fra de andre gårde i Terp-

ling, men da Jermiin flyttede derud må det næsten have været uden for lands lov og ret.

Han brugte mange kræfter og megen flid på gården. Til gengæld forsmøgte han sit embede som degn og skoleholder. Præsten Hans Juel Jordhøj så gennem fingre med Jermiins særheder og affandt sig med, at han lod en anden betjene både skole og degneembede. Men året efter at Jermiin var blevet gårdejer, kom pastor Jørgen Søborg til Aastrup og Starup, og dermed var freden mellem præst og degn forbi.

Søborg og Jermiin kunne ikke døje hinanden fra første færd. Præsten begyndte med at forlange at Jermiin selv passede sit kald, yderligere forlangte han, at degnen flyttede fra sin fjerntliggende gård til Aastrup by, hvor han ifølge loven skulle bo.

Det passede ikke Jermiin. Krigen var erklæret. Han lod i første omgang sin moder flytte til huset. Derved mente han at have opfyldt sin pligt. Men præsten blev ved. Til sidst måtte Jermiin flytte til degnehuset, men han opholdt sig her kun så meget af tiden, at præsten måtte stille sig tilfreds. Heri fik han endog provstens medhold, idet han gjorde både biskop og præst opmærksom på, at degnen i Aastrup ikke kunne, og aldrig havde kunnet leve af sit kald. Men Søborg og Jermiin var blevet fjender. I de næste fjorten år forsøgte de at genere hinanden mest muligt.

Jermiin havde svært ved at være »hørig og lydige« den mand, han fandt var helt og aldeles uduelig til sit kald. Gentagne gange anklagede han præsten for forsømmelighed. Han klagede til biskoppen over ham, mens præsten også på sin side havde ondt ved at døje synet af degnen, der med det store ar i panden var et frygteligt syn. Han forbød ham hurtigt at komme i præstegårdens stuer. Når han afleverede kirkenøglen måtte han gå om til køkkendøren med den. Men Jermiin havde ikke til sinds at stå på køkkentrappen som en anden bondedreng. Han tog blot nøglen med sig til degneboligen, gik derefter så sent til kirken, at pastoren måtte stå uden for og vente til degnen kom og låste op. Det kunne en præst naturligvis ikke tolerere, og et klageskrift gik til biskoppen i Ribe.

Jermiin fik ordre til at levere nøglen til præstegården. Men heller ikke han var bleg for at klage, og da han havde en hvas pen, skrev han et langt brev, hvori han fremstillede sig som den uskyldige degn, der på grund af sit udseende måtte stå i præstens køkken som en dreng.⁽³⁷⁾

Øvrigheden fandt, der var forskel på hvordan man behandler sin degn

og sine bønder. Præsten måtte lade Jermiin komme i præstegårdens stuer. Han kunne jo selv gå ud, om han ikke tålte synet af degnens ansigt.

Provsten viste stor forståelse for, at man ikke kunne tåle at se på Jermiin, men præsten måtte vise ham den respekt en degn havde ret til. Jermiin hoverede.

Præsten fandt imidlertid snart en måde at hævne sig på. Fra gammel tid havde det været skik, at degnen kørte med præsten til Starup om søndagen for at forrette gudstjenesten der. Dette forbød Søborg nu. Han henviste til, at Jermiin selv havde både vogn og heste på sin gård i Terpling, og at der intet stod i loven om, at præsten skal befordre degnen. Her blev Jermiin den lille. Han klagede over, ikke at kunne være i annet til tiden. Men det hjalp ikke. Han havde selv hest og vogn.

Det var degnens pligt at forrette gudstjenesten når præsten var forhindret. Og da Søborg måtte prædike i Vester Nebel under en vakance der, bad han Jermiin træde til og overtage de to hjemlige kirker.

Det var degnen inderligt imod. Forbitret skrev han til biskoppen, at han end ikke var i stand til at læse i én kirke, og at præsten nu i sin urimelighed havde forlangt af ham at han skulle læse i to. »Min salig fader advarede mig imod at læse hvis det blandede for mine øjne« skrev han. »Desuden har præsten ofte en bonde til at læse for sig i Starup, det kan han vel gøre igen«.

»Men alt det er kun udflugter« skrev Søborg tilbage, »for at han dermed skal synes retfærdiggjort. I kirken og udenfor hvor degnens nærværelse er nødvendig, både vil og skal jeg lide i tillid til Gud, at det engang vil blive godt igen. Hvad jeg må lide kan ingen mennesker forestille sig. Jeg må være den døve, den blinde og den følelsesløse, men Gud skal dømme, om degnen Jermiin er god og uskyldig, om han er ren og retfærdig, eller vil forfølge mig til graven. Jeg beder inderligt til Gud, at jeg må holde sinds ro og stadighed, at jeg ikke skulle opbringes og derved forløbe mig, hvilket måske er hans hensigt«.

Om både Jermiins og præstens hensigt er der ikke tvivl, de gjorde begge alt for at gøre det så hedt som muligt for den anden.

Det blev dog i sidste ende præsten der gik af med sejren, idet han i 1800 fik Jermiin suspenderet.

Den skoleinteresserede præst havde arbejdet utrætteligt på at få undervisningen til at fungere i det østlige distrikt. Da han endelig fik noget i

gang, betød det i første omgang, at skoleholderen fra Aastrup skulle gå dertil et par gange om ugen for at undervise børnene.

Nu havde Jermiin aldrig selv undervist, men skoleholderen har vel forlangt en vis ydelse for ulejligheden, og da der efterhånden var så meget at gøre med børnenes lærdom, indstillede Jermiin skolegangen i selve Aastrup by.

Det kunne han naturligvis ikke gøre sådan uden videre. Men han fandt på råd og skrev til biskoppen, at der ikke var bevilliget så meget brændsel til skolen i Aastrup, at både børn og skoleholder kunne være tjent dermed. Samme påskud brugte han til at flytte tilbage til Tranekærgård og overlade degnehuset til sin moder. I tre vintre var der ingen skolegang i Aastrup by.

Jermiin skrev tilbage på opfordringen til at komme igang igen, at han førte brændsel til Aastrup for at hans gamle moder ikke skulle fryse, men både skolebørns og skoleholders varme kunne han ikke magte. Så mange tørv var der ikke, heller ikke i Terpling.

Præsten klagede ustandselig over degnen, »jeg har gjort Jermiin alt godt som står i min magt, jeg har været blid og føjelig, indladende og ydmyg mod ham, mere end han har været imod mig. Men jeg har kun haft liden tak derfor. Han kaster foragt på mig, vil ikke værdige mig en hilsen ved kirken eller på en vej«.

Det sidste våben fik præsten i hænde, da Jermiin og hans moder begge nægtede at gå til alters, så længe han var præst i sognet. Her kunne man ramme ham. Loven sagde at »om nogen afholder sig over et år fra nadverens sakramente, da skal udstå kirkens disciplin«, altså skulle han stå offentlig skrifte. Både Jermiin og moderen ventede langt over et år med at søge nadveren.

Da doktorinden endelig bekvemmede sig i 1799, og indskrev sig til nadver førstkommande søndag, skrev præsten til hende, at hun desværre ikke kunne blive antaget, da det var over et år siden hun sidst havde søgt Herrens legeme. Han ville forbarme sig over hende, hvis hun ville komme til præstegården for at tilstå sin brøde og lade ham afhøre hende i den kirkelige lære.

Det ville doktorinden ikke. Hun svarede præsten at hendes gamle ben til tider næppe kunne bære hende over stuegulvet i degneboligen, så hun kunne ikke gå til præstegården.

Da søndagen kom, gik hun rask og rørig til kirken. Til præsten skrev hun, at om hun så gik til Herrens bord fire gange årligt og dog var et skarn, ville det ikke frelse hende på dommens dag, men »kan du vise så gyldig årsag for hvorfor du ikke holder loven, som jeg har vist, hvorfor jeg holdt mig fra Herrens bord, hvortil jeg har fundet mig uværdig, så skal du blive en fri mand, men jeg vil imidlertid bede Gud straffe dig din farisær«.

Degnen selv var sværere at knække. Han skrev simpelthen til biskoppen »jeg går ikke til alters så længe den mand er præsten«.

Så tabte biskoppen tålmodigheden og suspendede ham.

Hans moder måtte da forlade degneboligen. Men før hun rejste fra Aastrup til Tranekærgård rev hun ildstedet ud fra dets plads og kastede det uden for huset.

Efterfølgeren fik ikke så nemt ved at overtage degneboligen, og det var heller ikke meningen.

Det var dog ikke på alle punkter Jermiin var vanskelig at omgås. Han kunne være en varm fortaler for folk, der blev uretfærdig behandlet. I kraft af sin veltalenhed og sin store skrivefærdighed blev han søgt af mange af sognets folk, når de behøvede skrivehjælp.

Han var en foregangsmand inden for landbrug, den første i sognet der plantede træer omkring sin gård, og han anlagde en prydhave, hvilket han senere modtog Landhusholdningsselskabets udmærkelse og et sølvbæger for.

Han havde, måske på grund af sit udseende, ikke så stort held med sig hos kvinderne. Først som 61 årig blev han gift og da med sin tjenestepige, der var 40 år yngre end han, og som to måneder forinden havde født en datter, der døde efter tre dages forløb.

Skønt Søborg forlængst var død, blev Jermiin ikke viet i Aastrup kirke. Ved kongelig bevilling fik han tilladelse til at vielsen blev foretaget på Tranekærgård i Terpling.

Jermiin døde 1833. Han var en begavet personlighed, der førte en hård og bitter kamp mod en geistlighed, han på grund af sit handicap ikke selv kom til at tilhøre.⁽³⁸⁾

FÆSTEBØNDER

Begrebet fæstebønder er meget gammelt, så gammelt at det fortaber sig i historien fra tidlig middelalder.

Men efter grevefejden i 1534, hvor de jyske bønder rejste sig mod kongen og tabte, blev yderligere en række selvejere fradømt »liv og gods«. Livet kunne de købe af kongen, men gården havde de mistet for bestandig.

Hvordan gårdenes ejerforhold har været i Aastrup sogn på grevens tid skal ikke behandles her. Men da enevælden blev indført i 1660 var hver eneste bonde i sognet fæster. Kongen ejede hele Aastrup by, Tvile, Glejbjerg, Skovbølling, Vejsig og Gjettrup. Tvilho og de fleste af gårdene i Terpling var under Sønderskov i Brørup sogn. En enkelt Terplinggård tilhørte Erik Kragh til Bramming og Endrupholm. Katbøl var kirkens ejendom, og Bolding hørte under Sneumgård.

At så stor del af sognet ejedes af kongen gjorde, at ikke så mange af sekstenhundredtallets bønder i Aastrup sogn skulle gøre hoveriarbejde. Først efter at salget af krongodset i begyndelsen af syttenhundredtallet havde gjort alle gårdene i sognet herregårdsejede, fik fæstebønderne hoveriforpligtelser. Fra den tid blev det også indført ved lov, at godsejerne skulle udstede fæstebreve til deres fæstere. Hver bonde fik et fæstebrev udleveret som bevis på sin ret til gården, og hvorpå han sort på hvidt kunne læse om sine rettigheder og forpligtelser. Sideløbende førte de fleste godser en fæsteprotokol, hvori indførtes en kopi af de udleverede fæstebreve. Det er hovedsagelig disse fæsteprotokoller, der i dag er bevaret og hvori man kan læse om, hvilke krav der stilledes til en fæster.

Fæstebreve

I fæstebrevet stod hvor stort gårdens hartkorn var, hvor mange bygninger der stod på stedet, og i hvilken stand de var. Afgifter og skatter at betale blev også nævnt i fæstebrevene. Og i hvert eneste stod, at fæsteren skulle være sin husbond og dennes fuldmægtig »hørig og lydige«.

Man kunne have ønsket sig at hoveriforpligtelserne havde været nævnt, men det er ikke tilfældet. Før 1769 var der ikke faste regler for hvad en herremand kunne forlange af sine bønder på dette område, og derfor ændrede kravene sig ofte fra år til år, og måske er det grunden til at denne forpligtelse ikke nævnes.⁽⁴⁷⁾

Ved fæstekontraktens indgåelse kunne der opkræves et indfæstningsbeløb. Beløbets størrelse varierede, afhængig af hvilket gods og hvilken fæstegård der var tale om.

Fra Sønderkov krævedes indfæstningspenge, men det var så lille et beløb, at det nærmest må betragtes som symbolsk. Andre godser som Kærgård og Endrupholm krævede tilsyneladende ikke indfæstning af deres fæstere i Aastrup sogn.

I 1729 overtog Niels Pedersen i Terpling den halvfjerdepart gård, som Anders Tommesen hidtil havde drevet, men nu »formedelst armods skyld har hannem afstået«. Niels Pedersen skulle ikke betale indfæstning, sikkert fordi han i forvejen havde en gård i fæste fra Sønderkov gods. Til gengæld skulle han forpligte sig til, da han ikke selv beboede bygningerne, ikke at tage flere »inderster« end byen kunne bære »med græsning og tørveskær«.

Men da hans søn i 1737 fæstede en trediedel af samme gård, skulle han betale tre rigsdaler i indfæstning. Han fæstede ved samme lejlighed en 1/4 gård som Ib Christensen hidtil havde drevet, »men nu godvilligen afstanden haver«.

Som alle andre fæstere skulle Christen Nielsen forpligte sig til at betale alle kongelige skatter, sin landgilde og sine »frihedspenge« til rette tid efter loven, eller han havde sit fæste forbrudt og kunne sættes fra gården. Han skulle overholde alle Hans Majestæts love og forordninger, men fulgte han disse regler kunne han også sidde nogenlunde sikker på sin fæstegård sin livstid ud.

I enkelte fæstebreve er en smule mere indført. Da David Eskildsen i Terpling i 1739 overtog sin fader, Eskild Davidsens fæstegård, som denne

»formedelst alderdom og svaghed ham godvilligen har afstanden og opladt«, blev alle afgifter, både i penge og naturalier indført. David blev pålagt at betale 5 skæpper rug, 9 skæpper byg, 10 skæpper havre, 1 svin, 2 lam, 1/2 gås, 1 høne, 10 æg, 2 mark og 2 skilling i gæsteri, 2 rigsdaler i frihedspenge for hoveri. Alt er dog omsat i rede penge og korn, og der bliver derefter at betale 5 skæpper rug, 1 tønne og en skæppe byg, 1 tønne og 2 skæpper havre, og i penge, 3 rigsdaler og to mark.

David Eskildsen betaler tre rigsdaler i indfæstning.

Når der er betalt »frihedspenge for hoveri« er det ikke fordi bønderne i Terpling ikke gjorde hoveriarbejde til Sønderskov. Men en del af arbejdet kunne være afløst af en pengesum, især for de fæstere der boede langt fra godset, hvad Terpling jo vitterligt gjorde fra Sønderskov.

Kærgårds gods i Hunderup sogn giver ikke mange oplysninger i fæstebrevene. Her nævnes ikke indfæstningsbeløb, men Kærgård havde også alle sine gårde i sognet liggende i Aastrup by, hvor jorden var betydelig ringere end i Terpling.

Da Søren Pedersen i 1734 fæstede den gård »i Aastrup som hans fader Peder Sørensen Møller sidst påboede og til hannem afstanden haver«, står der kun at han kan beholde gården »sin livstid ud«, dersom han betaler sine skatter og afgifter til tiden, overholder kongens love og adlyder sin husbond og dennes fuldmægtig, hvilket vil sige ridefogeden.

Faderen fæster derefter et hus bag gården, hvor han ernærer sig som tømrer og snedker. Da han 15 år senere overlader huset til en anden søn Rasmus, bliver der skrevet i fæstebrevet, Rasmus får overladt, at Kærgård nu »steder og fæster til Rasmus Pedersen Møller, det hus som hans fader Peder Sørensen Møller beboer, og nu godvilligen opladt haver og afstanden efter den imellem dem oprettede kontrakt«. Peder Sørensen Møller er altså blevet boende i huset og har fået aftægt af sønnen Rasmus, hvilket er sag mellem de to, som godset ikke er indblandet i.

De fleste fæstebreve eller kontrakter har en tilføjelse om, at bonden ikke må udleje eller sælge noget af det fæstede, han skal holde jord og bygninger og besætning i orden og hvert år forbedre og reparere det.

Hvis en fæstebonde overholdt reglerne i fæstebrevet, udførte det hoveri, godset pålagde ham, og ellers levede et nogenlunde ordentlig liv, kunne han godt regne med at blive på sin gård »sin livstid ud«. Hans søn eller svigersøn overtog den som regel efter ham, og der er mange eksempler på fæstere, der har siddet flere generationer på den samme gård.

Godsejerens forpligtelser

For herremanden var det vigtigste i foroldet, naturligvis bøndernes arbejdskraft. I helt overvejende grad ved hjælp af den, drev han sit eget gods, hvor kun ganske få var ansat.

Til gengæld for bøndernes arbejdskraft, havde han forskellige forpligtelser, men da disse sjældent eller aldrig var indført i fæstebrevene, kunne det være svært for bønderne at håndhæve dem. Opstod der konflikter var det retten, der skulle afgøre sagen mellem bonde og godsejer, og sådanne sager faldt sjældent ud til bøndernes fordel, da både herredsfogeden og skriveren ved retten ret ofte var identiske med ridefoged eller andre, der stod godsejeren nær.

De forpligtelser, der var mest overholdt fra godsets side, var at forsyne bønderne med »lånekorn« om foråret. Denne foranstaltning skulle sikre, at al jord kunne blive tilsæt. Bøndernes eget korn strakte som regel ikke, eller kvaliteten var så ringe, at det ikke kunne bruges til sædekorn. Derfor kunne de hente hos herremanden, hvad de måtte mangle, og de der ikke var i stand til at betale, blev som regel pålagt noget hoveriarbejde i stedet.

Da der før 1769 ikke var regler for, hvor meget hoveri en fæstebonde måtte pålægges steg og steg kravene i første halvdel af syttenhundredtallet³⁹

Også de kongelige skatter var det godsejerens opgave at svare. Han kunne så igen lægge dem over på sine bønder, og hvordan han ville inddrive pengene var hans egen sag. I årene efter Den store nordiske Krig, faldt landbrugspriserne og skatterne steg. Samtidig var mange af årene rene misvækstår, hvor avlen helt eller delvist blev ødelagt af tørke eller nattefrost. Men det var svært at få skatterne inddrevet i de år. Fæstebøndernes avl var ringe. Gødning til markerne havde de kun i meget små mængder, de få kreaturer var ikke nok til at kunne gøde bymarken tilstrækkeligt. Landbrugets afkast var derfor langt under, hvad en fæster havde nødig for at betale til både herremand og konge.

Afhængigheden af herremanden steg og steg derfor, og det blev vanskeligere at frigøre sig igen. Skatterestancerne blev indført i tingbøgerne, og her kan man år for år følge udviklingen: Mere og mere hoveriarbejde til gengæld for, at herremanden indløste skattegælden til kongen.

I 1730'erne og 40'erne kom der en svag bedring, men så slog kvæg-

pesten i 1745 atter benene væk under bønderne. Tusinder af kreaturer blev offer for sygdommen, i hele landsbyer døde hvert eneste stykke kvæg.

En dygtig og klog herremand havde imidlertid et godt forhold til sine bønder, og gennem de mere end hundrede år vi følger Aastrup sogns historie, gik alt i det store og hele uden bataljer.

Her i de vestjyske egne, hvor bønderne boede så langt væk fra godsene, og ikke dagligt havde hverken ridefoged eller herremand for øje, blev stridighederne ikke så voldsomme, som andre steder i landet. Men selvfølgelig var der undtagelser fra regelen.

Om dem kan man læse i herredets tingbøger. Her sad herredsskriveren Anders Gregersen fra Bolding og hans efterfølgere og nedskrev de uoverensstemmelser, der opstod imellem herremand og fæster, eller fæstere imellem.

Kilderne til fæstebøndernes historie

Kilderne til bøndernes historie, deres liv og virke i hverdagen, er ikke mange de første år efter enevælden. Af fæsteprotokoller findes kun få, og fra Aastrup sogn slet ingen. Loven, der påbød fæstebreve kom jo også først i 1720, og ofte er tingbøgerne den eneste kilde, hvor der er noget at hente. Man må da enrindre sig, at heri er kun indført de sager, der af den ene eller anden grund har ført de implicerede parter for en domstol, og de kan derfor ikke i alle tilfælde tages til indtægt som en skildring af den almindelige bondes hverdag.

Alligevel er tingbøgerne spændende læsning. Heri findes f.eks. fæstebøndernes restancer indført. Størrelsen af disse kan fortælle om gode og dårlige år, om misvækst og uheld. Her er også indført når en gård er ramt af uheld som f.eks. ildebrand, kvægsygdom eller når en flok ulve har været på besøg og har reduceret kvægs eller fårs antal.

Enkelte gange kan man også være heldig i tingbøgerne at læse om, hvilket sprog man talte til hinanden, om flugt fra stavnsbåndet og om store og små tyverier.

Her møder vi Jep Tuesen, der i 1663 blev fradømt sit fæste på en halv-gård i Tvilho på grund af for store restancer.

Ridefogeden fra Sønderkov førte sagen imod ham. Flere mænd fra

Aastrup sogn »vidnede med oprakte fingre« at Jep selv var skyld i sin store gæld, da han trods gentagne opfordringer ikke havde været til at formå til at passe sin jord og sin gård. Jep Tuesen havde kun været få år i sognet. Han fæstede gården efter at den forrige fæstebonde var død, og havde efterladt sig en del gæld, heraf et tilgodehavende for løn til Jep Tuesen. Han forlod Aastrup sogn efter fæstefortabelsen og flyttede til Estrup, hvor han fæstede en anden gård under Sønderskov.⁽⁴⁰⁾

Man vil se at det ikke var alle de ny bønder, der kom til Aastrup sogn, der blev lige vel mødt og som klarede sig lige godt. For Jep Tuesen blev opholdet kort. Men også for en anden tilflytter blev der hurtigt vanskeligheder. Det var Peder Hansen i Terpling. Han kom omkring 1670, og blev karl på en gård, der tilhørte Sønderskov.

Gården var fæstet af Halsten Andersens enke. Det varede ikke længe før Peder begyndte at tænke på både enke og gård. Enken viste sig heller ikke uvillig, men den livsglade Peder havde et andet forhold, han først skulle have afviklet.

En tid lang havde han plejet omgang med Thomas Niensens datter, Maren, og da han nu ville afvikle dette forhold for at gifte sig med gård og enke, sagde Maren nej. Hun var frugtsommelig og Peder var faderen.

Selv om Peder nægtede og stod frem i retten og vedgik, at nok havde han haft »legemlig omgængelse med Maren«, men det var så længe siden, at det umuligt kunne være hans fortjeneste, at hun nu var med barn, så hjalp det ham ikke meget. Han blev dømt som barnefader, og måtte betale en »lejemålsbøde« for »omgængelsen«.

Overfor præsten og over for »en pige fra Aastrup by«, havde Maren godt nok tilstået, at der havde været en anden person inde i billedet, men i retten glemte hun ganske dette, og Peder blev dømt.

Enken slog dog ikke hånden af ham af den grund, hun giftede sig med ham, og han overtog fæstet på gården, og forvaltningen af hendes søns fædrene arv.

Ud fra retssagen imod ham kan det være vanskeligt at afgøre, hvad der gik galt for Peder, men tilsyneladende var han ikke den rette til selv at forestå driften af den ellers så gode og veldrevne gård. For året efter kom han simpelthen ikke i gang. De andre bymænd klagede over ham til godset. De kunne ikke få tilsæt deres egne marker, da fællesskabets driftsform krævede at alle var med i arbejdsgangen.

En karl fra Sønderskov, blev sendt til Terpling for at sprede møg og pløje Peder Hansens jord. Han selv blev gentagne gange tilsagt at møde, men udeblev.

Inden sommeren var gået var Peder Hansen blevet fradømt sin fæstegård på grund af forsømmelighed og gæld. I retten bemærkedes det, at han havde overtaget en af de bedste gårde i Terpling, og »denne er nu helt forødt«. Stedsønnen Anders' fædrene' arv var også borte, og alt blev Peder dømt til at tilbagebetale. Der står ikke noget i retssagen om hvorvidt han blev i stand dertil og heller ikke om, hvor han og hans familie rejste hen, da de forlod sognet.⁽⁴¹⁾

Fæstefortabelse

Herremanden sørgede som regel for, at det nødvendige sædekorn blev udlånt til fæstebønderne, så bymarken blev tilsæt. Ikke desto mindre var der i de første år af syttenhundredtallet en lang række bønder, der ikke kunne klare at blive ved deres gårde. Herremændenes »forstrækninger«, der kunne være andet en sædekornet (f.eks. bygningstømmer) gjorde dem mere og mere afhængige og i mange tilfælde var der ikke udsigter til at de nogensinde kunne tilbagebetale hvad de var blevet »forstrakt« med. Store nordiske Krig krævede mange indkaldelser og gårdene var underbemandede. Alle disse omstændigheder gjorde ofte, at en bonde foretrak at forlade gård og sogn, og tragiske menneskeskæbner havde dette til følge.

En af dem, der ikke klarede skærene var Olle Jensen fra Aastrup by. Han og hans familie var kommet til Aastrup kort efter svenskekrigene og pestårene, hvor faderen havde fæstet en halv krongård, men familien var stor og gården var ikke blandt de bedste, så der opstod hurtigt vanskeligheder. Ved synet af ryttergodset i 1686 bevilligedes en plovhest til hjælp »på grund af mandens store armod«. Bæstet har dog ikke været tilstrækkelig til opretholdelse af driften. I 1699 er faderen blevet »fattiglem« og sønnen Jens har overtaget fæstet.

Det gik ikke bedre for ham, der også havde forsørgelsen af forældrene. Da der blev holdt auktion over en del af kronens gods i 1719, havde Jens

et halvt år forinden forladt stedet i »ruineret og tilbagesat stand«. Gården har været en ynke at se på. Bygningerne var, ifølge indberetningen, forfaldne og lyngtaget helt spoleret.

Besætningen var heller ikke meget værd. Der fandtes fire gamle og udslidte bæster, hvoraf den ene døde straks, og en blev solgt for to rigsdaler, da det ville være uforsvarligt at sætte den på stald for vinteren.

Redskaberne var reduceret til en gammel vogn og en gammel bagplow uden jern.⁽⁴²⁾

Før denne gård kunne sælges eller fæstes bort igen, måtte den renoveres. Det blev den også. En omfattende reparation af husene og tyve rigsdaler til en ny besætning blev bevilliget. Da gården tilhørte kronen, var det amtsforvalter Bruun i Ribe, der bevilligede pengene, men selve arbejdets udførelse blev overvåget af sognefogeden Niels Jensen i Aastrup.

Gården blev nu fæstet bort til to mænd fra Strellef i Lyne sogn. De var far og søn, og de fæstede gården i fællesskab. Det har nu nok været sønnen, Laurits Nielsen, der skulle drive gården, for faderen var 73 år. Tanken med fæstet har sikkert været, at sønnen efter nogen tid skulle overtage hele gården og faderen sikres en aftægt. Sådan skulle det ikke gå.

Da Niels Lauritsen døde i 1727, over 80 år gammel, var hans del af gården fæstet af svigersønnen Rask Jensen. Han kunne imidlertid heller ikke få det nødvendige udbytte af den dårlige gård, og i foråret 1727 forlod både han og Laurits Nielsen simpelthen det hele. Laurits Nielsen flyttede til Gjettrup, hvor hans kone var født, men Rask blev boende i Aastrup by.

Der blev udtaget stævning imod dem, og også denne sag er indført i tingbogen. De var begge i store restancer, og var rejst fra gårdene uden at efterlade sig vårsæd. Denne havde de om vinteren brugt som foderkorn. Videre lød anklagen på, at de begge var rejst fra sognet, uden lovligt pas fra deres husbond, i dette tilfælde amtsfuldmægtig Jørgen Bruun i Ribe, mens sagen mod dem stod på.

Den sidste påstand gik de imod. Rask Jensen forklarede, at han havde tjent føden i Aastrup by og i annexsognet Starup. Laurits Nielsen var ikke selv til stede i retten, men hans hustru Bodild Sørensdatter fra Gjettrup vidnede på hans vegne, og fortalte, at hendes mand havde taget tjeneste på Nielsbygård, og derfra var blevet udskrevet til soldat. Ved sidste session i Ribe var han imidlertid blevet kasseret, hvorefter han havde taget tjeneste i Askov.

Dommen

Begge blev fradømt deres fæste, hvad de også havde regnet med, men endvidere står der i dommen, at de skal gøre den »skade de har forvoldt Hans Majestæt« god igen. De har forødt hvad kongen har forstrakt dem med, og endvidere anklagedes de for at have bortført kreaturerne, før de rejste fra gårdene.

Bodild Sørensdatte protesterede kraftigt imod dommen, hun sagde i retten at »da de forlod stederne var der ligeså meget korn som på nabo-gårdene, og på deres (Laurits Nielsens) halvdel, var der af besætning og redskaber, hvad loven påbød, nemlig to køer, to heste, en vogn og en plov og en harve. Bodild tog ved samme lejlighed svogeren Rask Jensens part under behandling, og oplyste, at der var både en ko og en hest, en vogn og en plov, derforuden var der på Jens' sted en kalv, men den havde han fået forærende af aftægtsmanden Niels Lauritsen, så den var hans personlige ejendom og derfor sagen uvedkommende. Desuden var Rask Jensen sidste Mortensdag blevet udskrevet til landssoldat og derved uden for straf.

Bodild fik også dommen vendt en smule. Fæstet blev de fradømt, og restancerne skulle tilbagebetales, men alle andre anklager bortfaldt.

Ligesom de andre krongårde i Aastrup, blev gården derefter solgt til et privat gods. Køberen var Kærgård, og den næste fæster hed Peder Sørensen Møller.

Han og hans sønner fik den dårlige gård på fode, og boede her over hundrede år, men der blev ikke mere stille omkring gården efter at de var flyttet ind. Det var en stridbar familie. De havde alle deres meningers mod, og ofte kom »Møllerne« i konflikt med både myndigheder og naboer. De satte deres præg på syttenhundredtallets liv i Aastrup by.

Også for Jens Hansen i Gjettrup gik det helt galt i de svære år. Han fæstede en gård, der allerede i hans faders tid var betegnet som »ikke ved særlig god magt«.

Jens Hansen og hans hustru fik gennem 1690erne fire børn, og efterhånden som familien voksede blev det sværere og sværere for Jens at få det hele til at løbe rundt. I året 1700 måtte han give op, og blev sat fra gården, der blev vurderet for at gøre op, hvor meget der var sat til.

Denne vurderingsforretning er indført i tingbogen, og her kan man læse, at det var en dårlig gård. Der var hverken redskaber eller dyr til-

bage: »Der findes intet af stude, køer, får eller nogen slags kvæg, uden en gammel udlevet bæst«.

Der var også en plov uden hjul, og en gammel vogn, men den betegnes som ubrugelig. Inde i stuehuset var der heller ikke meget at komme efter. Det eneste vurderingsmændene her fandt værd at nævne, var »et gammelt egebord«.

I gården var der hverken æde- eller sædekorn.

Gården hørte under kronen, og der var pligt til at underholde en af majestætens ryttere. Jens Hansen havde indkvarteret Oluf Sørensen, der til vurderingsmændene berettede, at han havde en del til gode. F.eks. til forplejning af sin hest alene 6 skæpper havre. Til sin egen forplejning skulle han have for marts måned både rug og malt, og i rede penge 1 mark og 1 skilling.

Jens Hansen nægtede i retten intet, og han måtte med sin familie forlade gården.⁽⁴³⁾

Hans Andersen

I de allerfleste tilfælde var det herremanden, der vandt i en strid om fæstegårdene. Det kunne ske at en bonde gjorde voldsom modstand, og også havde rettens sympati, men som tilfældet med Hans Andersen i Gjettrup viser, alligevel til sidst måtte bøje sig.

Gjettrupgården bestod af to halve gårde. De havde begge i flere generationer været beboet af den samme familie, uanset at gårdene flere gange havde skiftet ejer. 1720 solgtes gårdene på auktionene over krongårdene til Mads Termansen til Nielsbygård i Føvling sogn. Han solgte den hurtigt videre til provsten i Føvling, Bendix Dideriksen, der i 1727 stævnedes den ene fæster på gården, Anders Eskesen for nogle skatterestancer.

Efter provstens død i 1738 arvede hans tre sønner i forening Gjettrupgårdene og flere andre, deriblandt Holstedgård, hvor enken Birgitte Shuurmann, bosatte sig sammen med to af sønnerne, indtil hun også døde i 1742.

Anders Eskesens søn, Eske boede nu på den halve gård i Gjettrup, og hans broder Hans på den anden. Her fik præstesønnen Corfits Shuur-

mann imidlertid en svær lyst til at bosætte sig. Han bad Hans om at flytte fra gården hvilket denne ikke var særlig villig til.

Efter flere forgæves forsøg stævnedes Corfits så Hans Andersen for herredstinget og krævede at han blev fradømt sit fæste, som han påstod var forsømt. Anklagen lød på, at Hans var i restance med landgilden, men at han også, hvilket var langt mere alvorligt, havde lejet noget eng ud, og solgt et par læs hø.

Det så ikke godt ud for Hans. I ethvert fæstebrev stod, at det var forbudt fæsteren at bortføre noget fra gården, og at leje noget af dens tilhørende ud. Fortvivlet skrev Hans Andersen til herredsfogeden. Brevet blev læst op i retten og lød:

»Velædle hr. herredsfoged Bierrum. Fortørnes ikke over at jeg fattige enfoldige bondemand spørger om, om en mand, som er indfæstet på sin gård for livstid, al den tid han svarer hvad han skal efter loven, ikke bør besidde den. Nu har monsieur Corfits Shuurmann ved fogedskrivelse sidste torsdag, beskikket og opsagt mig gården, samt beskrevet min fattige ejendom, uden at jeg ved at have forset mig imod ham. Jeg ved vel, han med hans to andre brødre, tilhører min gård, som jeg beboer. Men jeg ved vel og, at han ikke har ene myndighed at gøre og lade som han vil, som de endnu er i fællig og ikke adskilte med hinanden, og at de så bør have en fuldmagt fra de øvrige medarvinger.

Gunstige hr. herredsfoged, hvad betyder det som skriveren foretager sig, er det forbud eller arrest. Jeg er stævnet i dag til tinge, og derfor må møde imod min vilie, for at høre monsieur Corfits' påstand, endskjønt at jeg protesterer imod ham, med mindre han viser fuldmagt fra sine øvrige medarvinger, thi vil de have mig af min lovligt fæstede gård, skal de skaffe mig ligeså god sted, og bevise, at de selv er boslette eller husvilde.

Jeg har mistet for nogen tid siden en del af mine bæster og kreaturer, og for at få samme til gårdens besætning igen, så derfor lejet en smule eng bort til pengehjælp. Men jeg derimod altid har set at få så meget for at besætningen er holdt ved lige. Hvilket alt det jeg kan forklare i sandhed at være, og derfor ikke tror dommeren er mig så umild, at dømme mig fra min fæstede gård. Thi han haver gode råd at søge sig et sted op, og ikke udtrænge en fattig bonde. Håber derfor at kendes sagesløs og fri for tiltale, og at den gjorte optegnelse bortfalder, at jeg igen kan blive mit eget mægtig. Skulle noget foretages her imod af den trediepart såkal-

dede husbond, beder jeg om opsættelse, for at søge forsvar og genpart af det som sker, til min efterretning, så jeg er forsikret om, ikke at blive overilet«.

Ved det næste retsmøde havde Corfits en fuldmagt fra den ene af sine brødre, mens den anden så ud til at have betænkeligheder. Men herredsfogeden havde nu taget det standpunkt, at der skulle en fuldmagt til fra begge brødrene og udsatte sagen.

Corfits blev rasende og spurgte »skal jeg, fordi jeg har medarvinger, lide eller tåle, at en bonde tvært imod lovens klare ord, forøder det gods hvorudi vi samtlige arvinger er lodtagne, og endnu fra hinanden uadskilte, og mon dog tvende brødre er skyldige til at lade deres lod forringe fordi en tredie broder ikke vil tale derpå, det er en urimelighed, som må være opspunden af en stridsindig conspiristisk hoved, der ikke tør være sit navn bekendt«.

Det viste sig, at den tredie broder havde givet Hans tilladelse til at leje den omstridte eng ud, og sagen endte med at parterne forligede sig. Hans Andersen fik lov fortsat at sælge lidt hør og leje engen ud, såfremt han i hvert enkelt tilfælde indhentede tilladelse fra Corfits, denne skulle så til gengæld ikke kunne nægtes ham så længe gårdens værdi ikke forringedes derved.⁽⁴⁴⁾

Situationen var imidlertid ikke holdbar, og allerede året efter er Corfits alligevel beboer på den halve gård i Gjettrup. Han blev her dog ikke længe, men pantsatte gården til Johan Smit i Suurhauge for 200 rigsdaler.

Også i dette tilfælde blev fæsteren i sidste ende den lille, skønt han tydelig nok var en dygtig og begavet bonde, mens ejeren Corfits Shuurmann blot for en tid havde lyst til at spille gårdbruger.⁽⁴⁵⁾

HOVERI OG DAGLIGT ARBEJDE

Et hedesogns historie i syttenhundredtallet kan ikke skrives uden også at omhandle hoveriet. Det er et meget svært emne at beskrive, da samtiden næsten intet nedskrev om det.

I godsarkiverne, i al fald for mange godsers vekomende, kan man finde optegnelser over, hvor mange hovbønder der var tilknyttet godset, og hvor stort den enkeltes hartkorn var. I forhold til det fastlagdes vel hoverikravet. Men præcise beskrivelser af, hvad den enkelte bonde udrettede, finder man ikke. Godser og herregårde blev næsten udelukkende drevet ved hjælp af hovbønderne. Selve godset havde ikke ret mange folk ansat. Heller ikke vogne og redskaber skulle et gods selv bekoste.

Bønderne skulle medbringe, hvad der krævedes af både trækraft og redskaber til det arbejde hvortil de var tilsagt.

De tunge og klodsede redskaber og vogne led meget under den lange transport til og fra godset, så megen vedligehold og fornyelse var nødvendig.

Hestene skulle være i god foderstand for at klare den lange vej og hårde arbejdsdag. De var derfor en stor belastning for foderbeholdningerne på en bondegård, hvor man ofte måtte holde fire heste, skønt to ville have været tilstrækkeligt til eget brug.

Det er ofte blevet skrevet og sagt, at de vestjyske bønder aldrig har været så tyngede af hoveriet, som deres standsfæller i andre egne af landet. Der er nok også noget rigtigt i denne påstand. Lange afstande til herregårdene gjorde nogle steder, at man var fri for den daglige overvågning af herremand eller ridefoged. Det har ligesom givet en større følelse af frihed. Men hoveri har de udført. Allerede i 1600 tallet gik Tvilho og Terplingbønderne den lange vej til Sønderskov i Brørup sogn. Der var

ikke tale om dagligt hoveri, og flere Terplingbønder havde fået en del af arbejdet afløst af en pengeafgift.

Før 1719 var kun disse to steders bønder hoveripliantige. Resten af sognets gårde var, foruden Katbøl og Bolding, krongårde, og kronen krævede ikke hovarbejde. Men da de private herregårde overtog krongårdene blev hver eneste bonde fra Aastrup sogn tilsagt at møde på en eller anden herregårds mark.

Hvordan selve det daglige arbejde på hovmarken forløb, må stå hen i det uvisse.

Der har ikke været de store sammenstød mellem herremand og fæster, der er i hvert fald ikke blevet anlagt sag så tinget har været indkaldt, så ville man have kunnet læse derom i tingbøgerne. Fæstebøndernes arbejdsforpligtelser var opdelt i spænddage, gangdage og ægtkørsel, en spænddag betød, at man stillede på herregården med to eller fire heste, alt efter hvilket arbejde der skulle gøres. En plov krævede fire heste. De tunge hjulplove kunne ikke trækkes af mindre, og med ploven skulle følge en karl og en dreng eller pige til at køre hestene. For en harve skulle der kun to heste, men også til harvning skulle der både en karl og en dreng til hestene.

Spænddage kunne også være at køre hø eller korn hjem i herregårdens lader eller fragte tørv fra mosen eller træ fra skoven.

Gangdage betød, at man mødte for at slå græs eller korn, oprense grøfter, sprede møg eller mergel og om vinteren tærskte korn med plejlen.

Ægtkørsel var en mand med en vogn og et hesteforspand. Kørselen kunne bestå i at hente bygningstømmer i f.eks. Kolding eller Varde. Solgte godset korn eller tørv, måtte de fragtes til bestemmelsesstedet.

Herudover var der forskelligt »løst« arbejde, hvortil man blev ekstraordinært tilsagt. Det kunne være karle til slagtedage i november, eller piger til vaskedage på godset, ekstra rengøring eller gæstebud.

Særlige forhold kunne betinge specielle ydelser. Havde et sogn »ariteter«, forstod man selvfølgelig at udnytte dette fra godsets side. Således var Aastrup bys bønder pålagt at grave tørv og brænde tørvekul i den store mose, man i dag kalder Kulmosen. Den fine kvalitet, tørvene herfra havde, fandt man ikke alle steder, og den gjorde dem særlig velegnede til kulbrænding. En hel del af kullene solgtes i Varde købstad, og det var selvfølgelig fæstebøndernes arbejde at fragte dem dertil.

En anden ting, der var specielt for et hedesogn, var tyttebær. Den

store hede nordvest for Aastrup by var rig på de små røde bær, der på de tider kaldtes krøsbær. Kærgård gods krævede hvert år leveret en skæppe fra hver fæster i Aastrup. Bærrene blev måske serveret sammen med vildt, skudt på fæstebøndernes marker, mens de havde pligt til at være klappere for jægerne.⁽⁴⁶⁾

At plukke tyttbær har nok været børnearbejde. I august og september har de gået på Aastrup hede med kurve til de små bær, som derefter er blevet båret den lange vej til Kærgårds godskøkken.

Terpling og Tvilho, der var underlagt Sønderkov gods i Brørup sogn, havde en anden bibeskæftigelse. Det var uld og hør, der skulle spindes og bindes til hoser eller væves til klæder til herskabet. Vinteraftener og dage snurrede rokke og hamrede væve i hver eneste bondegård i de to byer. At skulle aflevere en stor del af ulden fra de forholdsvist mange får og geder man havde på de tider, betød naturligvis at det blev svært at få uld nok til eget forbrug.⁽⁴⁷⁾

Vejen til hovmarken kunne være lang. Både Sønderkov og Kærgård opgiver dens længde til to mil, men det er i underkantet. Seks mænd fra Terpling og to fra Tvilho har gjort arbejde på Sønderkov. De måtte starte tidligt på dagen for at være på godset kl. 7, hvor en arbejdsdag begyndte. Det var nødvendigt at man var flere om arbejdet hjemme på fæstegården, da det ellers ville være umuligt at passe den forsvarligt.

I Terpling, hvor bønderne havde en del »inderster« boende, har disse nok skullet gøre en del af hovarbejdet som vederlag for husly. Andre havde voksne sønner eller døtre hjemme, og det blev så deres lod at gå på hov. De har nok heller ikke altid været særlig kede af dette. På hovmarken traf man andre unge, og et sådant sted vil et lystigt liv altid finde indpas.

Der har selvfølgelig også været fæstere, der var nødt til selv at drage afsted, fordi deres gårde ikke har kunnet bære udgifterne til fremmed hjælp.

Frihedsbønder

Der blev gennem århundredet gjort flere forsøg på at ændre bøndernes kår og ophæve hoveriet. De fleste forsøg endte resultatløse. Modstand mødte man hos de fleste godsejere, der ikke kunne se, hvordan deres godser skulle drives uden bøndernes arbejdskraft. Selv fæstebønderne var ikke alle lige villige til ændringer, de var bange for at miste den sikkerhed, der lå i godsets sociale omsorg. Men efterhånden talte flere og flere bøndernes sag, og en del herregårde indførte »frihedsbønder«.

Betegnelsen stod for bønder, der mod at betale en afgift til godset, var helt eller delvist fri for hoveri. Tidligere havde der været mange frihedsbønder, f.eks. i Terpling allerede i 1660erne. Men i første halvdel af syttenhundredtallet, hvor godsernes behov for arbejde forøgedes, forsvandt begrebet næsten.

Som frihedsbonde kunne man være fritaget helt, men man kunne også være pålagt en enkelt eller to dages arbejde i høst eller ved vintertid, ved tærskning i laden, eller ægtkørselen kunne være frihedsbøndernes opgave.⁽⁴⁸⁾

Hoveriet ophæves

Men tanken om helt at fritage bønderne for hoveriet og ophæve både stavnsbåndet og fællesskabet i landsbyerne, og foretage en udskiftning af gårdene trængte sig stadig på, og i 1768 udsendte regeringen spørgeskemaer til samtlige godsejere i landet angående landboreformer.

Endrupholm, Kærgård og Nørholm godser svarede under ét på de stillede spørgsmål. Ingen af de tre godser mente der var mening i reformplanerne. Hoveriet kunne ikke ophæves, for godserne kunne simpelthen ikke drives uden det. Fra Sønderskov svarede, at selvfølgelig kunne hoveriet ophæves, men det ville betyde alle herregårdenes nedlæggelse.

Fra alle sider pegedes også på, at bønderne slet ikke var i stand til selv at drive deres gårde, og skulle herregårdene omlægge deres driftsform, ville de slet ikke kunne skaffe den fornødne arbejdskraft.

Med hensyn til stavnsbåndets løsning, var det klart fra godsernes side, at skulle det fortsat være deres opgave at stille mandskab til hæren, måtte de også have stavnsbåndet, der sikrede dem det mandskab de skulle stille med.⁽⁴⁹⁾

Trods protester fra mange sider gjorde regeringen i 1769 et forsøg på at lægge hoveriet ind i faste rammer, ved at udstede en forordning, der fastsatte hvor store krav der måtte stilles. Forordningen skulle også give bønderne mulighed for, sort på hvidt, at læse hvad de behøvede at opfylde, og ved udarbejdelsen af de såkaldte hoverireglementer fik de naturligvis også ret til at protestere, hvis de følte sig uretfærdigt behandlet. Denne første forordning overhørte godsejerne dog ganske, og to år senere, i 1771 udstedtes en ny. Den var udarbejdet af Struensee, og tog sigte på at yde bønderne større rettigheder, og i det hele taget forbedre deres kår. Men de politiske spændinger, der året efter førte til Struensees fald, fik reformplanerne til at falde til jorden.

Efter Struensee kom Guldberg til magten, og i hans regeringstid (1772-1784) skete der kun lidt der fremmede planerne om en bondereform. Guldberg var ikke enig i Struensees tanker, og først efter at også hans regering var styrtet i 1784, kom der på ny fart i tingene, der skulle sikre udskiftningen og fællesskabets ophævelse, og give bønderne ret til at købe deres gårde. Samt ophæve stavnsbåndet.

Man havde dog allerede længe været klar over, at ændringer under den ene eller anden form var uundgåelige, så en del godser havde oprettet

frivillige hoveriaftaler med deres bønder, og mange godser var også begyndt at sælge bøndergårdene til de fæstere der kunne ønske at blive selvejere.

Under hele hoveriperioden opstod ikke de store sammenstød mellem herremænd og bønder i Aastrup sogn, men hen imod slutningen følte bønderne en større selvbevidsthed, og udviste et større mod over for herremanden.

I 1799 stillede Jens Pedersen i Tvile for en politiret, da han ikke havde udført det arbejde, han var pligtig til på Endrupholms gods.⁽⁵⁰⁾ Jens Pedersen undskyldte sig med, at han ikke havde heste, men drev sin egen gård med et studeforspand. Han kunne derfor ikke gøre spænddagsarbejde. Hans tilbud om i stedet at stille til gangdagsarbejde var blevet afvist fra godsets side. Ændrede man på denne indstilling og tog imod hans tilbud skulle han nok stille. I dette tilfælde opnåedes forlig, og Jens kom til Endrupholm på gangdagsarbejde.

Anderledes gik det, da Niels Christian Christensen fra Glejbjerg senere samme år var anklaget for samme forseelse. Hans heste var uden sko. Derfor kunne han ikke stille, hævdede han. Da han to dage senere havde fået skoet hestene og kørte til Endrupholm, fik han den besked af ridefogeden, at nu kunne det være det samme. Herremanden havde fået besked, og sagen var overgivet til politiretten, hvor det krævedes, at bonden fik en bøde og pålæg om at møde, når han blev tilsagt.

Bøden blev på 1 mark og 8 skilling. Pengene tilfaldt Aastrup sogns fattige, og pastor Søborg blev overladt at fordele dem mellem sognets fem fattiglemmer.

Men Niels Christensen nægtede at udføre arbejdet, han ville ikke betale, og så alligevel stille. Man opnåede forlig om, at gentagelser skulle undgås.

Omkring år 1800 var der i Aastrup ikke ret mange bønder tilbage, der gjorde hoveri.

De fleste havde frikøbt deres gårde, og de få der endnu var ejet af godserne, som f.eks. Bolding, der først blev frikøbt 1833, betalte for fritagelse, så deres forhold til godset mere lignede en forpagtning.

En ny tid var begyndt. Landboreformerne havde ændret alt. Men på herregårdenes store marker arbejdede ungdommen stadig i stort tal, nu blot ikke som hovbønder, men som tjenestekarl eller tjenestepige. De

boede på godset, og de sandede hjulspor der før havde ledt dem frem og tilbage, groede mange steder til i lyng.

Fra Aastrup sogn havde en såkaldt hovvej gået skråt ned gennem Grisbæk til Endrupholm. Vejen har ført over åen i Bolding, og ad den har ungdommen gået og måske lirket den gamle remse, der ifølge overleveringen stammer tilbage fra den tid, af sig:

Aastrup fruer, Glejbjerg duer.

Vejsig gårde, Bolding kro.

Terpling braske, Tvile jasje.

Grene selvejere, Skovbølling tøndetærskere.

Gjettrup hårdere, Tvilho stådere.

Katbøl vandhul.⁽⁵¹⁾

11. kapitel

MATRIKULERINGEN

Efter enevælden blev det nødvendigt for kongemagten at finde en ny måde at skatteansætte på. Men det var en hastesag. Riget fattedes penge. Svenskekrigene havde været dyre, og selv om kronen i de første år solgte en del af sit bøndergods slog det langt fra til.

Der udarbejdedes derfor en matrikel over alt jordegods i landet. Denne første matrikel, der trådte i kraft i 1662, udarbejdedes efter den landgilde, bønderne betalte til kongen eller herremanden. Ud fra samtlige indsendte »jordebøger«, hvilket vil sige bøger over de afgifter den enkelte bonde betalte for at sidde på sin gård, ansattes nu hver eneste gård i landet til en bestemt skat.

Denne første matrikel, den såkaldte »landgildematrikel«, blev i høj grad uretfærdig, idet der var stor forskel på de afgifter det enkelte gods krævede af sine bønder.

Matriklen fik heller ikke nogen lang levetid.

Allerede i 1688 kom den såkaldte Christian den Femtes matrikel. Den var udarbejdet efter opmåling af landet og ansættelse af hartkornet. Hvert eneste stykke af landets opdyrkede jord blev opmålt, vurderet og ansat til en værdi, den såkaldte hartkornsværdi, og hele det store landmålings- og takseringsarbejde kom til at danne grundlag for al ansættelse af hartkornsskatter til den ny og sidste matrikulering i 1844, hvor også herderne blev opmålt.

For at fastslå jordens skyldværdi, og derigennem dens skatteevne, måtte man udfinde jordens brugsevne.

Agerlandet blev vurderet ud fra dets evne til at give udbytte, dets »godhed« opdelt i flere forskellige klasser, alt efter ydeevne.

Engene derimod ansattes efter udbytte, den årlige gennemsnitlige størrelse, i læs hø. Skove og græsgange ansattes efter, hvor mange høveder og svin, der årligt kunne fødes på arealerne.

Havde bonden herudover »herligheder« som tørveskær og fiskevand ansattes dette for sig selv efter en anden takst.

Møller blev ansat i hartkorn efter hvor mange, der søgte den, og hvor store muligheder der var for indtjening.

Skattebyrderne blev hårde, især de første svære år. Indtjeningsmulighederne var få, og herremændene havde ret til at påligne skatterne af de øde gårde på de øvrige.

Opmålingen

Under opmålingen af landet, der tog forbløffende kort tid, udnævntes stedlige bønder »til at gå med kæderne«. Det vil sige, at de skulle gå landmålerne til hånd og vejlede dem i vurderingen af jordens »godhed«. Det blev i loven pålagt landmålerne at omgås disse lokale folk »med lemfærdighed og undervise dem hvorledes de bekvemmeligst kan gøre«.

De samme bønder blev taget med i flere sogne. I den tid opmålingen stod på, blev de fritaget for hoveriarbejde, og mange fik endog løn for tjenesten.⁽⁵²⁾

Efter at opmålingen var færdig, var totalsummen af den dyrkede jord betydeligt mindre end i 1662, hvorfor man forhøjede alle tal. I Jylland blev forhøjelsen 1/16 del, og selv derefter var der mindre, end der havde været tyve år før, hvilket fortæller hvor unøjagtig den første matrikel havde været.

Efterhånden ændredes produktionsmulighederne, og allerede i 1768 overvejede man at ændre matrikuleringen for at få et endnu bedre skattegrundlag. Denne plan standsedes imidlertid med Struensees død, og først i begyndelsen af 1800 tallet begyndte man på den ny udregning, der trådte i kraft 1844.⁽⁵³⁾

12. kapitel

TIDEN EFTER ENEVÆLDEN

Under Grevens fejde i 1534 mistede de fleste selvejere deres gårde. De bønder, der var ude af stand til at bevise, at de ikke havde deltaget i Skipper Klemens opstand, blev fradømt »liv og gods«.

Bønderne fra de 49 jyske herreder, der havde deltaget i opstandene slap dog med livet i behold, mod at afstå deres gårde til kronen og betale for deres »halsløsning«.

Ved rigsdagsrecessen i 1536, efter reformationens gennemførelse, kom kirkens gods på kronens hænder, men en hel del bøndergods vedblev dog at være underlagt domkirker og klostre, idet de blev udlagt til disses underhold.⁽⁵⁴⁾

Således var det med en lang række gårde i Aastrup sogn. Om så mange gårde tilhørte kongen, fordi bønderne havde været med i grevefejden,

er imidlertid langt fra sikkert. Både konge og kirker havde ejet gårde, og bønder været fæstere længe før den tid. En kendsgerning er det dog, at Ribe amts bønder var rigt repræsenteret i Skipper Klements hær.⁽⁵⁵⁾

Da enevælden indførtes i 1660 var således en stor del af gårdene i Aastrup sogn underlagt domkapitlet eller Ribe kloster, og sådan vedblev det at være en del år endnu. Men da den ny regeringsform pålagde kongen selv at sørge for sin krigsførelse og i forbindelse hermed indrettede rytterholdet, blev en del af kirkegodset inddraget til dette formål.

Ligeledes mageskiftede kronen en del af sit bøndergods i de første år under enevælden, og ejerforholdene kan på de tider være svære at udrede helt præcist. Enkelte gårdes afgifter blev tillagt en eller anden adelsmand for fortjenester, udrettet for kongen i forbindelse med enevældens indførelse, som det allerede er set med Gjettrupgården, hvis indkomster tilfaldt oversekretær Erik Kragh til Bramming.

Andre blev som nævnt udlagt til underhold for rytterholdet. I alt blev 60.000 tønder hartkorn fordelt over hele landet inddraget til formålet. Herfra skulle kongens hær underholdes, og en fæster på en »ryttergård« skulle have en rytter, ofte med kone og børn boende.

Foruden disse »gårdryttere« havde hvert sogn pligt til at underholde en »sognerytter«. Han behøvede ikke være bosat i samme sogn som de betalende. F.eks. betalte Olle Jensen og Christen Tygesen i Aastrup by, til en rytter der boede i Debel, i Faaborg sogn.

Eske Andersen i Gjettrup betalte, underholdt en rytter, der boede så langt borte som i Gunderup i Aarre sogn, hvor der lå et rytterhus. Loven foreskrev en årsløn til en rytter af tyve rigsdaler i rede penge, fælles græsning til en ko og en kalv⁽⁵⁷⁾ og seks får. De tretten mark skulle rytteren have ved ansættelsen og resten til Mikkelsdag. Men Eske var ikke så nem at lokke penge fra. Året var 1676, hans gård var forfalden, og »ikke særlig vel ved magt«. I rytterhuset i Gunderup, hvor rytterens kone gik alene om med en flok børn, mens manden deltog i den blodige skånske krig, blev det nødvendigt at stævne Eske for Skads herreds ting.

Rytterkonen Anna Pedersdatter fik hjælp ved retssagen fra sin familie, og Eske måtte naturligvis give sig. Konen havde retten på sin side. Eske blev dømt til at betale alle skyldige afgifter af hendes hus plus det forfaldne beløb.⁽⁵⁸⁾

Eske har nu nok ikke selv haft det for let. Senere blev han bevilliget to års frihed for alle afgifter på sin gård, for at hjælpe ham over en krise,

hvor han var slemt »forarmet«. Hjælp dette ikke ville han blive fradømt sit fæste.

Skønt en rytterbonde var fritaget for forskellige afgifter og ikke skulle udføre hoveri, hvilket gav ham bedre tid til den hjemlige mark, var forholdene endnu næsten kaotiske.

Syn over ryttergårdene

Hvert år blev ryttergårdene synet, så man kunne følge deres forhold og tilstanden blev indberettet til rentekammeret, der var datidens finansministerium.

Disse synsforretninger, der er bevaret i rentekammerets arkiver i rigsarkivet, giver et ganske godt billede af Aastrup sogns gårde i de første år efter enevælden.

I begyndelsen af 1680erne var der flere år med misvækst, og tilstanden blev yderligere forringet, så da synsmændene i 1686 var omkring i sognet, var det et sørgeligt skue.

Ikke alle sognets gårde var med i synsforretningen, da den kun gælder krongodset, men alligevel giver det et ganske godt billede af sognets tilstand, og den skal derfor gennemgås udførligt.⁽⁵⁹⁾

Hos Eske i Gjettrup, der trods flere trusler herom ikke var blevet fradømt sit fæste, stod de største bygninger i sognet. Hans stuehus var på tyve fag. Desuden havde han både vester- øster- og nørhus, på henholdsvis ti, elleve, og tyve fag, og lidt østen for selve gården lå et aftægtshus på fire fag.

Den anden halvdel af Gjettrupgården havde to beboere, nemlig Anders Pedersen og Hans Graversen. De havde både stuehus og udhus tilfælles. Stuehuset var på niogtyve fag, og der var tyve fag til fæ og ladehus.

Om alle tre Gjettrupbønder står der, at de ikke er særlig energiske, ja, Eske er ligefrem »efterladende«. Om de andre står, at skønt brugt er godt, er »mændene kun af temmelig tilstand«. Til slut bemærker synsmændene, at alle tre bønder lader brugt forfalde.

Anderledes så der ud i Tvile, hvor Grume Jørgensen og Peder Eskesen hver havde en part af den ene gård. Den ene havde tolv fag til beboelse, og ni til udhus, mens den anden havde seksten fag, både til stuehus og fæhus, og desforuden otte fag til dyrene.

På den anden Tvilegård bode Jørgen Grumsen og Niels Lauritsen. Den første havde seksten fag til både stuehus og udhus, plus otte til fæet, mens den anden havde elleve fag til sig og sin familie, fjorten til lade og otte til fæ. Her var gårdene »besat med dygtige mænd, der trods dårlige år er ved god magt«.

I Grene havde Peder Sørensen seksogtyve fag i en længe og Mikkel Nielsen havde ti fag til stuehus, ti til lade, og ni til sit fæ. Også dette brug »er ved god magt og har dygtige bønder«.

Glejbjerg, hvor Oster Nielsen havde fjorten fag til stuehus, elleve til fæ, og otte til lade, og Christen Nielsen otte fag stue, ti fag lade, og femten fæhus, er tilstanden som i Grene, »god efter tidens forhold«.

Synsmændene er herefter draget til Skovbølling hvor de først er gået ind til Niels Sørensen og derefter til Laurits Jørgensen. Den første havde seksten fag stuehus, tyve til lade, og hele seksten til sit fæ. Den anden havde også seksten til stuehus, sytten til lade, og ti til sit fæ. Her er nævnt visse mangler i form af bjælker og lignende, men ellers er gården i »god stand og gænge«.

Det kunne se ud som om, i al fald kongens gårde er kommet nogenlunde på fode, her tredive år efter enevælden og svenskekrigene, når der lige ses bort fra de dovne bønder i Gjettrup, og følgerne af misvæksten.

Men et sted kneb det stadig gevaligt. Det var i Aastrup by.

Der havde man også været hårdt ramt. Alle gårde var i 1660 så godt som ødelagt og grundlaget for opbygning var ikke god. Noget af sognets dårligste jord findes i Aastrup by.

Her blev de fleste efter synsforretningen i 1684, bevilliget hjælp, og flere fik eftergivelse for skatterne.

Hos Thomas Jørgensen og Jørgen Lauritsen var der henholdsvis fjorten fag til stuehus, ni fag til lade, og syv til fæet, og seksten fag til stuehus, ti til lade og fæhus under eet. Jørgen Thomsens halvdel var meget ringe. Han havde haft uheld med sit kvæg, kornet stod dårligt, og han kunne ikke betale noget som helst. Hos Jørgen Lauritsen så det knap så sort ud, men han var også degn, og havde derved en indtægt, der sikkert har hjulpet på landbruget.

En anden af Aastrup bys gårde beboedes af Olle Jensen, der havde elleve fag til stuehus, tolv til lade og fem til fæ. Han havde sin gamle moder på aftægt og var selv »i en meget ringe forfatning«. Denne gård var meget dårlig. Efter at Olle havde overladt den til sin søn, og både han og hans

hustru skulle have aftægt, gik det helt galt. Da kongen i 1720 solgte sit gods i sognet, var gården forladt på grund af stor armod. Senere blev den fæstet af Peder Sørensen Møller.

Men i 1686 var den forfalden og ussel, mens den anden halvdel var helt sammenfalden og ubeboet. Der stod femogtredive fag på stedet, men de var ubrugelige, og stedet blev, som loven påbød, drevet af de andre rytterbønder i Aastrup by.

En anden gård beboedes af Christen Christensen og Christen Nielsen. Den første havde stuehus og fæhus i een længe, og desuden et ladehus på tolv fag, den anden havde alle sine bygninger samlet under eet tag, enogtyve fag i alt.

Der var endnu en gårdspart i Aastrup by. Den deltes imellem Christen Nielsen og Olle Jensen, men den var ikke bebygget i 1686. Overalt i byen noteredes store mangler, og kun på den sidste gård, hvor Christen Christensen og Christen Nielsen var fæstere, var forholdene nogenlunde i orden.

En gård havde som oftest to eller flere beboere. Ud over de nævnte var der på mange af gårdene »inderster« hvilket vil sige lejefolk. Hvor der overhovedet var plads, forsøgte indtægterne forøget med en lejeindtægt. Om huslejen nogensinde betaltes i rede penge er nu nok tvivlsomt. Der blev sikkert udført daglejerarbejde for husly.

Mellem husene var der en større plads, gårdsplads, eller på vestjysk »sammelplassen«.

Her var de fælles faciliteter placeret, såsom brønd, bageovn, og nogle steder også maltekøllen. Hvor mange huse, der vendte ind mod gårdspladsen var forskelligt. Efterhånden som det blev almindeligt, at aftægtsfolk fik eget hus, og ikke som tidligere måtte nøjes med et par rum eller blot en enkelt stue, har det ofte været en tre fire stykker.

Gjettrup var det eneste sted, hvor man havde aftægtshus meget tidligt. Der har de to gårde ikke haft fælles gårdsplads. Men i Aastrup by, hvor bygningerne var mindre og ofte kun i en længe, kunne de rykkes nærmere mod hinanden.

Oprindelig var møddingen lagt på gårdspladsen, men i vestjylland gik man tidligt bort fra dette og lagde møddingen ud bag husene. Gårdspladsen var nu nok temmelig uhumsk alligevel. Kloakvand løb ved siden af brønden, vanding af heste og kreaturer foregik her, og herud kastede man husaffald, så kunne gårdens slagtesvin gøre sig til gode dermed.

En gård i Aastrup sogn i 1686 har sikkert ikke været særlig smuk. Lav og smal var den. Lerklinet bindingsværk, om vinteren omsat med tør eller klyne, næsten til taghøjde for at isolere, og undgå at regnvand og frost ødelagde murene.⁶⁰

Først hen mod slutningen af syttenhundredtallet finder vi en beskrivelse af gårdenes udseende i Ribe amt.

Beskrivelsen er fremkommet på opfordring af stiftbefalingsmand Urne, og det er den kongelige landmåler i Hjerting, der har udfyldt skemaerne. Han medsendte også en tegning, men den er desværre ikke bevaret.⁶¹

I indberetningen ses det, at en gennemsnitsgård i de vestjyske hedeegne havde fjorten fag stuehus, og det var toenhalf alen bredt. Otte fag af stuehuset var der lagt loft over. Det var den del af huset hvor man opholdt sig, såsom stue og kammer. I køkken og bryggers var loft ikke nødvendigt, bræddeloft var på træfattige egne en luksus, der desuden øgede brandfaren ved de åbne ildsteder.

Indvendig var væggene sat af ubrændte sten, ligesom skorsten og bageovn. Gennem taget og godt en alen over, skulle skorstenen dog være af brændte sten. De måtte ofte købes, mens de ubrændte sten altid var hjemmestrøgne.

Til en skorsten gik der to hundrede sten, de kostede en rigsdaler og en mark. Taget var overalt af lyng og langhalm.

Lader og fæhus var ligeledes lerklinede, og de til mellemrum benyttede stænger hentede man i et krat, om et sådant fandtes.

I Aastrup sogn havde man egekrat både i Vester Aastrup, hvor nu Egelund ligger, og i Katbøl. Begge krat var fælles og her kunne de fornødne stænger til byggeri hentes.

De fleste gårde havde en fåresti, der oftest var indrettet i vognskuret. Hvis man lod taget gå helt ned til jorden på den ene side af huset, fik man et ekstra rum, der i mange tilfælde blev fårenes hjem.

Der kunne spares en del ved opsætning af et hus, hvis man lod stald og lade være i en længe. Der skulle på den måde en gavl mindre til, og derfor blev det ofte så.

Taget var også på udhusene af strå, lyng eller halm. Rygningen var besat med sadder. Det er grøntørnv, som slås fast med pinde, og kan ligge i flere år.

Fodstykker brugtes ikke. De træfattige egne sparede på det dyre træ, hvor de kunne, og stolperne sattes i stedet på nogle store sten, og land-

måleren bemærker i indberetningen, at dette også har den fordel, at sten ikke rådner.

Malkøller

Uden malt intet øl. Til at malte byg til ølbrygning brugte man en malkølle. Køllerne havde været bygget i umiddelbar nærhed af gårdene, og derfor ofte været årsag til ildebrande. Enkelte steder havde køllerne endda været anbragt inde i bryggerset. Denne fremgangsmåde gik man efterhånden væk fra, og malkøllerne flyttedes lidt væk fra de øvrige bygninger, og blev et fællesanliggende, det var ikke nødvendigt med en malkølle ved hver eneste gård, og herefter benyttede en hel by ofte den samme.

I indberetningen om gårdene i Ribe amt står om malkøllerne at »indretningen er den gamle slendrian, nemlig køllen står på jorden, er lav, med træflager og åben ovn, så det er en lykke at dette farlige instrument har fået, og fremdeles får, sin afstand fra husene«.

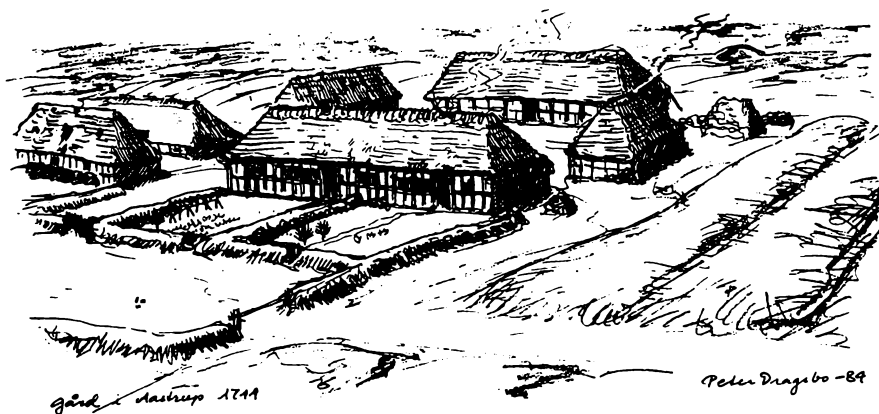
Ligesom bageovnen, var malkøllen nødvendig for det selvforsynende samfund. På grund af forurening var vandet ofte fuldstændig ubrugeligt som drikkevand. Øl var den daglige drik, og den var ikke så berusende, som senere tider ofte har villet gøre den til.

Den her beskrevne byggemåde er et gennemsnit for den nordlige del af Ribe amt, der dengang var langt større i udstrækning, og også omfattede en del af Sønderjylland, hvor man havde andre byggemåder, som ikke skal behandles her.

Det vil være forkert at tænke sig seksten- syttenhundredtallets gårde i Aastrup sogn som smukke. Der gik i al fald lang tid, før der var råd til at tænke på skønhed i forbindelse med byggeri. Desuden var vestenvinden hård ved de skrøbelige bygninger, der store dele af året havde store mangler på både mur og tag.

Heller ikke gårdenes omgivelser blev der gjort det store ud af, træer var der ingen af, og prydhaver blev først en realitet efter 1800. Den første i Aastrup sogn, der anlagde en have omkring sin gård for skønhedens skyld, var degnen Jermiin, der efter 1800 plantede træer og blomster ved Tranekærgård i Terpling, og som modtog Landhusholdningsselskabets præmie derfor.

De indhegnede »kålgårde« fra syttenhundredtallet tjente alene til at avle den nødvendige kål til husholdningen, og indhegningen om dem, var sat for at markere egne enemærker, og holde løstgående kreaturer og hunde ude.

GRÆNSESTRIDIGHEDER

En af de ting, de nye beboere der befolkede sognet efter 1660 førte med sig, var grænsestridigheder. Nok havde man altid med mellemrum kunnet diskutere, hvor en grænse helt nøjagtigt gik, men nu kom så disse ny, og gjorde krav og rettigheder gældende, ofte hvor de ingen havde, men kunne man tilsnige sig et stykke mose eller eng, veg man ikke tilbage for det.

De gamle bønder, der havde overlevet, og var blevet på deres gårde, forsøgte måske også at udnytte situationen, og erhverve sig et stykke eftertragtet eng, eller et stykke af mosen, hvor tørvene var særlig gode.

Godsejerne bakkede altid deres bønder op i disse stridigheder. Det var jo heller ikke uden interesse for dem, hvor grænserne gik.

I de tilfælde, hvor man fik brug for rettens hjælp for at få fastslået, hvor skellet var mellem to byer, eller to gårdes tilliggender, kan vi læse om sagerne i tingbøgerne eller godsarkiverne.

I den sydlige del af Aastrup sogn var det gennem en tyve - tredive år svært for beboerne at enes om, hvor, hvem hørte hjemme. Det gjaldt ikke blot for grænserne mellem gårdene, men ligeså meget sogneskellet til Vejrup sogn. Atter og atter overskred Terpling bys beboere det, og ligeså svært havde de ved at enes med Bolding bys mænd om, hvor man skulle skille de to byer. Det vil nok være svært at fastslå, hvem der havde ret og hvem uret, men gennem mange år ulmede striden. Til sidst, i 1691 forlangte Peder Eskesen i Tvile, der havde fælles bymark med Terpling, et tingsvidne taget på, hvor Tvile-Terpling hørte op, og Vejrup begyndte.

Sagen var den, at nogle Vejrupbønder nu var gået så vidt, at de havde gravet tørv på et areal, der mentes retteligt at tilhøre Tvile-Terpling.

Vejrup bønderne mødte da også op på tingdagen, men de forsøgte at undslå sig med, at de ikke var lovligt indvarslede til tinget.

Denne undskyldning kunne dog ikke bruges. Samtlige varslingsmænd vidnede med oprakte fingre, og svor deres hellige ed på, at de lovligt havde indvarslet og indkaldt Jens Hansen i Grisbæk, Peder Pedersen i Lykkesgård, Niels Christensen i Rebelsig, Thomas Hansen i Lintrup og Niels Christensen i Sønder Holsted. Alle vidneudsagn lød på at skellet var landevejen mellem Kolding og Varde. Ingen vidner kunne huske at de Vejrupfolk nogensinde havde haft ret til tørveskær eller fægang nord for denne.

Niels Christensen fra Holsted kunne huske så langt tilbage som til 1645, da svenskerne kom til landet. Det år kom han til Tvile for at tjene hos sin oldemoder, og der blev han i ti år. I alle disse år, hverken så eller hørte han nogensinde, at de Vejrupper havde nogen rettigheder nord for Altvejen.

Det skulle have været nok. Peder Eskesen trak det længste strå, vandt sagen og fik sit tingsvidne. Han var selv født og opvokset i Vejrup sogn, og det har måske ikke gjort hans sejr mindre. Det kan i al fald have medvirket til, at han var så sikker i sin sag.

De Vejrupfolk fik af retten besked på at holde sig syd for vejen, og de tørv de uretmæssigt havde gravet skulle afleveres til mændene i Tvile og Terpling.

Men krigen var erklæret. Det har sikkert været med stor utilfredshed man så tørvene blive kørt hjem i den forkerte retning. Senere på sommeren det samme år blev der mulighed for hævn.

Nu var det Terpling bys kreaturer, der ikke kendte forskel på græsset i Terpling og Vejrup, men frejdigt overskred skellet længere ude vestpå, nærmest hvor Tranekær havde sine enge. De blev taget i hus på »Borggården« og der gik bud til Terpling, at dersom de ønskede deres dyr hjem igen, var det mod betaling.

Denne gang opnåedes forlig uden rettens indblanding. Ridefogederne fra de to godser Sønderskov og Endrupholm mødtes med alle beboerne, samt Boldingbønderne, der også havde interesser på de kanter, på åstedet, og efter lange samtaler gav man hinanden hånden på at bilægge stri-

den, og for fremtiden holde sig på den rette side af de grænser, man den dag enedes om, var de rette.

Terplingbønderne fik udleveret deres dyr uden vederlag, og alt skulle være godt endnu engang.

Herredsfogeden, der var med som vidne i sagen, blev derefter taget med et lille stykke længere vest på, hvor skellet mellem Bolding og Terpling trængte til en sagkyndig vurdering, da Terplingbønderne flere gange havde været lidt langt ude med deres tørvegravning her.

Sammen så man en stor hvid sten sat i Bolding Hvidmose, og med »grund og flint under«. Det var en af den slags ældgamle skelmærker, hvis oprindelse fortaber sig i middelalderen, men som måtte respekteres af alle, også de fra Terpling. Herredsfogeden gav dem pålæg om skellets betydning.

I de næste fem år var der af og til småstridigheder, men ingen af dem trak dog op til retssager. Måske har det været den lange tid, der gjorde Terplingbønderne mere og mere sikker på deres ret til tørvegravning, hvor de fandt det passende. Den værste på det punkt var Bendt Bendtsen. Han gravede hvert eneste år sine tørv i Bolding Hvidmose, hvilket han da heller ikke engang benægtede.

Kreaturerne blev Terplingbønderne også mere og mere efterladende med. De lod dem stort set græsse hvor det faldt for.

1696 enedes Bolding og Grisbæks bønder i Vejrup sogn om, at denne fremgangsmåde nu skulle være slut, og ti Terplingmænd blev stævnet for herredsretten.

Niels Nielsen fra Endrupholm førte sagen for Grisbækbønderne, repræsenteret ved herredsskriveren Anders Gregersen i Bolding, der som ejer af sine bygninger var i stand til at repræsentere sig selv, og samtidig af Erik Steensen til Lystager, der ejede Bolding, blev udpeget som formynder for de andre Boldingmænd. På Terplingbøndernes vegne fremstod deres husbond Jørgen Skeel Due til Sønderskov, repræsenteret ved sin foged, Anders Nielsen Saaby Holst.

For Anders Saaby var sagen af stor vigtighed. Tabte han, ville hans husbonds ære få et knæk. Det var jo hans bønder, der havde så stort besvær med kende forskel på, hvor de og andre hørte hjemme, og det ville efter datidens retsbegreber være en alvorlig sag for en mand som Jørgen Skeel Due, der både var kanselliråd og amtmand.

Mange vidner indkaldtes. I den slags sager var fremgangsmåden, at indkalde gamle folk, der kunne huske længst tilbage, og lægge deres vidneudsagn til grund for afgørelsen.

Fra Lille Darum hentedes Anna Frandz, hun var født i Grisbæk, og kunne huske 50 år tilbage. Hun svor ved sin hellige ed, at skellet gik så sagen ville gå Terpling imod.

Dette vidne nægtede Sønderkov at godtage med den begrundelse, at Anna Frandz var moster til en af Grisbækbønderne.

Men Anders Gregersen havde andre vidner. En af dem var Dorte Povelssdatter fra Faaborg sogn. Hun var 85 år gammel og kunne huske hele 65 år tilbage, da hun kom til Grisbæk tre år før »den første svenske indfald« i 1645, og siden tjente der i syv år. Hun svor på, at den eng, og de grønne »forte« tilhørte og altid havde tilhørt Borggården i Vejrup sogn.

Mikkel Jespersen, der var født i Skovbølling, og hans kone Bodild Jepsdatter, født i Suderkrog fremstod også. De var begge 85 år, og kunne huske 70 år tilbage i tiden. Deres vidneudsagn stemte overens med Dortes.

Alle vidneudsagn gik Terpling imod. Alligevel nægtede de alt, også deres fem år tidligere afgivne løfte om at holde sig inden for deres egne enemærker.

Men de måtte give sig. I Bolding stod stadig skelstenen med »grund og flint under«, og alle vidnerne svor på Grisbæks ret til græsning på engene og de »grønne forte«.

Bendt Bendtsen måtte overlade sine nyopgravede tørv til Boldingmændene, og nok engang fik Terpling bys beboere besked om at holde deres dyr hjemme.

De var dog stædige og påstod, at det var byhyrden, der på eget initiativ havde drevet dyrene til Vejrup sogn. De havde intet anet derom. Og efter domsafsigelsen hentede Bendt Bendtsen alligevel sine tørv.

Om Jørgen Skees Dues ære står der ikke et ord.⁶²

FRA FÆSTEBONDE TIL SELVEJER

Det altdominerende erhverv i sognet var landbruget. Hvornår de første bønder har sat ploven i jorden i Aastrup sogn, ved vel ingen, men allerede i oldtiden har her boet bønder, dengang hovedsagelig langs vandløbene, hvor gårdene også stadigvæk var placerede i 1660, og hvor de lå indtil udskiftningstiden i slutningen af syttenhundredtallet.

Ved matrikuleringen i 1688, havde Aastrup sogn 872,6 tønder land dyrket areal,⁽⁶³⁾ ansat til 110,59 tønder hartkorn. Hvor stort et udbytte den enkelte fæstebonde havde af sin gård, er svært at sige.

I 1649 skrev præsten Niels Baltersen fra Aastrup præstegård, at han kunne så otte tønder rug, tre tønder byg, og en tønde boghvede. Af havre havde han »undertiden lidet, undertiden aldeles intet, fordi markens jord ikke er kvalificeret til denne sæd«. Desuden kunne han avle 50 læs hø.⁽⁶⁴⁾

Hans oplysninger er dog ikke særlig værdifulde, hvis det er foldudbytte man vil klarlægge, da præsten ikke skriver, hvor stort et område han havde under plov.

Et læs hø er også et vidt begreb, og man ville ønske præsten havde fortalt, hvor mange dyr han kunne fodre.

Det har sikkert ikke været ret mange. I 1678 var der i hele sognet i alt 78 køer, 100 ungkreaturer, og 64 heste. Får var der til gengæld 347 af, mens der rundt omkring ved husene og møddingstederne gik 18 svin.

De vigtigste græsningsarealer var engene. Her kunne man hente vinterfoder i form af hø, og regne med græsning til kreaturerne selv i meget tørre somre, hvor alle andre marker var afsvedne.

Præstegården havde engstykker flere steder i sognet, og naboerne har sikkert set misundeligt til det grønne græs. I 1683 lukkede Frands Ostensen i Vejsig øjnene, da hans kreaturer gik over skellet og gjorde sig til gode i præstens eng.

Men Hans Lauritsen Holst fandt sig ikke i den slags. Han lod dyrene hente hjem til Aastrup, og satte dem ind i præstegårdens stald. Skønt Frands tilbød at betale, hvad de måtte have ødelagt, nægtede præsten at udlevere dem.

Frands Ostensen, der boede på en af kronens gårde, sendte et klagebrev til stiftamtmanden, der tog sagen i sin hånd. Ridefogeden hr. Laust kom til Aastrup for at sørge for at ingen, heller ikke pastoren, »forurettede en kongelig majestæts bonde«. ⁶⁵

Fællesdrift

Over hele sognet blev jorden dyrket efter fællesskabets principper. Hver by var inddelt i vange eller tægter, hvoraf hvert år udlagdes et antal til fællesgræsning, mens resten blev inddelt i de kendte smalle agre, og tilsået med korn. I de tægter, hvor kornet blev sået, var man nødt til at arbejde efter et bestemt system, der hvert år blev fastlagt af grandelaget. For at udnytte den opdyrkede jord helt, var der ikke anlagt veje til kornagrene, og man måtte derfor foretage det samme arbejde på alle agrene samtidig for ikke at skulle færdes over naboens tilsæede jord.

I Aastrup sogn havde man, som det var generelt for Gørding herred, såkaldt »græsmarksbrug«. Ved græsmarksbrug havde jorden længere hvileperiode end det var tilfældet med to- eller trevangsbrug, som man benyttede i Østdanmark. To- eller trevangsbrug betød, som ordet siger, at jorden hvilede i to eller tre år, for derefter atter at tages under plov. ⁶⁶

Græsmarksbrug derimod gav en hvileperiode på gennemsnitlig 8 til 12 år. I mange midtjyske egne måtte markerne dog have meget længere hviletid. Helt op til tredive, fyrre år kunne det være nødvendigt at vente, før man atter pløjede det stykke, der i mellemtiden havde fået navnet »gammeljord«.

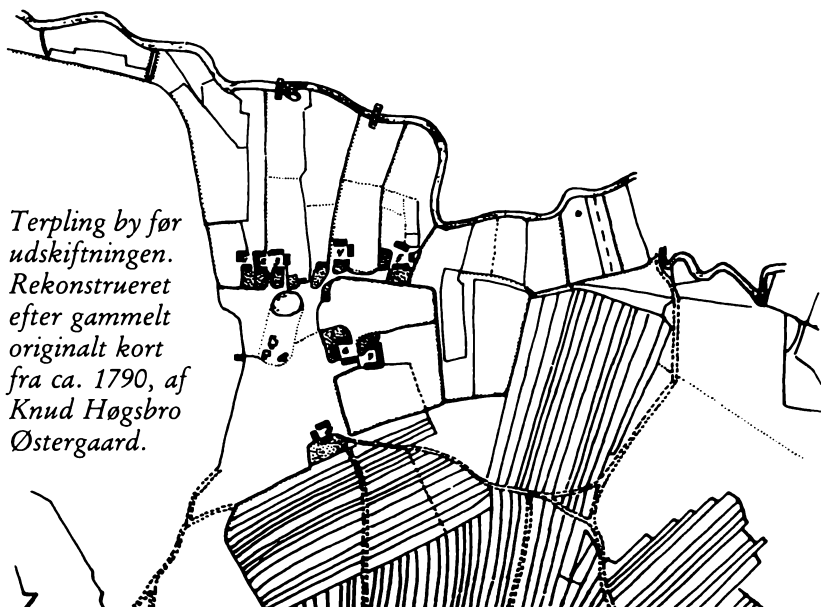
Både Aastrup og Terpling byer har haft »gammeljord« og i Terpling lever betegnelsen endnu, i navnet på gården »Gammelgård«, der ved udskiftningen fik tildelt denne jord.

Der kunne være regelmæssighed i driften i græsmarksbrug, men i mange midtjyske egne, hvor jorden er af ringe beskaffenhed, måtte der tages hensyn til dette, og en del af markerne tages ud af rotationen i en årrække, hvilket til gengæld havde den fordel, at græsset blev bedre ved

at få flere år at gro til. Man hindrede også at sandstorme ødelagde markerne der lå i græs. Men de større græsarealer betød, at man måtte have dyr til at afgræsse dem. Får var nøjsomme, og i Midtjylland havde man i syttenhundredtallet store fåreflokke.

Uden om selve bymarken havde man de store hedearaler, der også tjente til græsningsarealer for både får og kreaturer, og hvor man hentede lyngskjold til brændsel eller tagdækning. I år med misvækst og dårlige afgrøder brugtes lyngen ligeledes til staldfoder om vinteren. Vigtigt var det at lyngen blev holdt ved lige med afgræsning eller slåning, da heden ellers hurtigt ville vokse til med fyr og enebærbuske.

Hvert år toges et stykke af den hvilende jord ind i driften, og et nyt stykke blev udlagt til fælle. Den nyindtagede jord fik den gødning, kreaturerne afgav vinteren igennem, og det første år efter gødskning såedes byg, året efter rug og derefter boghvede. Da var jorden så udpint, at denne sidste kornsort sjældent eller aldrig nåede et blot nogenlunde resultat, sammenlignet med vore dages udbytter.⁶⁷ I alt var kornmarkernes afkast i gode år måske fem fold, men mere almindeligt var det halve.

*Terpling by før
udskiftningen.
Rekonstrueret
efter gammelt
originalt kort
fra ca. 1790, af
Knud Høgsbro
Østergaard.*

Fællesskabet

Som et eksempel på, hvordan man indrettede sig under fællesskabet kan nævnes et enkelt år for Aastrup bys vedkommende. Byen var inddelt i 8 vange, hvoraf man årligt udlagde tre til fælled. I året 1683, da opmålingen til Chr. V's matrikel fandt sted, var bymarken opdelt i Kirkevang, Gammeljord og Syndervang, der lå i samme drift, Blok vang, Øster vang, Lunde vang, Vester Vads vang, Mellem vang og Sortehøjsvang.

Kirkevangen blev tilsået med boghvede. Den var inddelt i 59 smalle agre, og i Kirkevangen såedes der i tre år hvorefter jorden hvilede i andre tre. Gammeljord blev tilsået med rug. Denne mark var sammenlagt med Syndervang, og var inddelt i 49 agre. Dette forhold kan kun have gjort sig gældende for det pågældende år, da Gammeljord blev dyrket i 4 år, og hvilede 3 år, mens Syndervangen blev dyrket i 3 år, og hvilede 5.

Også Blokvang var rugjord. Vangen var inddelt i 66 agre, og her blev der sået 3 år efterfulgt af en hvileperiode på 3 år. Østervangen, der også var rugjord i 1683, havde 36 agre. Her blev der sået i 3 år, hvorefter marken hvilede i 4. Det sidste kornareal i 1683 var i Lundevangen. Den var inddelt i 46 agre, og havde det pågældende år fået gødning, og var tilsået med byg.

De 3 vange, der i 1683 blev udlagt til græsning i Aastrup by, var Vester Vads vang, Mellem vang og Sortehøjs vang. Den første havde 46 agre, og var tilsået 3 år ad gangen, hvorefter den hvilede i 4. Mellemvang havde 58 agre, og her var såtiden den samme som i Vester Vads vangen. Sortehøjs vang derimod havde hele 70 agre. Denne vang var kun sjældent brugt. Her såedes der i 2 år, og derefter blev jorden igen udlagt i hele 10 år. Vangen, der lå nord for Aastrup by, var da også af »ond boghvedejord som består af rødsand, sten og grus«.

Ud over de 8 vange, havde Aastrup by nogle tofter omkring gårdene. Alle tofterne betegnes som »god rugjord dog med sand og kun lidet muld.« Tofterne blev tilsået 3 år ad gangen, og hvilede derefter i 4.⁶⁸

Når en fæstebonde drog ud for at bese sine afgrøder, skulle han være godt kendt med forholdene. Gik han f.eks. i sommeren 1683 ud for at se, hvordan rugen groede på Østervangen, der var inddelt i 36 agre, havde han omkring 7 af disse, idet en vang inddeltes efter princippet, »een til dig og een til mig«. Aastrup by havde fem gårde, ansat til samme hartkorn, og de havde derfor lige andel i bymarken. Kun sjældent havde en

bonde to agre ved siden af hinanden. For at give alle lige del i både den bedste og den dårligste jord, delte man markerne op på den forannævnte måde.

En ager kunne havde mange forskellige størrelser. I Østervangen var den 16 alen bred og 400 alen lang, mens agrene i Lundevangen enten var 13 alen bred og 300 alen lang, eller 19 alen bred og 120 alen lang. Også i Vester Vads vangen var agrene af forskellig længde, enten 36 alen bred og 300 alen lang, eller 14 alen bred og 750 alen lang. Når man betænker at en alen er ca. 62 cm. kan man let regne sig frem til agrenes størrelse.

Terpling og Tvile

De to byer Terpling og Tvile, havde for en del af deres agerjords vedkommende fællesdrift. Sandsynligvis var denne fællesjord hvori begge byers bønder havde agre, ikke den samme hvert år, og måske skiftedes de to byer på en eller anden måde til at være »fællidt vang«. Denne betegnelse er i al fald hæftet på Terpling i året 1683.

Terpling havde 9 vange, nemlig: Brun ager vang, Lille gammeljord, Højt ager vang, Hommeling vang, Trankier vang, Skårhøj vang, Hule højs vang, Kierbloks vang og Store gammeljord. Tvile bys mænd havde det år andel i alle vangen undtagen de to sidstnævnte. På samme måde som i Aastrup by, var vangen inddelt i agre. Mindst var Brun agers vang med 47 agre, og størst Store gammeljord med 85. Ud over agrene havde fire af gårdene i Terpling »indelukte hauger«. Disse lå sønden for gårdene, og var inddelt i 6 agre.

Med indelukte hauger menes sikkert, at der var sat diger omkring dem af enten sader (lyng eller græstørv) eller sten. Enkelte diger ses endnu i Terpling, men nogen sikkerhed for deres alder haves ikke.

I 1683 var Tvile inddelt i både vange og indtægter. Men nogen forskel på de to betegnelser ses ikke. Tvile havde ligesom Terpling, ni tægter eller vange, nemlig: Øster Hægter indtægt, Dyrevejs indtægt, Nørre ager vang, Kirkemose vang, Øster Falsled vang, Lang ager indtægt, Kier agers vang, Hedeblokke vang og Råkiers agers indtægt, Øster Hombling indtægt.

I Tvile lå noget toftejord nord for byen og var inddiget. Det strakte sig

i øster og vester, og var inddelt i 6 agre. På samme sted lå en »liden græshauge som tilhører Grumme Jørgensen og kan græsse årlig 1/2 høved«.

Skovbølling

Skovbølling havde også ni vange nemlig: Hedevangs fald, Delblokagre, Aastrup vej agre, Kirkevangs agre, Korse agre, Kalgårds agre, Kirkeblocs agre, Dalagre og Nils Sørensens tofteagre.

Tvilho

Tvilho havde 8 tægter, hvoraf man årligt udlagde 3. Flere af tægternes navne er tydeligt opstået af beliggenheden, nemlig: Havre bloks tægt, Bredals tægt, der lå i den brede dal mellem Twilho og Gjettrup, og som siden også har givet navn til gården, som ligger her endnu i dag. Bedager hæjs tægt, Vester Ribbervejs tægt, der har været i nærheden af drivervejen, Vesten Gjettrup hauges tægt, Kringel agers tægt, Tværblocs tægt og tofterne.

Grene

Grene havde 10 vange, hvoraf årligt blev udlagt 6. Vangene var navngivne som: Sten Grådel vang, Høj Vads vang, Vestersie vang, Langager vang, Stack ager vang, Gammeljords vang, Gammel agers vang, Lerpyt vang og Bessel Laurs vang.

Gjettrup

Gjettrup havde også 10 vange, hvoraf årligt blev udlagt til fælled de 4. Gjettrups vange kaldtes: Kirkevejs vang, Nørre Kiers vang, Vesten Twilho vang, Fælends vang, Beck vang, Agerbierres vang, Harfuld vang, Højager vang, Hjemens bjerg vang og Bafuel vang.

Katbøl

Katbøl havde ligeledes 10 vange, hvoraf der årligt blev udlagt 6 til fælled. Her fandtes: Liden Dybdals vang, Øster vang, Midt vang, Ribbervejs vang, Stenbros vang, der var hele 2 vange, Vester vang, Hvolkiers vang, Bomkridt vang og Nørblok vang.

Glejbjerg

Glejbjerg havde 9 tægter, men 6 af dem var samlet i Langagertægt, så for denne by er der kun få marknavne. Ud over det nævnte var det: Lille Nerings tægt, Stackit agers tægt, Tofte agers tægt.

Vejsig

Vejsig havde kun 5 tægter, men da Vejsiggård var en enestegård med større hartkorn end f.eks. Katbøl, der havde 10 tægter, kan man deraf skønne at enestegårde udlagde større arealer, og ikke inddelte i så smalle agre. Vejsig havde: Lillebjergs agre, Storebjergs agre, Stackede Blok-agre, Vorre agre, og 5 tofteagre.

Bolding

Bolding havde 10 tægter, hvoraf årligt blev udlagt 6, og undertiden 7 til fælled. I Bolding havde man: Øster vang, Klynmose vang, Vejer vang, Sand bjerg, Ritsehøj vang, Skårbloks vang, Vester vang, Højvang, Midt vang og Øster Norden vang.⁶⁹

Fællesskabet har ikke været lige udtalt over hele sognet. De mange enestegårde behøvede ikke at inddele tægter og vange i så mange agre som landsbyerne, og ofte benyttedes slet ikke denne inddeling.

De kornsorter man såede, var byg, der som før omtalt var den første sæd efter gødskning, derefter rug i et eller flere år, og sidst havre eller

boghvede. Havre har ikke været ret udbredt i Aastrup sogn, hvor jorden som Niels Baltersen skrev i 1649, »ikke er kvalificeret til denne sæd«.

Nogen synderlig forandring i valget af kornsorter, eller i sædskifternes rækkefølge og bymarkernes opdeling, har der sikkert ikke været. I den dårligste jord, der kun benyttedes hvert tiende år eller sjældnere, dyrkede man boghvede det første år, derefter et år med rug, og så atter en lang hvileperiode. Men det er rimeligt at antage, at en større del af det øvrige lå i hvile de år, sådanne jorder var inde i sædskiftet.

De fleste gårde i sognet havde flere end en beboer. Her blev fællesskabet mere indviklet, idet agrene, der var tildelt en helgård, ofte blev delt på midten, så hver beboer havde sin ende.

I både Aastrup og Tvile-Terpling byer, der er de steder i sognet, hvor fællesskabet har været mest udtalt, var bymarken inddelt på den måde, at gård nr. 1 havde den første ager, derefter gård nr. 2, o.s.v. Det viser, at byerne tidligere har været »rebet«, hvilket vil sige, at en opmåling har fundet sted, måske i middelalderen,⁽⁷⁰⁾ hvor en herremand eller godsejer kan have delt byens jorder lige mellem fæsterne.

Hvor stort høstudbyttet var i de år, kan ikke siges med sikkerhed, men i sidste halvdel af sekstenhundredtallet, og de første år efter århundredskiftet, var landet plaget af mange misvækstår. Tørre somre, eller en sen nattefrost ødelagde let de sparsomme afgrøder. Misvækst førte stor nød og fattigdom med sig. Havde en bonde haft et dårligt år, så hans sædekorn var brugt, eller næsten brugt som foder om vinteren, såede han mindre næste forår, og gjorde derved næste års avl dårligere allerede fra starten. Ofte søgtes om fritagelser for de høje skatter på grund af de dårlige afgrøder, og uvildige vurderingsmænd synede markerne. Tingbøgerne fortæller tragiske historier om nøden, der herskede. Var der ikke korn nok til det daglige brød, blandede man byg og boghvede med lyng eller hør, og bagte brød deraf, og dog var der år, hvor både mennesker og dyr døde af sult.⁽⁷¹⁾

Værst var måske året 1709. Om dette år kan berettes mange ting. Vinteren begyndte Mikkelsdag (29. september), og varede til 12. april året efter. Det år skrev bønderne i Aastrup sogn, i lighed med mange andre vestjyske bønder, til kongen selv, og bad om fritagelse for skatterne.

I brevet fortæller de, at de af 6 tønder udsæd, har fået 3 skæpper igen.⁽⁷²⁾ 28 mand i sognet satte deres navn eller mærke under brevet.

Men de svære år var ikke forbi. Landbrugspriserne var så dårlige, at de i forening med de dårlige høstår, førte til mange fæstebønders fæstefortabelse, når restancerne på skatter og landgilde blev for store.

I 1720 stod Jørgen Grumsen i Tvile frem på herredstinget, og begærede et tingsvidne taget på, at hele Grene og Tvile byers avl gjorde det umuligt for bønderne der, at betale skatterne. De kunne »ikke for deres øjne se, at de sæden kan bekomme, langt mindre noget til husholdning«. Retten udpegede Gregers Andersen og Peder Jensen af Bolding som synsmænd. Deres vidneudsagn viser, at hele Grene og Tvile byers udsæd af rug, ikke var værd at høste, da »der aldeles intet korn er i toppen«.

Kvægpesten

Langsomt bedredes dog bøndernes vilkår op gennem syttenhundredtallet. Mange fæstere opdyrkede et stykke hede, og udvidede måske besætningen en smule. Men i 1740erne kom en ny ulykke, denne gang i form af kvægpest. Sygdommen var ikke ukendt. Epidemier havde hjem-søgt sognet før. Både i 1690 og 1722 havde der været kvægpest. Men fra 1745 og næsten 40 år frem var den ikke udryddet, og blussede op med jævne mellemrum. Sygdommen havde et overordentlig hurtigt og voldsomt forløb. Inkubationstiden var kun få dage, og en samtidig beskrivelse lyder: »Det (kvæget) stod på marken i tyder (tøjr), da det blev overfaldet af den rystende syge og ville intet æde, så fik de blister på tungen og rundt i munden, øjnene løb synligt med vand, og de styrtede brat og døde«. I årene 1745-47 døde i hele landet 249.000 stykker kvæg.

Man havde overhovedet ingen midler imod den frygtelige sygdom, og naturligvis forsøgte man med både bønner i kirken, og med kloge mænd og koners råd. Et af midlerne var at nedgrave et levende dyr, helst et voksent, men en kalv kunne også bruges.

Det syntes dog allsammen ikke at have hjulpet. Skønt sygdommen flere gange næsten var forsvundet, kom den igen, og i slutningen af 1760erne blev den atter meget voldsom. I 1768 døde 3246 stykker kvæg i Ribe amt inden for ganske kort tid. August 1769 brød den ud på Endrupholm, og i december 1770 var mere end 9000 kreaturer blevet sygdommens ofre i amtet.

Landboreformer

I løbet af 1750erne bedredes landbrugspriserne, og tanker om ophævelse af fællesskabet, og om landboreformer begyndte at opstå. Allerede 26. november 1757 nedsattes »Kommisionen til landvæsenets forbedring«. Initiativet var A.G. Molktes, og han blev også den drivende kraft i arbejdet, der hovedsageligt tog sigte på at ophæve fællesskabet. Kommissionen forandredes flere gange, og omdannedes 1768 til Generallandvæsenkollegium, hvis opgave det var, at »undersøge og overveje alt det, som kan være tjenligt til at forbedre og fremme landvæsenet i Danmark og især lette, så vidt muligt, bondens vilkår«. ⁽⁷³⁾

Reformplanerne var ikke blot planer om fællesskabet ophævelse. Også bondens muligheder for at købe sin gård blev drøftet, og udflytning af en del gårde blev anset som en nødvendighed for at udskiftningen kunne fungere effektivt, og danne grundlag for en bedre dyrkning af jorden. ⁽⁷⁴⁾

På dette område skete der en stor udvikling da Christian d. 7. straks efter sin tronbestigelse, tilskyndet af Reverdill, stillede en del af sine rytterbønder i Københavns amt i udsigt, at de mod at betale en årlig afgift, kunne få overdraget skøderne på deres gårde.

Dette, samt de reformer, der blev gennemført på A.P. Bernstorffs gods i årene 1765-67 var nogle af de vigtigste milepæle i de tidlige landboreformers tid.

I loven af 28. juli 1769 om »fællesskabets videre ophævelse«, blev det fastslået, at enhver lodsejer kunne forlange sin lod i marken opmålt. Efter opmålingen kunne han sætte hegn om sin jord og dyrke den uafhængig af de andre.

Samme år, 1769, kom også en forordning om selvejerbønder i Danmark. De private godser kunne ikke tvinges til at sælge deres bøndergårde til fæsterne, derfor blev det i første omgang kronens egne bønder, der blev selvejere. Først i slutningen af århundredet, hvor godsejerne indså at hoveriet ville blive indskrænket, og hvor jordpriserne var stigende, blev de tilbøjelige til at sælge.

Stavnsbåndet

En anden vigtig beslutning i forbindelse med landboreformerne var, hvem der fremover skulle stille mandskab til kongens hær. Siden stavnsbåndets

indførelse i 1733 havde godsejeren været sikret at det mandskab han skulle stille, var til rådighed. Ingen måtte forlade det gods, hvor han var født, før han havde været soldat, eller var fyldt 36 år. Stavnsbåndet blev udvidet flere gange, sidst i 1764 hvor det bestemtes, at alle drenge og mænd var bundet til stavnen fra det fyldte 4. til 40. år.

For at løse problemerne omkring bondeselveje måtte stavnsbåndet ophæves. Godsejerne kunne ikke stavnsbinde selvejere, og det blev derfor regeringens opgave, at finde en ny måde at sikre sig det nødvendige mandskab til hæren på.

En ny indretning af landmilitisen, udarbejdet af kronprins Frederik, stærkt støttet af A.P. Bernstorff, brødrene Reventlov og Chr. Colbjørnsen blev lov, og dermed var stavnsbåndets løsning en realitet. Den 20. juni 1788 trådte loven i kraft med øjeblikkelig virkning for alle, som var under fire år eller over 36. For alle øvrige først fra 1. januar 1800.⁽⁷⁵⁾

Betydningen af stavnsbåndets løsning for bønderne i Aastrup sogn, er det svært at udtale sig om. Tilsyneladende betød den ingen forandring. I Vestjylland havde man heller aldrig følt båndet så snærende som i andre egne af landet, og havde man ventet, at en del af sognets unge karle nu rejste til andre egne, hvor jorden var bedre, eller at de søgte til andre erhverv, skete det tilsyneladende ikke.

Forandringer

De store reformer, der forandrede landskabet og kom til at betyde bedre vilkår og større frihed, førte naturligtvis også ændringer med sig til Aastrup sogn.

Udskiftningen, der betød at hver mand og hver gård fik sin jord samlet i en lod, og som senere også betød at gårdene blev flyttet ud af det snævre landsbysamfund, begyndte i Aastrup by i 1779. Det var etatsråd Teilmann til Endrupholm, der som lodsejer begærede afholdt et åstedsmøde, hvor betingelserne for en udskiftning af bymarken skulle drøftes.

Aastrup by bestod af 5 hele gårde, hvoraf præstegården var den ene, 2 1/4 gård hørte til Kærgård gods, og 1 3/4 til Endrupholm.

En landvæsenskommission bestående af Hans Kalhauge, Ribe, på stiftamtmandens vegne, herredsfogeden Hans Warthoe af Roest mølle, og Niels Ølgård til Sneumgård mødtes i Aastrup by med fogeden Lars

Larsen fra Kærgård og Hans Tranberg fra Endrupholm mølle, der repræsenterede Teilmann til Endrupholm. Også præsten Olivarius fra Aastrup var til stede, sammen med bymændene fra Aastrup by.

I sluttet trop gik man en runde for at bese byens ni tægter, der efter opmålingen ville blive inddelt på en ny måde. Enhver ville få sin lod tildelt i forhold til deres gårds beliggenhed.

Hans Pedersen var den første, der fik besked på, hvor hans lod var beliggende, han havde 1/8 part af en gård, tilhørende Kærgård, og han fik sin agerjord i Nedervangen.

Præstegården fik en del af både Overvangen, Kirketægten og det såkaldte »gammeljord«. I Kirketægten var nogle uindhegnede tofteagre, disse blev tildelt præstegården, undtagen den del af dem, der blev Christen Nielsen til del, i stedet for disse fik så præsten noget jord norden for vejen til vester. Hvis præstegården ikke havde fået det agerjord den havde krav på, i de nævnte tægter, skulle den tildeles en del af Aastrup bys mark i nær. Christen Nielsen, der allerede havde fået del i Kirketægten, skulle sammen med sin nabo Christen Christensen have sine jorder i den vestlige side af Nørmarken, en del af Lundetægten og Møllevej-tægten, samt en part i Vester Vad tægten.

En anden ottendedel af Kærgårds gårde fik sin lod østen for de foran nævnte, og dernæst fik Niels Olufsen og Peder Christensen, der også var bønder på Kærgårds gods »næst ved Endrupholms gårds skel, inddrages det halve af forbemeldte 1/8 part gård som beboes af Peder Laursen Møller«.

Resten af byens beboere, der var Morten Christensen på Kærgårds gods, Ebbe Pedersen på Endrupholms, og Søren Pedersen, ligeledes på Kærgårds, fik hver sin del af Øster Vad tægt og Store Fårebro tægt, Morten Christensen fik den vestligste lod, Ebbe Pedersen den midterste, og østligst Søren Pedersen. Hvad de ikke kunne få i disse tægter skulle de have i Sortehøj tægten og Præstevejen.

Det var nu bestemt, hvor hver mand skulle have sin jord, og mændene samledes for at aftale praktiske ting, som veje og broer.

Fra byen og til den lille lund af lave egetræer eller buske, der var fælles for bymændene, og hvor man hentede den smule tømmer, lunden kunne præstere, havde man allerede en vej, denne blev nu vedtaget, at skulle være 14 alen bred, og alle bymændene skulle i fællesskab forsyne den med hegn eller diger på begge sider. Vejen, der nu hedder Faaborgvej,

havde stændiger indtil begyndelsen af dette århundrede, hvor man knuste stenene, og brugte dem som fyld på vejene andre steder i sognet.

Det sidste man aftalte på åstedsmødet i 1779 var, at Morten Christensen, Ebbe Pedersen og Søren Pedersen skulle anlægge en bro over bækken imellem deres jord på Sortehøjs tægten.⁷⁶

Endelig blev man enige om, at samtlige byens beboere skulle sætte et dige fra »lergraven i østen for agerrenderne, såvidt samme er fornøden, hvilken dige ligeledes vedligeholdes af samtlige«.

Der gik over 10 år, før der atter blev indkaldt til åstedsmøde i Aastrup sogn. Det var i 1791, da der blev berammet udskiftning af Terpling by. De fleste Terplingboere var da selvejere, og ridefogeden Gabriel Friis, Endrupholm mølle, der repræsenterede godset ved mødet, havde kun to fæstere interesser at varetage.

Først 3. maj 1802 blev de sidste byer i sognet udskiftet. Det var Tvile, Grene, Skovbølling byer. Mødet blev afholdt på Endrupholm om morgenen kl. 8. Der var da stadig 5 af Tvile bys bønder, der var fæstere til Endrupholm. I Grene var alle beboere fæstere, men i Skovbølling drejede det sig kun om en enkelt, Peder Jacobsen.

Udskiftning af enestegårde

De enligt beliggende gårde med 2 eller 3 beboere, såsom Gjettrup, Glejbjerg, Vejsig, Tvilho, Katbøl og Bolding blev ikke udskiftet efter samme regler som byerne med flere beboere. På disse gårde havde markerne sikkert aldrig været inddelt i de smalle agre, som i resten af sognet, og flere steder havde bønderne forlængst delt jorden imellem sig, og derved i realiteten ophævet det fællesskab, der måtte have været.

Således var det i Bolding, hvor sognefogeden Laurs Pedersen og Christen Christensen enedes om en udskiftning imellem dem, og underskrev en kontrakt, der blev opsat på stemplet papir, og som senere blev tinglyst ved Gørding Malt herreds ting. Det var i 1779, samme år som Aastrup by blev udskiftet, og 50 år før Boldinggårdene blev købt til selveje.

De to mænd delte jorden ligeligt imellem sig, nøje beskrev de hvert stykke agerland, eng og mose, at ingen kunne være i tvivl om, hvem af dem, der havde hvilket stykke. F.eks. »Nyder Laurs Pedersen sin lod fra den sten og stob som er synden skellet imellem agermarken under sin

egen agerland indtil broen, hvori falder tre holme, og derfra i vester den hele eng til Hvolvad dige«. ⁽⁷⁷⁾

Udflytningen

Efter åstedsforretning og opmåling havde fundet sted, kunne der gå adskillige år før selve udskiftningen var en realitet. ⁽⁷⁸⁾

I Aastrup by, hvor åstedsmødet var afholdt i 1779, var der efter seks års forløb kun præstegårdens jord, der var adskilt fra de øvrige bymænds, og først flere år efter at de fleste gårde i denne by var købt til selveje, blev fællesskabet helt ophævet, og udflytningen påbegyndt. ⁽⁷⁹⁾

Helt uden skærmydsler gik udflytning og opdeling af markerne naturligvis ikke. Det vil heller ikke undre, at der blev sammenstød mellem medlemmer af Møllerfamilien, og de øvrige beboere i byen. 1793 var Christen Sørensen Møller blevet træt af at vente på udskiftning af byens fælled, der nu havde været planlagt i 14 år. Han satte derfor et dige op omkring den del af fælleden, der ville blive hans gård tildelt ved den endelige udskiftning. Christen Møller var selvejer. Det gav ham ret til at forlange sin part opmålt, og derefter inddige sin lod. Men ikke alle bønderne i Aastrup havde denne ret. Endrupholm havde ikke solgt sine gårde endnu, og fæsterne sendte straks bud efter ridefogeden, og klagede over Christens digeopsætning. Fogeden bad Christen Møller komme til stede på fælleden, for at man kunne drøfte sagen, men denne svarede, at hvis der var nogen, der ville tale med ham, kunne de komme til ham på hans gård. Rasende forlangte fogeden at han skulle dømmes til fjerne diget straks, og derefter betale de andre den skade, hans færden i forbindelse med opsætningen havde forvoldt på fællesjorden, samt erlægge en bøde til de fattige på mindst 5 rigsdaler.

Men Christen Møller allierede sig med degnen Jermiin, der forfattede et brev til stiftamtmanden, hvori han ansøgte om, for anden gang, at denne ville foranstalte fællesskabets ophævelse og udskiftning af Aastrup by. Fogedens klage over ham kaldte han for »fremkommet af avinds og misundelses ånd, der hos en del så meget behersker det menneskelige hjerte«. Han henviste til forordningen af 23. april 1781, og stiftamtmanden ordnede sagen i mindelighed. Christen Møllers dige blev stående hvor det stod, og fælleden blev udskiftet. ⁽⁸⁰⁾

Hurtigere gik det med udflytningen efter åstedsforretning og udskiftning i Terpling. Her blev mødet også først holdt i 1791, og da var en stor del af bønderne selvejere. Allerede året efter, i sommeren 1792, blev den første gård flyttet. Det var degnen Jermiin, der byggede på Tranekier hede, og kaldte sin gård »Tranekærgård«, hvilket navn den har endnu.

Nu var Jermiin ikke altid så let at have som nabo, så da han var flyttet, forbød Mogens Jensen og Jens Lassen, der var blevet tilbage i byen, ham at flytte møddingen, en del syldsten samt brostenene fra den gamle gårdsplads, til den ny gård. Der stod også et par diger, opsat af sader, som degnen havde tænkt sig at hente ud til Tranekær.

Naturligvis klagede Jermiin til stiftamtmanden. Godt nok skulle Mogens Jensen og Jens Lassen overtage den plads i byen, hvor hans gamle bygninger havde ligget, men han mente dog ikke at de kunne forbyde ham at hente, hvad hans var, selv om han havde overskredet den tidsfrist, der var blevet sat på åstedsmødet.

Stiftamtmanden gav ham medhold. Brostenene og sadedigerne blev fragtet til Tranekærgård, og møddingen blev spredt på degnens ny marker.⁽⁸¹⁾

Først længe efter århundredskiftet var alle gårdene i Aastrup sogn udflyttet. For Boldinggårdens vedkommende gik der næsten hundrede år, fra Laurits Pedersen og Christen Christensen delte markerne imellem sig i 1774, og til den ene af gårdene blev flyttet op på banken i 1865, og dermed fuldendte udskiftningen og udflytningen i hele sognet.

En ny tid var begyndt. Udskiftningen og ophævelsen af fællesskabet var et enormt skridt hen imod det effektive moderne landbrug, vi kender i dag. Heden der ved år 1800 var langt den største part af sognets jord, blev først opmålt og udskiftet langt senere, og først derefter vil vi kunne kende sognet med veje og huse og gårde, men hedens opdyrkning og historie, hører hjemme i an anden sammenhæng.

ANDRE ERHVERV

For at et samfund kan fungere, er flere funktioner nødvendige. Selvom Aastrup sogn var et rent bondesamfund, var der alligevel gennem alle tider brug for småhåndværkere.

De fleste af dem var folk fra sognet, der af den ene eller anden grund, var sat uden for det egentlige bondearbejde, og som derfor forsøgte at klare sig fri af fattigvæsenet ved at udføre et håndværk.

Da Johannes Cortauer i 1750'erne fik en »rørelse«, der gjorde ham delvis lam, nedsatte han sig som skomager i Aastrup by. Han, der hidtil havde ernæret sig som daglejer for bønderne, klarede sig på denne måde til sin død i 1786.

Peder Sørensen Møller, fæstebonden der altid var røre om, var heller ikke arbejdsmæssig som andre. Peder gik meget tidlig på aftægt. Sønnen Søren overtog fæstegården, og faderen slog sig ned i aftægtshuset. Her var han i 25 år snedker, hjuler (hjulmager) og smed. Han forarbejdede også en del redskaber, som sikkert solgtes på markederne. Hans kone supplerede indtægten ved at spinde og binde for folk.

I syttenhundredtallet gik næsten alle i hjemmelavede klæder. Når Else Mortensdatter, der var Peder Sørensen Møllers tredie kone, kunne tjene noget ved at spinde og strikke for folk, skyldtes det, at her på egnen gik kvinderne ikke som i så mange andre jyske egne, med bindehosen hos sig overalt.

De deltog på lige fod med mændene i markarbejdet. Derved blev deres hænder grove og klodsede, og mange af dem kunne slet ikke strikke. I flere hjem gjorde man sig end ikke den ulejlighed at lære de unge piger håndarbejde.⁽⁸²⁾

For Peder Møller og hans hustru, var huset de boede i, en del af aftægten, og deres fortjeneste ved håndværket har gjort dem uafhængige i

deres alderdom. Johannes Cortauer skulle til gengæld klare sig for, hvad skomagerfaget kunne indbringe. Der må derved have været stor forskel på de to familiers indtægt. Men når alternativet var fattigkassen, kunne man sikkert klare sig for lidt.

For folk som Johannes Cortauer, der boede i såkaldte jordløse huse, har sult og underernæring været en selvfølge. Påfaldende ofte ser man da også, at når en fattig døde, kunne den anden ægtefælle ikke klare sig. Således gik det også for Johannes Cortauers hustru Inger. Mindre end et år efter manden følger hun ham i graven.

Tørvekul

Forskellige gøremål kunne kombineres med bondeerhvervet, som f.eks. at brænde tørvekul.

Vel var sognet selvforsynende med dagligvarer i det store og hele, men enkelte ting, som f.eks. salt måtte man købe. Bygningsmaterialer var også en mangelvare i de træfattige egne. Aastrup sogn havde ikke ret meget at handle eller bytte med. Rede penge var ikke så almindelige, økonomien var i høj grad naturalieøkonomi. Men man havde et eneste aktiv: Tørvekul. Nordvest for Aastrup by, hvor den store mose, der i dag kaldes Kulmosen, strækker sig, var der gode betingelser for brænding af tørvekul. Sommeren igennem har området været en rygende og osende arbejdsplads, der kunne ses viden om.

For at brænde tørvekul skulle der en særlig slags mosedynd til. Denne fandtes rigelig i Kulmosen. Tidlig på sommeren drog mænd og kvinder ud for at grave dyndet op af den vandfyldte mose. Dyndet blev lagt til tørre i græsset oven for mosen, og blev senere båret endnu længere op til højere liggende arealer. Heroppe stabledes tørvene i de såkaldte kulmiler. For at kunne stable en kulmile skulle man være kender. Tørvnen skulle brænde indefra, og milen skulle derfor være hul indeni med et lille hul foroven.

Efter at være blevet stablet, stod milerne og tørrede en tid, hvorefter brændingen kunne begynde. Man kastede et bundt brændende lyng ned i hullet foroven, og så viste det sig om milen var stablet rigtigt. Var den ikke det, brændte hele stakken, og der blev kun en bunke aske tilbage.

Var milen sat som den skulle, og var vindforholdene i orden under

brændingen, kunne en dreven kulsiver få de fineste tørvekul af en sådan stak.

Aastrup kullene var kendt viden om for deres fine kvalitet. Kærgård gods, som ejede Kulmosen, kendte og værdsatte også varen, og en del af Aastrup bøndernes hoveri bestod i at brænde og levere tørvekul til herregården.

Men bønderne fik også selv en smule gavn af Kulmosens gode tørv. Ca. 70 læs fragtedes hvert år til Varde, hvor de solgtes. Læs efter læs har i efterårsmånederne kørt afsted mod staden på de sandede opkørte veje.

Det var en ganske betydelig præstation. I Aastrup by var der i syttenhundredtallet med præstegården, kun fem hele gårde. Der boede som regel to familier på hver, undtagen på præstegården, altså ca. ni husstande, hvorfra der kunne leveres kul. Otte læs pr. bonde, plus de kul herregården krævede til eget brug og til salg. Vejen til Varde var lang og besværlig.⁽⁸³⁾

Teglsten

I den anden ende af sognet, i Bolding, anlagdes også på et tidspunkt en slags industri, Her, hvor jorden har en smule ler, placerede Thøger Reenberg Teilmann til Endrupholm, et teglværk i 1769, eller måske rettere,

et teglbrænderi. Fæsterne i Bolding blev derefter pålagt at brænde og levere sten til herregården. Lerlaget var af en sådan kvalitet, at det kunne betale sig at brænde langt flere sten, end der var brug for til gårdens vedligeholdelse. Derfor blev stenene solgt til anden side.

Da Aastrup kirke blev restaureret i 1792, hentede man murstenene til tårnet herude. Også andre kirker i området er repareret med sten herfra.

For Boldingbønderne var stenbrænderiet en væsentlig indtægtskilde. Da Jens Ibsen døde i 1794, lå der 10.000 brændte sten, produktionen fra sommeren før. Hos Mads Christensen i Holsted havde boet ti rigsdaler til gode for leverede sten.

Jens Ibsens kone, Ellen Pedersdatter, efterlod sig ved sin død i 1795, ikke mindre end 18.000 brændte sten, og en hel del udestående fordringer.

Brændevinsbrænding og krohold

Hvornår brændevin er blevet den yndede drik, den vitterlig blev, er ikke nemt at fastslå. Det kom sig måske sådan hen ad vejen. I 1600 nævnes brændevin som medicin, der kan have en gavnlig virkning, især når den er tilsat forskellige urter som malurt og perikon.⁽⁸⁴⁾

Efterhånden opdagede man at drikken havde andre virkemåder, at den kunne være opkvikkende og berusende. og den blev hurtigt benyttet som stimulerende middel, både for borger og bonde. En af grundene til at brændevinen blev så populær var, at den var langt billigere end vin, der var og blev for bedrestillede. Populariteten satte fart i hjemmebrændingen, og efterhånden nåede den et sådant omfang, at myndighederne var nødt til at gribe ind, for at forsøge at begrænse forbruget.

Der blev gjort forskellige ting, men uden særligt godt resultat. Hjemmebrændingerne fortsatte. Drikken var for alvor blevet hvermands drik. Enkelte personer fik da privilegium på fremstillingen, på den måde mente man at kunne bremse udviklingen.

Mod en årlig afgift til kongens kasse, på fra en til ti rigsdaler, havde en enkelt person i hvert sogn eller distrikt dermed eneretten på at brænde, mens alle andre blev pålagt at destruere deres »brændevinspander«.

Med mellemrum foretog man så en optælling af »panderne«. I Ribe

amt var der i 1672 ca. 133 personer med tilladelsen, næsten alle i den vestlige del af amtet, der dengang var langt større end nu.

En stor del af de privilegerede var præster, således præsten i Lønne, Vilslev og Lunde. Men også hr. Hans Holst i Aastrup præstegård, der sikkert har fået et kærkomment tilskud til sine indtægter i det fattige præstekald, og til reparation af præstegården, der var en ruin, da han i 1659 overtog den.

Hvorlænge brændevinen kunne købes i præstegården, er ikke let at sige. Men da degnen Jens Gadberg i 1767 døde, fandtes der brændevinstøj i hans bo. Hele to endda, begge af kobber med låg og hat og jerngreb.

Hans rettighed har ikke været til glæde for præsten Olivarius, der gjorde en stor indsats for at bremse forbruget.

Retten til brændevinsbrænding ser i det hele taget ud til at have fulgt de personer i samfundet, der i forvejen havde indflydelse på udviklingen. I 1770 tilkøbte sognefogeden Laurs Pedersen i Bolding sig den. Han betalte 5 rigsdaler og 48 skilling for rettigheden, men så kunne han også betegne sig som forpagter og »berettiget til at brænde det udi bemeldte sogn sælgende brændevin, og det må kun ske af ham og hans egne folk, og det er ham aldeles forbudt at overlade forpagtningen til andre«. Det sidste er nu nok heller ikke faldet ham ind. Boldinggården lå godt placeret for brændevinssalg. Her var stor trafik forbi. Alle de bønder, der skulle udføre hoveri på Endrupholm, ikke blot fra Aastrup, men også fra Faaborg sogn, kom denne vej.

Her var desuden en bro over åen, hvorfor en del af den kørende trafik, der skulle ud af sognet mod Ribe og Kolding, kom her forbi. Ganske vist måtte de privilegerede ikke oprette kro eller udskænke brændevinen, men kun sælge den til folk, der drak den hjemme, men det tog man nu ikke så nøje på.

Man måtte heller ikke sælge under en halv pot, men det var også sjældent nødvendigt.

Laurs Pedersen fik ikke glæde af sin virksomhed så mange år. I september 1773 ophævede en kongelig forordning forpagtningerne af brændevinsbrændingen.

Det hed deri »Hverken de tidligere anordninger, ej heller de siden efter oprettede forpagtninger, har hæmmet den utålelige brændevinsbrænding på landet og skadelige midsbrug af overflødig brændevinsdrikkeri. Tværtimod har den taget mere overhånd til sædernes fordærvelse, de

kongelige konsumtions intrader til forringelse, og til skade for det almene«. ⁽⁸⁵⁾

Man havde altså ufortrødent fortsat brændingen, trods myndighedernes anstrengelser for at komme den til livs.

Efter 1773 blev man mere forsigtige, da der var store bødestrafte og konfiskation, for at være i besiddelse af brændevinstøj. Det sidste havde man nu lært at leve med. Sådan havde det været i hundrede år, men bødestrafte var noget andet, for rede penge var ikke i overflod blandt bønder. Bødens størrelse var også ret afskrækkende. For møllere og uberegtigede kromænd var den tyve rigsdaler, og for bønder og husmænd ti. Der blev udvist stor opfindsomhed med hensyn til gemmesteder for det eftertragtede brændevinstøj.

Blev man alligevel snuppet og bøden pålagt, hæftede godsejeren, som for al anden afgift, for at beløbet blev indbetalt. Det var hans egen opgave at få sine penge igen fra fæsterne. Det fremmede ikke just forholdet imellem godsejer og fæster. På et tidspunkt måtte godsejer Teilmann til Endrupholm betale bøder for ikke mindre end 24 af sine fæstere, der alle havde gjort sig skyldige i ulovlig brændevinsbrænding.

Ingen af de 24 var fra Aastrup sogn. Der havde man heller ikke haft de store sammenstød på grund af drikken. Ikke fordi man var afholdende, men snarere fordi man var heldige, og undgik opdagelse. ⁽⁸⁶⁾

FATTIGE

Før reformationen var det kirkens opgave at sørge for de fattige. I kirkerne og klostrene havde de kunnet søge husly, og fået mad af munke og katolske præster.

Sådan var det ikke i 1660, siden reformationen i 1536, var fattigførsøgelsen blevet det borgerlige samfunds sag. Christian den Femtes Danske Lov sagde om dette, »at de fattige som selv intet til føde eller nødtørft kunne tjene skulle forsynes dermed til nødtørft, og de til arbejdstjenlige, skulle dermed hjælpes og fra lediggang holdes, så at betleri kunne afskaffes«.

Der var allerede adskillige gange gjort forsøg på at afskaffe tiggeriet, men hver gang uden resultat. De fattige havde ikke andre muligheder, og tiggeri var en levevej, som det havde været i århundreder. Loven hjalp heller ikke denne gang. Tiggerskaren voksede og voksede.

For at komme dette uvæsen til livs, udstedtes i 1708 en forordning, der skulle løse problemet. Den forbød tiggeri uden for det sogn, hvor man var født eller havde boet i en længere årrække.

Denne stavnsbinding af de fattige skulle afhjælpe, at »de fattige i hobe-tal, især børn fra seks til femten år løber omkring på landet«.

Det enkelte sogn skulle herefter selv sørge for sine fattige. Udlændinge fik besked om at forfølge sig bort inden to solemærker (to døgn), og alle udensogns skulle finde deres hjemsgogn og der søge hjælp af den ifølge forordningen nedsatte fattigkommission.

Denne kommissions formand skulle være sognepræsten, og hans medhjælper, et par af sognets bedste mænd. En fattigkasse skulle oprettes og administreres af kommissionen, der også skulle lægge den ligning, der bestemte hvor meget der skulle betales til fattigkassen årligt.

Men som de forrige forsøg på en ordening lykkedes det heller ikke nu,

de fattiges antal steg og steg, store flokke af hjemløse flakkede omkring i hele landet og tiggede hvor de kom frem.⁽⁸⁷⁾

Efter svenskekrigene og mange år frem, var der stor fattigdom blandt bønderne, og mange gik fra deres fæstegårde, og forsøgte at skaffe sig føden ved tiggeri, og end ikke den bedste forordning kunne standse strømmen, og skaffe de hjemløse tag over hovedet.

Forordningen af 1708 var da også bygget om med det sigte at skaffe det enkelte sogn af med de fattige, der ikke hørte til der. Dette lykkedes ikke, men loven medførte et mere end to hundrede år langt tovtrækkeri sognene imellem om, hvor hvem hørte hjemme.

En bettelfoged, eller stodderkonge, som han også kaldtes ansattes til at holde uvedkommende uden for sognegrænserne. Antraf han nogen, havde han pligt til at slæbe dem til sognefogeden, og straffen for tiggeri kunne i værste fald være den københavnske fæstning, Bremerholm.

Et sogn skulle altså selv sørge for sine fattige, men var et sogn særligt plaget af mange tiggere, eller var det særligt fattigt, kunne der fås tilladelse til, at ens fattige måtte tigge i hele herredet.

De dårligst stillede, de syge og gamle, der ikke kunne klare sig selv rent fysisk, sattes på »omgang« i sognet.

Det ville sige, at man var en eller flere dage hvert sted, hvor man så skulle have føden, og var man i stand til at arbejde, havde man pligt dertil.

En af fordelene ved »omgangen« var, at »havde bønderne til visse tider på året kun lidt til føde, må de fattige tage til takke med hvad de formår«.

En anden grund var også en udbredt opfattelse af, at ingen fattig ville være i stand til selv at administrere den dem tilmålte ration. Men at de tværtimod kunne være i stand til at spise den hele på få dage, og derefter »tvinges til at tigge af hunger«.

I begyndelsen af syttenhundredtallet er det svært at finde spor af de fattige i arkiverne. Deres navne er ikke på skattelister, de betalte jo ikke skat, og folketællinger begyndtes først langt senere.

Der blev ikke skrevet om dem, de var ikke et emne man gerne ville nævne.

Men et sted er de at finde. Loven foreskrev fra 1646, at der skulle føres kirkebøger. Heri er navnene på dem alle, både rige og fattige. Her ses, at de omflakkende tiggerskarer også har gæstet Aastrup sogn en gang i mel-

lem. Nogle af dem har måttet standse op her, enten for at føde eller for at dø. Begge tilfælde er af præsten indskrevet i kirkebøgerne.

Ikke ret mange steder var døren åben for dem, men alle vegne er der enkelte mennesker, der af den ene eller anden grund har et særligt stort hjerte for de samfundsborgere, der ikke har fulgt den slagne vej.

Et sådant sted var der selvfølgelig også i Aastrup sogn. Hos rytteren Niels Lauritsen i Tvile, og hos Jep Matsøn i Terpling kunne de fødende og de døende søge ind. Hos Niels Lauritsen døde i løbet af tiåret 1690 til 1700 flere.

Det var Peder der var født ved Aarhus, og det var en gammel mand, hvis navn end ikke er nævnt. De kom på forskellige tider, og måske havde de ikke andet tilfælles, end at de endte deres liv i Tvile, og blev begravet på Aastrup kirkegård.

Det var Abelone fra Horne sogn. Hun fødte et barn der var så svagt, at det ikke kunne leve, hun overdrog det i præstens varetægt, og drog videre.

Samme år kom Cristenze hertil for at føde, hendes barn levede fjorten dage, og så længe blev hun, men straks efter barnets død forlod hun sognet, hvor man heller ikke holdt på hende.

Gennem hele århundredet kom de alle vegne fra. I 1770 kom »et kvindemenneske« til Søren Villadsen i Terpling. Hun fik lov at blive natten over, og næste dag nedkom hun med et barn. Det døde straks efter fødselen, men præsten forlangte alligevel at få navnet på faderen. Moderen opgav frejdigt et par stykker.

Også sognets »egne« fattige kan man finde i kirkebøgerne. Her står de blandt alle andre, men som regel med en bemærkning om, at de tilhørte samfundets laveste.

Da pastor Søborg i 1794 i en indberetning skrev, at sognet kun havde fem fattige, må han have ment de fattige der var på sognets hjælp, for var man overhovedet i stand til slæbe sig rundt og gøre en smule nytte for føden, kom man ikke der.

Men i kirkebøgerne ses, at Gud ofte har forbarmet sig, og ladet en eller anden, der ikke kunne komme på fattiglisten, dø en tidlig død, og måske komme ind i himlen.

Af alle de dødsfald, hvor præsten har skrevet, at det drejede sig om en fattig, er der i hele syttenhundredtallet under fem, der er over halvtreds år. Det er f.eks. den »gamle og skrøbelige Mette Sørensdatter i Boldinghus«,

og »Almisselemmen Dorte Davidsdatter i Aastrup«, de var henholdsvis 88 og 84 år.

Det skal dog i retfærdighedens navn siges, at der er huller i kirkebøgerne og præstens indførelser.

Sult er ingen steder anført som dødsårsag, men alligevel har sult og underernæring været de små børns og de gamles farligste fjende.

I 1759 skrev Olivarius til biskoppen, og bad ham gribe ind over for Hans Pedersen i Starup, der var udlagt som fader til et barn, men som skyndte sig at smutte uden om lovens arm, ved at lade sig hverve som soldat. En soldat var fri for at betale til et barns underhold. Men Olivarius skrev »han er først blevet soldat en uge før barnet blev født og moderen er ret en stakkel og ganske fattig, de usle klæder hun havde er brændt hos hendes husbond Jens Jensen i Nør Starup, og barnet vil crepere af sult om hun ikke får hjælp«. ⁽⁸⁸⁾

Døden har nu nok heller ikke været det værste, der kunne hænde et fattigt barn. Elendigheden i et fattigt hjem står tydeligt skrevet i, at »den elendige og fattige Christen Ibsen af Terpling« døde 27 år gammel, kort forinden søsteren »den elendige pige Sinne Ibsdatter, som i næsten samfulde ni år var værkbrudden«.

Tiggertegn og tiggerbreve

For at tigge inden for sognets grænser, skulle man ikke have tiggertegn eller tiggerbrev.

Tiggertegn var indført af Christian den Anden, og skulle være fastgjort til tøjet. I 1552 blev det befalet at et tiggerbrev klart skulle tilkænde-give årsagen til, at den pågældende tiggede »på det at hver må vide, hvad det er for folk, de giver deres almisser«.

Men i syttenhundredårene var tiggere forbudt. I hjemsoget så man som regel gennem fingre med at de fattige eller deres børn tiggede, man skulle jo alligevel selv sørge for dem. De kom da også regelmæssigt rundt for at få flæsk eller mælk, og i klippetiden uld.

Men der kunne være situationer, hvor et tiggerbrev var nødvendigt.

Sådan blev det for Bent Jensen i 1680erne. Bent Jensen var fæster på en af gårdene i Bolding. Hans fader havde haft fæstet før ham, ja faktisk havde slægten været på gården hele 1600 tallet.

Men Bent Jensen og hans kone blev syge, og måtte gennem længere tid ligge til sengs.

Gården blev passet af børnene og tjenestepigen. Samtidig ville skæb-
nen at dyrene blev overfaldet af en sær »overfaldende svaghed«, og de
fleste af dem døde. En flok ulve kom strygende til Bolding, og bed får og
lam ihjel. Elendigheden var total. Bent kunne ikke betale afgifterne, og
måtte forlade gården. Hele familien slog sig ned i Slebsager i Faaborg
sogn, og herfra krævede Bent Jensen på herredstinget for Gørding Malt
herreder, et tingsvidne taget på sin situation, og et tiggerbrev udstedt.
Det beder »alle fromme og medlidende kristne at hjælpe ham med en al-
misse«.

En del vidner fra sognet stod frem, og med oprakte fingre svor at Bent
var så ilde faren, som han selv havde vidnet om, og fik tilføjet i brevet, at
»Gud vil sligt rigeligt belønne«.⁽⁸⁹⁾

En anden grund kunne give ret til et tiggerbrev. Danske Lov sagde, at
»dersom nogen bondes gård eller hus ved ildebrand, eller anden ulykke-
lig tilstand kommer til skade, da må bonden ej stedet forlade, eller sig
andet steds nedsætte, men han bør, med husbondens og bymændenes
hjælp, om han ej selv haver middel dertil, opbygge gården eller huset,
førend han må derfra flytte, eller gården eller huset opsig«.

Således uden midler, stod Niels Sørensen i Katbøl, da hans fæstegård
i 1744 brændte ned til grunden.

Både han og svigerforældrene blev hjemløse. De gamle havde aftægt
på gården, og bolig i den ene ende af stuehuset. De stod nu i retten og
vidnede og klagede, at »de ikke havde noget at hælde deres hoveder til i
deres alderdom«.

Også Niels Sørensen med kone og små børn, stod uden tag over ho-
vedet, og alle fik ret til at tigge et år fra dags dato. Derefter skulle tig-
gerbrevet leveres tilbage til herredsfogeden, for at forhindre at det blev
solgt, eller videregivet til andre.

Med tiggerbrevet i hånden gik Niels Sørensen »hans fattige hustru og
små uopdragne børn, der var geråden udi miserabel og kummerlig til-
værelse« rundt i Aastrup sogn og tiggede om hjælp til at få genopbygget
fæstegården, som tilhørte Aastrup kirke.

Også deres brev var tilstilet »medlidende kristne, at de kommer disse
deres medkristne til hjælp og undsætning i deres store nød og trang, som
Gud visselig vil belønne«.⁽⁹⁰⁾

I løbet af syttenhundredtallet fik man øjnene op for, at man ikke kunne løse problemet med de fattige, ved at udelukke dem fra sognene.

Den pietistiske Olivarius var en varm fortaler for de dårligst stillede, og gik ofte i forbøn for dem. Han forsøgte at spare dem for bøder, og han opfordrede altid til godgørenhed.

I 1755 havde Christen Andersen og hans hustru i Aastrup by ligget deres spæde barn ihjel, og præsten bad inderligt biskoppen fritage dem for bødestraf, og lade dem nøje med det offentlige skriftemål.

20 år senere bad han af samme grund om lempelse i straf for Ivar Andersen og Maren Thomasdatter i Tvilho.

I slutningen af århundredet fremkom tanker om at bygge et hus til de fattige, en såkaldt arbejdsanstalt, altså et fattighus eller fattiggård.

Tanken var så, at lade de fattige bo der, under ledelse af en forstander, der skulle have opsyn med »lemmerne« og at de, der kunne arbejde, skulle gå ud herfra.

Der gik forespørgsler ud til samtlige sognepræster om deres syn på den ny tanke. Søborg var præst i Aastrup og han fandt ideen meget dårlig. Det ville blive alt for dyrt.

»Bondens udgifter er mange og store, og Gud ved hvorledes han får dem udredede. Nyttens af en sådan anstalt ville ikke blive stor, da de fattige, der vil og kan arbejde, kan få mere end de kan overkomme. Bedst er det, at det bliver som hidindtil, at ethvert sogn underholder sine egne fattige, og at de strængeligen og under mulkt forbydes beboerne i sognene ikke at tage fremmede og omløbende folk til huse, for til en tid at have arbejde af dem, og at de siden skal være sognet til byrde, når de ikke mere kan arbejde.

Har da et sogn ikke mere end sine egne fattige at forsørge, da skal og beboerne selv bedst vide at skønne, hvem af de fattige i sognet, der har deres daglige eller ugentlige gaver mest behov af mælk og gryn og mel.

Og på den måde at hjælpe de fattige på, holder bonden langt fra så besværlig som en pengeudgift.

Vel kan det ske, at der kommer betlere fra de omliggende sogne, men de lader dem godt nøje med, hvad de får som almisse«.

Søborg fandt ikke sagen var et hus værd. Sognet havde kun fem fattige, de fik rug og malt, og om de ikke havde selv, hjalp man dem med husly og brændsel, alt efter omstændighederne. De fleste af dem var i stand til at supplere indtægten ved at spinde for folk. Det var gamle folk, og de

var temmelig skrøbelige. Der var ikke nogen vanvittige i sognet, og dog, »der er et kvindfolk, om hvem man ikke så let kan dømme, om hun er ret klog eller ej«. ⁽⁹¹⁾

Det blev ikke til nogen arbejdsanstalt i denne omgang. De omliggende sognes præster delte Søborgs opfattelse af problemet, og der skulle komme til at gå mere end halvtreds år før de fattige i Aastrup sogn fik tag over hovedet. Efter at have sendt sin indberetning, begravede Søborg et barn, født af en kvinde fra Sækbæk i Thorstrup sogn. Hun var kommet hertil med sit syge barn. Det døde og hun fortsatte til andre sogne, sit omflakkende liv med tiggerskaren.

Endnu var vejen lang før man anerkendte de fattige som en del af et samfund.

FØDSEL OG DØD

De bedste kilder fra 1700 årene til belysning af begivenhederne omkring fødsel og død er kirkebøgerne.

Ifølge kongelig missive af 1645 hed det, at »hver præst skal have en bog at tegne ved dag og tid deres navne udi, som han vier tilsammen, så også de børn som han døber i sit sogn, ægte og uægte, tillige med fadernes navne«.

Hverken Niels Baltersen, der døde under pesten i 1659, eller hans efterfølger Hans Lauritsen Holst, fulgte dog tilsyneladende påbuddet. I al fald har man først kirkebøger fra Aastrup sogn fra 1692, da den unge kapellan, Iver Gregersen Krabbe fra Thorstrup afløste Hans Holst, og begyndte at føre kirkebøger for Aastrup og Starup sogne.

På den allerførste side skrev Iver Gregersen Krabbe med en smuk og sirlig håndskrift: »Opskrift og fortegnelse på fødte, døde, trolovede og ægteviede, samt public absolverede udi Aastrup og Starup sogne, siden min ankomst til kaldet, anno d. 19. juni 1692. Iver Gregersen Krabbe, med egen hånd«.

Fra den tid kan man, i hvert fald delvis, følge slægternes gang i sognet: Hvert eneste barn, født i Aastrup og døbt i kirken.

Desværre forsømte præsterne en stor del af syttenhundredtallet at skrive vielser og dødsfald. Fra 1745, da Laurits Pedersen Lund døde, og til ca. 1770, er kun fødslerne ført for begge sognes vedkommende.

Men trods manglerne er kirkebøgerne spændende læsning. Ud over at man som slægtsforsker kan følge sine aner heri, kan man af præsternes, ofte ret beskrivende tilføjelser, få et indtryk af tilstandene omkring livets store begivenheder og højtider.

1694 skrev Iver Gregersen Krabbe glædestrålende »blev min første barn fød, en halv time før solens opgang, hjemmedøbt samme dag og kaldet

Anna, læst over i kirken d. 11. july nest efter«. Det var det første barn præsten fik med Dorte, der siden skulle komme til at ligge foran alteret i Aastrup kirke, kun 23 år gammel.

Dortes søster Margrete, gift med herredsskriveren Anders Gregersen i Bolding, fødte ti dage senere en søn, »hjemmedøbt næste dag for svagheds skyld, oc kaldet Hans, som døde straks efter dåben«.

Her er præstens pen ligesom bedrøvet, og der var lagt en dæmper på hans egen glæde over det velskabte pigebarn i præstegården.

En antydning af, at præsten tror og ved, at »der er mere end man tror mellem himmel og jord«, ses af følgende indførsel fra 1707: »Anders Pedersens hustru i Gjettrup blev forløst med et dødt drengbarn, som havde noget mere hos sig end ordinære, hvoraf ses Guds almagt og visdom, hans underlige gerninger«.

Fødsel

Når et barn skulle fødes, stod kvinderne sammen, og hjalp hinanden. Megen angst og mange fordomme var knyttet til en barnefødsel.

Først og fremmest angsten for at dø under fødslen. Ofte kostede det livet at sikre den kommende generation. Kun den hjælp, kvinderne kunne give hinanden var til rådighed. Selv om den i mange tilfælde også var ret kyndig, slog den dog ikke altid til.

Allerede 1714 kom en forordning om, hvordan jordemødre skulle forholde sig, men i de vestjyske hedeegne havde man hverken jordemødre eller læger, før slutningen af syttenhundredtallet. 1775 oprettedes lægedistrikter i Ribe og Varde. Så langt borte boede lægerne endnu frem til 1850.

Også med hensyn til dødsfald under eller lige efter en fødsel, er kirkebøgerne en bedre kilde end nogen anden. 1699 skrev Iver Gregersen Krabbe, at »klokken seks om aftenen døde min allerkæreste hustru, Dorte Hansdatter Holst, niende dagen efter hendes barnefødsel«.

Dorte var 23 år, og barnet var hendes tredie.

1705 døde Christen Christensens hustru i Glejbjerg. Hun hed Maren Ibsdatter, og var 25 år. Som dødsårsag skrev præsten Laurits Lund blot »barnsnød«.

Degnen Gadbergs første hustru, Kirsten døde straks »efter fødselen«. Susanne Christensdatter skreg sig ind i døden på Boldinggården i 1774, under sin »tiende barnefødsel, og hun blev ikke forløst«. Til gengæld skrev præsten Olivarius om hende i kirkebogen: »Hun var sognefoged Laurits Pedersens hustru i Bolding, og hun døde på sit fødested i sin alders 37. år og fire måneder, hun var en både duelig og elskelig kone, og derfor elsket af alle retsindige, og er nu, efter tidens pinagtighed i evighedernes herlighed«.

1788 fik Else Hansdatter i Skovbølling, som så mange andre, sin lille dreng med sig i kisten. Var moderen død, fulgte den lille hende ofte inden for et døgn eller to.

Var barnet imidlertid født, og både det og moderen levede, var der andre ting der truede. Et nyfødt barn kunne blive forbyttet med en skiftning. Det ville sige, at barnet blev hentet af djævelen, der anbragte et af sine egne, der lignede den nyfødte til forveksling, i vuggen i stedet.

Abnorme børn og mongolide, børn med »vand i hovedet« (hydrocephalus) og lignende, bestyrkede folk i troen på dette fænomen.⁽⁹²⁾

For at forebygge sådant, var det gavnligt at lægge et stykke jern i barnets vugge, eller i dets klæder, indtil det kunne blive døbt, og djævelens magt derved blev brudt.⁽⁹³⁾

Mødrene og deres medhjælpere skyede derfor ikke noget middel for at få barnet døbt så hurtigt som muligt.

Et døbt barn var sikret adgang til Guds rige. Børnedødeligheden var stor, og forældrene havde ikke ro i sindet, før præsten havde døbt den lille.

Oftentimes hentedes præsten til hjemmedåb. Loven foreskrev at et barn kun burde hjemmedøbes, når det var strengt nødvendigt, og præsten, for at overtræde denne lovparagraf, kunne få en bøde på fyrre lod sølv, så opfindsomhed måtte der til for at udtænke grunde, der gjorde hjemmedåb nødvendig.

Loven påbød også, »at børn der for deres svagheds skyld er hjemmedøbte, skulle så snart det er kommet tilpas, føres til kirken og deres dåb stadfæstes af præsten«.

Når barnet var døbt hjemme kunne denne kirkegang udsættes en lille tid. Herved opnåede man at de små lettere kunne tåle opholdet i den kolde klamme kirke.

Loven sagde også, at kun »når et barn er i livsfare, efter at det er fuldkomment født, da må jordemoderen det døbe med vand, og intet andet, om præsten ikke er ved hånden, eller nogen skikkelig mandsperson, som er kommet til skelsalder«.

Da Johanne Hansdatter i Terpling havde født i 1704, var præsten ikke ved hånden, og der var heller ikke tid til at hente ham. Barnet var så svagt, at kvinderne frygtede, at det ville dø mellem hænderne på dem.

Da hentede Jane Eskes »en skikkelig mandsperson, der var kommet til skelsalder«, nemlig Peder Mikkelsen, og lod ham døbe barnet, der også døde kort tid efter.

Præsten Iver Gregersen Krabbe, der var meget stilfuld og korrekt, havde betænkeligheder ved at lade det lille lig begrave i kirkens indviede jord. Den var jo forbeholdt Herrens menighed, og præsten stoledede ikke på, at Peder Mikkelsen på rette vis kunne åbne vejen til Guds rige.

Han besindede sig dog, og forældrene kunne ånde lettede op. Deres barn var hos Gud.

For Jens Hansens barn fra Katbøl, var døren til Himlen nær blevet lukket. Barnet var døende, da det blev bragt til kirken, og da Iver Gregersen Krabbe var gået på prædikestolen, blev det klart, at det ikke ville leve prædiken over.

Pastoren måtte ned igen, og han skrev i kirkebogen: »det døde straks efter, inden teksten var blevet læst op«.

Galt så det ud, da Jens Olufsens hustru i Aastrup havde født et drengebarn i 1716. Det var meget svagt, og man frygtede, det ville dø, før det blev dag, og pastoren vågnede. Da det var to timer gammelt tog Maren Christensdatter det op, pakkede det ind i nogle klæder, og løb i aprilnatten om til præstegården, bankede præsten op, og fik ham til at døbe barnet midt om natten.

Den modige handling, det har været at vække »Hans Højærværdighed«, har måske styrket barnets livsvilje. I al fald døde det ikke.

Det gjorde derimod Maren Nielsdatters barn i Vejsig i 1793. Præstens notat om dette dødsfald er kort og knapt. Ikke alle præster har fundet anledning til lige megen omtale. Der står blot: »Kvinden Maren Nielsdatter af Vejsig blev forløst med et uægte pigebarn, som for svagheds skyld af jordemoderen blev hjemmedøbt. Er død«.

Hvad barnet blev kaldt står der ikke noget om.

Sygdomme

Også selv om et barn var kommet levende igennem den første tid efter fødselen, var der mange farer der lurede. Dårlige boliger, ingen effektive lægemidler og ringe forståelse for hygiejnens betydning for trivsel og helbred, gjorde at mange sygdomme, der for os ser ret uskyldige ud, kunne få katastrofale følger.

En børnesygdom som mæslinger kostede mange børn livet. Halsbetændelse og lungebetændelse, og dertil folkesygdomme som kopper og tuberkulose, var sygdomme, der i perioder tog en lang række, især børneliv.

Men var man kommet vel igennem de første fire fem år, viser tallene dog, at ens chancer for at blive voksen var ret store. Med mellemrum rev en sygdom dog slemt i sognets befolkningstal. En epidemi kunne være dyr.

1705 begyndte en sådan i Bolding i det tidlige forår. Hvilken sygdom, der var tale om nævnes ikke, men inden det atter blev vår, var 18 børn døde. Det var et frygteligt og smerteligt tab for et sogn, der ikke havde tre hundrede indbyggere i alt.

Hver eneste by i sognet blev hjemsogt, og dødsofre krævedes næsten overalt. Kun i Katbøl gik man ud af epidemien med samme antal børn i live, som før den startede. Terpling måtte sende fire små til kirkegården, Tvile tre og Skovbølling to. I Aastrup by døde tre dage i træk et barn i tre forskellige hjem. I Gjettrup, Tvilho, Grene og Glejbjerg døde et barn i hver by.

Men hårdest var sygdommen i Bolding, hvor den var opstået. På tre uger døde fire, alle fra samme hus.

Den niende februar døde som den første Hans, ældste søn af herredsskriveren Anders Gregersen, ni år gammel. Tre dage senere var det herredsfogedens karl, den 23 årige Jørgen, der bukkede under. Men det var ikke slut. Efter ti dages forløb døde, tidlig om morgenen den kun etårige Catrin, og inden solen var gået ned, den tyve dage gamle Anna.

De to små søstre blev lagt i samme kiste. Måske har de hårdt ramte forældre fundet en smule trøst i, at de små kunne følges, ikke blot til den kolde jord på Aastrup kirkegård, men også på den lange rejse op til Vorherre.

Epidemien i 1705 var den værste i hele århundredet. Men også andre kostede dyrt. En børnekoppeepedimi opstod i slutningen af 1777 i Tvile og Terpling, hvor den hurtigt krævede et par små børns liv.

Derefter var der tilsyneladende ro et stykke tid, men så dukkede den pludselig op over hele sognet på en gang, i februar og marts var den værst, men den holdt sig året ud, og kostede elleve børns liv.

Hos Søren Christensen i Tvile døde to, en datter og ti dage senere en søn, og hos Jørgen Nielsen i samme by, måtte man med to dages mellemrum sige farvel til andre to små.

Men en epedimi af børnesygdomme kunne være ret afgrænset. Under epedimien i 1705, der kostede så dyrt i Aastrup, døde i annexsognet Starup kun fire personer i alt, og deraf var den yngste 66 år!

En smitsom sygdom kunne altså dræbe før man så sig om. Medicin var ukendt, og i fortvivlelse benyttede man sig af og til af »kloge mænd« eller »-koner«.

Da Thomas Frandsens lille søn, der havde en alvorlig brokklidelse i 1731 blev dårligere og dårligere, gik forældrene til »broksnideren« i Vilslev med ham.

Det frygtelige udfald af besøget og forældrenes rædselsfulde døgn afspejler sig i præstens notat i kirkebogen for den næste dag. »Den niende maj døde Thomas Frandsens søn Frands i Vejsig, efter at han tilforn af broksnideren i Vilslef den ottende maj var opskåren, da han her havde levet tre år to måneder, to uger og fire dage«.

Og da Christen Nielsen i Aastrup by i 1774 lod et sygt omfarende ægtepar komme ind i sit hus, kostede det tre af hans søskende livet.

De fremmede, der var 49 og 53 år gamle, døde begge den første nat, men derefter bredte sygdommen sig i familien, og både Hans, Maren og Anna døde kort efter.

Selv mord

Der kunne være tilfælde, hvor dødsårsagen ikke var så let at fastslå, og hvor der opstod tvivl om, hvorvidt døden skyldtes uheldige omstændigheder, eller der kunne være tale om selvmord. For selvmordere gjaldt særlige love. Christian den Femtes Lov sagde, at en præst ikke måtte kaste jord på, eller holde ligprædiken over selvmordere. Han kunne ej heller

begraves på kirkegården i den indviede jord, der ikke var for mordere eller selvmordere. Ofte blev den, der var død for egen hånd, begravet lige uden for kirkens dige. En selvmorder kunne også begraves i en trebundet høj, der skiller tre byer, eller tre sogne, som f.eks. Rishøj, der skiller Aastrup, Katbøl og Skovbølling, eller endnu bedre Malthøj, der skiller tre sogne, Aastrup, Holsted og Vejrup. Ved at begrave en selvmorder i en sådan trebundet høj, forhindrede man, at den døde »gik igen«.

Men var en af ens slægtninge død under forhold, der kunne se lidt mystiske ud, udfoldedes store anstrengelser for at få dødsfaldet til at se »naturligt« ud, så den afdøde kunne begraves i kirkegårdens indviede jord, hvilket også var en betingelse for at Vorherre tog én ind i sin himmel.

De fleste præster var villige til samarbejde på dette punkt, og i hele syttenhundredtallet nævnes ikke en eneste gang i kirkebøgerne, at en person har begået selvmord.

Der er dog tilfælde hvor der ligesom mellem linierne står, at man har været i en svær tvivl. Det er som regel nævnt hvordan man har afkræftet denne.

1701 var Søren Olufsen fra Aastrup rejst til egnen omkring Haderslev, hvor han tjente på en gård. Da han der ville gå ud i skoven for at ryste agern ned til svinene, ville skæbnen, at han faldt ned fra træet, og slog sig ihjel. Da man ikke kunne finde et eneste sår på ham, der kunne forklare, at han var død af faldet, undtagen nogle uskyldige skrammer over det ene øje, samt at han var en »smule forreven for sit bryst«, blev herredsfogeden tilkaldt. Sammen med seks uvildige mænd synede han Søren. Nogen endelig stillingtagen kunne de ikke komme til. »Da fik hans venner amtmandens tilladelse til at tage ham hjem til Aastrup og lade ham kristelig begrave«.

Det er ikke let at afgøre hvilke skæbner, der gemmer sig bag sådanne dødsfald.

Et andet tilfælde var Maren Thomasdatter fra Terpling. Hun var forsvundet i to døgn, før man fandt hende druknet. Måske var det Marens ulykkelige skæbne, der senere vil blive omtalt, der fik præsten til at skrive, at »det var af våde og ulykkelig hændelse«.

Tvivl var der i al fald også, da Mikkel Nielsen i Vejsig blev fundet druknet i 1773, noget vesten for sit hjem. Der blev taget syn over ham, og præsten dæmpede sin samvittigheds røst ved at skrive, »dog, efter lov-

ligt taget syn over ham, at han skulle være gået derud ved åen skære pril (tag) og således blev befundet af våde at skulle være sket, blev han begravet her i kirkegården«.

Han var 57 år, og senere samme år døde hans kone, der var 15 år ældre.

Til gengæld var der ingen tvivl om dødsårsagen, da Niels Jensen fra Bolding i 1775 døde hos gårdmand Hans Hansen i Tvile, »efter at han en times tid tilforn var funden halvdød i Tvile Sønderkær, hvor han var gået vild natten mellem den 26. og 27. på en hjemrejse fra Holsted, og havde således ligget en dag og to nætter, men blev fundet anden dagen om eftermiddagen, da han endnu levede, men havde mistet sit mæle, og blev ført hjem til bemeldte mand i Tvile, hvor han døde, og blev begravet her i kirkegården«.

Præsten Olivarius har fundet det bedst at notere, at manden er begravet i kirkegården, nu da der omkring dødsfaldet er særlige omstændigheder. Men der er ingen tvivl om, at Niels Jensen er gået vild i den store dybe mose, er faldet i et af de farlige vandhuller, og har ikke kunnet komme op igen ved egen hjælp. Han har skreget om hjælp så længe og så højt, at stemmen til sidst har svigtet, og hans død skyldtes anstrenge og kulde efter opholdet i det iskolde mosevand i to døgn, i marts måned,

Samme år faldt husmanden Christen Andersen fra Terpling i vandet ved Tvile spang på hjemvejen fra Sekær. Også hans død blev efter syn befunden at »være sket af våde, og han blev begravet i kirkegården«.⁹⁴

ÆGTESKAB

Ægteskabet var en praktisk foranstaltning, og lige vigtig for begge parter. For at syttenhundredtallets bondesamfund kunne fungere, var det nødvendigt, at man var gift. Hensynet, først og fremmest til gården, krævede at en mand og en kvinde var fælles om arbejdet.

Derfor var de kriterier, hvorudfra man valgte sin ægtefælle, ikke som i dag bestemt af følelser, men bl.a. af den status man havde. Afgørende for en bonde med både tjenestefolk og mange husdyr var det at få en kone, der var i stand til på betryggende vis, at forestå husholdningen på en sådan gård. Hun ville være nemmest at finde i et hjem, der så nogenlunde svarede til det, hun fremover skulle lede.

Derfor ser man, at bondesøn som oftest blev gift med bondedatter. Kun i de tilfælde, hvor han ikke kunne finde en, der var ham tilpas, inden for sognets grænser, gik han udensogns. De allerfleste ægteskaber indgået i Aastrup sogn i syttenhundredtallet, var mellem sognets egne. Når der ikke skulle tages hensyn til kærligheden mellem de to, forenkledede det jo sagen meget. Forældrenes indflydelse på valg af svigersøn eller -datter, er det ikke let at finde beviser på i disse fjerne tider. Men deres mening har sikkert ofte været afgørende. Ganske vist sagde loven, at man ikke måtte bortgifte nogen mod deres vilje, men forældres vilje kan jo virke på forskellig vis.

Da præsten hans Lauritsen Holst i 1692 tog sig en kapellan, den unge Iver Gregersen Krabbe fra Thorstrup sogn, blev en af hans døtre, allerede tre måneder senere forlovet med ham. Dermed var forældrenes alderdom sikret. Nok ville præsten være forsørget til sin død, men hans enke var også sikret opholdssted ved, at det var en svigersøn, der overtog kaldet.

Dagen efter at Dorte var forlovet med præsten, blev hendes søster Mar-

grete forlovet med herredsskriveren i Bolding. Han var den eneste bonde i sognet, der kunne gøre sig håb om at få en af præstens tre døtre. Til den tredje datter var man da også nødt til at gå til annexsognet, hvor hun blev gift med en bonde, der også var kirkeejer.

Da degnen Bendt Jørgensen, ville giftes, fandt han heller ikke inden for sognets grænser nogen, der kunne accepteres som degnekone.

Kaldet var imidlertid ikke af de bedste, så nogen degnedatter fra andre sogne kunne han ikke regne med. Han måtte tage til takke med en tjene-stepige, men dog en, der havde lært lidt manerer, ved at hun havde været ansat i bispens hus.

I den anden ende stod Maren Jørgensdatter, der »havde været tre gange lokket«. Da hun i 1701 blev gift, var det ikke med en bonde. Hun måtte tage krøblingen Jens Christensen fra Aastrup.

Krøbling eller ej, så skaffede han dog Maren fruetitlen, og da hun næste gang gik og ventede barn, var det i ægteskab, hvor hun var så nogenlunde beskyttet mod præstens hån og foragt. Han undlod dog ikke at bemærke, at barnet fødtes lidt hurtigt efter giftermålet.

Havde man givet nogen løfte om ægteskab, var dette bindende. I Danske Lov stod, at »hvo som forlover en og siden sig i ægteskab med en anden begiver, bør rømme kongens riger og lande«.

Også præsten, der trolovede et par uden at have rede på tidligere forhold kunne straffes. Således ifølge loven »dersom nogen trolover sig een og ikke bevarer sig med hende, og han derefter trolover en anden og besover hende, da skal han betale tre gange lejemålsbøder, og ingen af dem beholde. Og den præst, som haver forrettet sidste forlovelse, og ikke haver anset hvis tilforn om trolovelse sagt er, skal straffes på penge til de fattige præsteenker efter provstemodets sigelse«.

Det kunne selvfølgelig nok forskrække enhver præst, og mane ham til forsigtighed, når han stod over for et par, der ville troloves, og om hvem han ikke havde det rette kendskab.

Da Gregers Andersen i Bolding ville troloves i 1719 i Skads sogn, forlangte præsten der, at få en seddel fra Aastrup præsten, til bevis for at Gregers var fri og ledig. Nu forholdt det sig sådan, at den 22 årige ungersvend, der som fuldmægtig for herredsfogeden kom en del omkring, allerede havde haft øje for kvinderne, uden at det derfor havde udartet sig til egentlig forlovelse. Men alligevel. Sognepræsten Laurits Pedersen Lund ville ikke give ham ægteskabssedlen, før to ærlige og redelige mænd

havde skrevet under på, at Gregers ikke havde været ved at forlove sig. Der gik jo visse rygter.

Deres vidneudsagn blev indført i kirkebogen, og lyder:

»Vi undertegnede dannemænd, Niels Jensen af Lykkesgård og Christen Hansen af Rebelsig, forsikrer i alle optænkelige måder, at holde magister Laurits Lund, sognepræst for Aastrup og Starup menigheder fri for al den skade, han kan komme i, for at han meddeler mons. Gregers Andersen i Bolding fri ægteskabsseddel, endog han tilforn har haft gode tanker til mademoiselle Mette Marie Hytter, såsom vi skulle vide, at hun er corpuleret (viet) til en præst i Hejls navnlig hr. Nicolai, som og ved døden er afgangen, og at hun efter hannem sidder enke. Hvilket så da i sandhed at være«.

Der har altså været lidt med øjekast og lignende til præsteenken. Alligevel drog Gregers til Skads, og blev forlovet med Maren Pedersdatter.

Hensynet til fæstegården gjorde, at man, om ens ægtefælle døde, straks så sig om efter en ny. For en kvinde betød mandens død, at hun skulle repræsenteres ved en lavværge, og at hun ikke var formynder for sine egne børn. Så længe de var små fik de, om moderen ellers sad på fæstegården, lov til at blive hos hende. Men var de over syv år, kunne den person, der var blevet udpeget som formynder, tage dem til sig. Han gjorde det ikke i alle tilfælde, men særlig nidkære formyndere kunne skille en børneflok. Endelig kunne formyndere også begå en fejl ved at lade moderen beholde børnene, og måske lade hendes næste mand administrere arven efter deres fader, og så sætte den til, ligesom Peder Hansen i Terpling gjorde med Halsten Andersens søns arv i 1687. Juul Hansen i Gammelby har sikkert fortrudt, at han havde afstået fra at administrere drengepenge indtil han blev myndig.

Da præstens hustru Dorte Hansdatter døde i barselsseng i februar 1699, ventede hendes efterladte mand Iver Gregersen Krabbe dog helt til november, før han indgik i nyt ægteskab, denne gang med Ingeborg Friis, datter af præsten i Vilslev. Men da fuldmægtig Gregers Andersen i Bolding, døde i 1728 i april måned, giftede hans enke Maren Pedersdatter sig allerede i juni med Jens Nielsen fra Ansager sogn. Året efter døde hun selv i barselsseng i september, og i begyndelsen af januar 1730, blev hun afløst af Inger Jørgensdatter fra Tvile, der nu blev stedmoder for Gregers Andersen og Maren Pedersdatters børn.

Slægtsforholdene kunne efterhånden være svære at udrede. Da det kunne få konsekvenser for præsten, om han sammenviede beslægtede, indeholder kirkebøgerne et utal af underskrevne vidnesbyrd på, at mindst to ærlige og reelle dannemænd friholder ham i tilfælde af retsforfølgning.

Nogle sikrede sig allerede før døden imod, hvem der blev deres efterfølger. Både fæstegårdens fremtid, og måske også hustruens og børnenes spillede en rolle.

Da sognefoged Niels Nielsen i Aastrup i 1771 mærkede, hvor hans sygdom bar hen, fik han det løfte af hustruen og broderen Christen, at de ville ægte hinanden, såsnart han var død.

Gården Niels Nielsen havde i fæste havde slægten haft i flere generationer. Både hans fader og før ham bedstefaderen havde været sognefogeder i Aastrup. Det var derfor vigtigt, at gården ikke blev fæstet bort til en anden familie, og Niels Nielsens børn var for små til at fæsteovertagelsen kunne vente til de blev gamle nok.

Efter Niels Nielsens død, gik konen og Christen til præsten for at blive viede. Men Olivarius sagde nej.

Han henviste til lovens klare ord om, at »En mand skal holde sig lige så vel fra sin hustrus slægt, som fra sine egne slægtninge. Og en kvinde skal holde sig lige så vel fra sin mands slægt som fra sine egne slægtninge. Thi ligesom een ikke må have sin egen søster til ægte så må han heller ikke have sin hustrus søster til ægte. Og lige som en kvinde ikke må have sin broder til ægte må hun heller ikke have sin mands broder til ægte«.

Men Anna Pedersdatter og Christen Nielsen agtede ikke at lade Olivarius bestemme deres fremtid. 7. august blev Anna enke, og den 20. samme måned søgte de biskoppen om tilladelse til at blive trolovede.

Også Olivarius skrev til bispem. Han henviste til Guds hellige lov, der siger »du må ikke begære din broders hustru«.

Biskoppen skrev tilbage, at der ikke var noget til hinder for forbindelsen, da broderen var død. Olivarius var imidlertid ikke stemt for at medvirke. Han nægtede fortsat. Men her blev præsten den lille. Anna og Christen skrev til kongen, og gennem det »kongelige danske canselli« fik de svaret, at til »bondekarlen Christen Nielsens ansøgning om at ægte sin afdøde broders enke Anna Pedersdatter behøvedes ikke nogen bevilling«.

Olivarius prøvede dog endnu engang. Han skrev til biskoppen, og spurgte om udtrykket »behøvedes ikke nogen bevilling« skulle tolkes på

den måde, at der overhovedet ikke kunne være tale om en sådan forbindelse, eller om den åbnede vej for ægteskabet.

I december blev de gift. Fem måneder efter sognefogedens død, men fire måneder senere end de selv havde tænkt. Olivarius trak sagen ud i fire måneder, men nu var fæstegårdens og de tre børns fremtid sikret. Der var en chance for at næste generation også sad på den samme gård.

Skilsmisse og tamperret

Var man først blevet gift, var det som regel kun døden, der kunne adskille parterne. Selv om dette også skete tit, var der alligevel tilfælde, hvor et par ikke ønskede at leve sammen »deres livstid ud«.

Om skilsmisse var der imidlertid ikke tale. I hele syttenhundredtallet var der ikke et eneste tilfælde af skilsmisse i Aastrup sogn.

I enkelte tilfælde levede ægtefællerne så længe adskilte fra hinanden, at myndighederne gik med til, at den ene part indgik nyt ægteskab. Da måtte man først få et par ærlige mænd til at skrive under på, at den part, der var rejst fra sognet, sandsynligvis var død.

I kirkebogen kan man med mellemrum læse om sådanne tilladelser. I 1704 skrev Iver Gregersen Krabbe, at »eftersom Johanne Hansdatter af Terpling, som tilforn har været gift med en rytter ved navn Las Sørensen, under major Grubbes kompagni ved det Swanevediske regiment, som for tolv eller tretten år siden udgik til Ungarn, agter at inklade sig i ægteskab med en ung karl Jens Rasmussen sammesteds, så vidner vi underskrevne Bendt Bendtsen og Jørgen Grumsen af Terpling at fornævnte hendes mand Las Sørensen for længe siden er død, så vores sognepræst udi Aastrup kan forlove hende med fornævnte Jens Rasmussen, og lover at stande ham til rette for al den fortræd, som ham efter forordningen kan tilføjes, om siden anderledes skal befindes«.

Trolovelsen fandt sted i april, men inden parret blev gift havde sognet skiftet præst. Bendt Bendtsen og Jørgen Grumsen måtte endnu engang give underskrift på, at de antog at Las Sørensen var død. Denne gang for at friholde den ny præst om manden alligevel skulle dukke op.

Skulle der træffes afgørelser i ægteskabssager, kunne dette kun ske ved den særlige ret, tamperretten.

Tamperretten var den kirkelige ret for ægteskabssager, den havde op-

rindelig været sat af Kapitlerne, og blev varetaget af biskoppen, og nogle få gejstlige, men senere deltog også stiftamtmanden.

Retten sattes på de såkaldte tamperdage hvoraf der fandtes fire om året. I Danmark var Tamperdagene sat til onsdagen efter askeonsdag, efter pinsedag, efter Korsets ophøjelsesdag, og på St. Lucie dag.

I 1776 bad Olivarius dog mindeligt biskoppen om tilladelse til at vie den fattige og skikkelige kone Anna Andersdatter. Hun havde et par år opholdt sig i Aastrup sogn, og havde i den tid opført sig eksemplarisk. Anna havde forinden været gift i Holsted med Jørgen Pedersen Nordmand. De havde boet på et sted, der tilhørte Nielsbygård, men for en ti tolv år siden, altså ca. 1766, begik han et groft tyveri, og efter det stak han af, og var ikke set af nogen siden. Hans hustru var af præsten, Hr. Fog blevet forsynet med en attest, der beviste at hun var uden skyld i tyveriet, og da Olivarius skønnede, at hun ikke havde evne til at føre sin sag frem for tamperretten, og samtidig udtrykte frygt for, at det ægteskab hun stod i begreb med at indgå, skulle gå over styr for hende, om hun skulle vente på rettens afgørelse, bad han på konens vegne om han måtte vie hende uden.

Biskoppen forbarmede sig, og inden året var omme var Anna Andersdatter viet til Christen Hjuler i Aastrup by, der var blevet enkemand få måneder forinden, og som havde hastværk med at finde sig en hustru, da han stod alene med flere små børn.⁹⁵

En enkelt gang skete det dog, at en ægtemand, der havde levet adskilt fra sin kone i mange år, kom tilbage.

Hun havde dog ikke giftet sig igen, men logerede hos Hans Christensens enke på Terpling mark.

Hans Christensen var to år forinden, i 1797, død af epedemisk syge, der i dette tilfælde måske har været tuberkulose, og Kirsten Pedersdatter fik sygdommen. Da hun blev klar over, hvor det bar hen, sendte hun bud efter præsten Søborg i Aastrup præstegård. Med vidner til stede, lovede hun præsten, at alt hvad hun efterlod sig skulle tilfalde sognets fattige.

Da hun var død blev hendes ejendele, på grund af den smitsomme sygdom, forsejlet i tre måneder, og hensat i et hus i Mogens Jensens gård i Terpling. Da man i maj måned åbnede for at foretage et skifte, dukkede manden pludselig op og gjorde sit krav gældende.

Det havde Søborg ikke regnet med. Kirsten tilsyneladende heller ikke,

da hun jo havde lovet præsten sine efterladenskaber. De samme fortalte tydeligt at hun, der døde ensom og fattig i et lejehus på Christen Christensens grund i Terpling, havde kendt bedre dage. Hendes efterladte klæder var af fornem oprindelse med kniplinger og broderier. De fortæller også at Kirsten havde haft en svaghed for hatte og kyser. Hun efterlod sig over tyve forskellige hatte og huer, snipper og pandestykker. En hel del klæder overhovedet. Men alt gammelt og laset. Kniplingerne på haghattene er måske også blevet en smule mugne efter tre måneders ophold i Mogens Jensens udhus. Alligevel krævede manden, der havde haft ophold i det holstenske, arven udbetalt, og præsten måtte, trods protester, lade ham få del i både hatte og gamle dyner.⁹⁶

19. kapitel

SÆDELIGHED

Der blev ikke set med milde øjne på uægteskabelige forbindelser i syttenhundredtallet. Ægteskabet var indstiftet af Gud, og derfor helligt. »Du må ikke begære din næstes hustru«, og »Du må ikke bedrive hor«. Ordene kom fra den højeste selv, og måtte overholdes hvis man ville nyde anseelse blandt Gud og mennesker.

Herrens ord blev yderligere understreget af Danske Lov, der påbød præsterne at formane menigheden til at følge dydens vej, og ikke søge seng med hverandre, førend man i kirken var sammenviede og derefter, hvor dårligt end et ægteskab var, da bære det som et kors, der var pålagt af Gud selv, huske på, at jordelivet kun var en overgang. Bar man sine

byrder med tålmod, ville man blive rigeligt belønnet den dag, man stod for Herrens åsyn, på selve dommens dag.

Alligevel kneb det engang imellem at overholde det svære bud. Ægtemænd og ægtekvinder lod sig rive med af menneskelige følelser, og glemte både Gud og præst. Ikke mindst for unge ugifte kunne det være svært at huske præstens formaninger, når sommernatten var fyldt med romantik.

Men følgerne kunne blive skæbnesvangre, blev kvinden gravid, var omverdenens dom hård. En falden kvinde blev aldrig en agtbar kone for en fæstebonde. En ung ugift pige blev stemplet, den dag hun stillede med et barn født uden for ægteskab. Den implicerede mand stod ganske anderledes. I nødtilfælde kunne han altid lyve sig fra forholdet. Eller han kunne vælge at forsvinde.

Det gjorde Søren, der i sommeraftenerne i 1788 bedærede Kirsten Nielsdatter i Katbøl. De to strejfede om på Katbøl hede i de lune sommeraftener og nætter, men da Søren havde besvangret Kirsten, forsvandt han. Da hun året efter stod i Aastrup kirke med sin søn, var Søren ingen steder at finde.

Nu er det naturligvis kun i de tilfælde, hvor et ægteskabsbrud, eller et forhold mellem ugifte fik følger, man i dag kan læse om det, i bl.a. kirkebøgerne. I virkeligheden skete det ikke særlig tit.

Fra kirkebøgernes begyndelse i 1692, og til år 1800 var der i Aastrup sogn, kun ca 25 konstaterede tilfælde af »uægte« børnefødsler.

I de allerfleste tilfælde blev det unge par gift, dersom uheldet havde været ude. Ifølge loven var børn der blev født i ægteskab »ægte«, også selv om forældrene ikke havde været gift, mens barnet blev undfanget. Fra middelalderen havde det været almindeligt, at man efter trolovelsen også delte bord og seng, altså flyttede sammen. Hverken præsten eller loven billigede dette, men skikken var svær at udrydde. Nogen særlig stor indflydelse på det første barns fødsel havde det dog heller ikke, da trolovelsestiden i Aastrup sogn var meget kort, som regel en måned eller mindre.⁽⁹⁷⁾

Fra 1692 kan vi i kirkebøgerne se, hvem der er født i og uden for ægteskab. Præsten bemærkede altid dette, og skrev desuden hvem der blev udlagt som barnefader.

Sværere er det at finde tilfælde fra før den tid. Her kan man enkelte gange støde på sager i tingbøgerne, hvis man af en eller anden grund har

måttet gå til herredsfogeden for at få fastslået, hvem der skulle have fader-værdigheden.

Det blev nødvendigt for Maren Thomasdatter i Terpling i 1686, da hun fik en søn, og som barnefader udlagde Peder Hansen. Peder ville ikke umiddelbart vedkende sig æren. Han havde kun været i Terpling få år. Da Maren fødte barnet var han blevet gift med Halsten Andersens enke, og havde overtaget hendes fæste på gården. Det passede ham temmelig dårligt at Maren nu kom og anklagede ham for dette her. I det hele taget ville han helst glemme, at han havde haft »legemlig omgængelse med hende«. Hårdt trængt indrømmede han dog, men understregede, at det var så længe siden, at han umulig kunne være faderen.

Maren svor imidlertid sin hellige ed på, at han, og han alene, var fader. Om hun havde ret får stå hen. Peder var ikke velset i Terpling. Man ville gerne af med ham. Maren havde før fortalt en pige fra Aastrup, at en anden mand var far til hendes søn, men det glemte hun under retssagen.⁽⁹⁸⁾

Hun vandt sagen. Efter kort tid måtte Peder af denne, og flere andre grunde forlade byen, mens Maren i 1693 blev gift med Niels Sillesen.

Sagen med Maren og Peder i Terpling er kun begyndelsen til en periode, hvor sognet havde flere af den slags tilfælde, og hvor ægteskabsbrud var mere almindeligt end nogensinde senere i århundredet.

En stor del af overtrædelserne skyldtes, at sognet under svenskekrigene, og pesten, havde mistet så mange af sine mænd.

Unge fra andre egne blev hentet hertil. I løbet af forbløffende kort tid, var ødegårdene besat igen.⁽⁹⁹⁾

Ifølge loven kunne en enke sidde på en fæstegård, så længe hun var alene. Giftede hun sig igen, skulle fæstet overgå til hendes ny mand.

Vejen til en fæstegård var derfor ofte at tage både gård og enke, som i Peder Hansens tilfælde. Mange unge mænd kom til sognet, i håb om at finde nogenlunde unge enker, og da samtidig den nu enevældige konge indrettede rytterholdet, blev unge mænd i tjeneste i kongens hær, bosat på kronens gårde i sognene.

Det var mange ny mænd til et sogn med så få indbyggere som Aastrup. Soldater har altid fået pighjerter til at banke, og det slog heller ikke fejl nu. En meget stor del af de ægteskaber, der blev indgået fra 1692 til 1710, var ryttere der giftede sig med piger fra sognet. Alene fra Tvile drejede det sig om fire, inden for et tiår.

Men svigefulde kunne soldaterne også være. I 1695 stod Maren Tho-

masdatter i Aastrup med et »uægte« barn, mens corporalen Hans Christoffer var over alle bjerge. 1698 blev Frands Crone i Tvile gift med Anna Enevoldsdatter i Tvile. Det var hende der var den utro i det ægteskab. Da en ny rytter i 1711 flyttede til Grene, faldt hun uhjælpelig for ham. Jens Pedersen tog med tak imod hendes venskab, og hun fødte tvillinger. Derefter mødte de begge til offentlig skriftemål i kirken. Det kølnede Jens' kærlighed, og han kastede sine øjne på en anden Anna, denne gang Anna Andersdatter fra Skovbølling.

Han var ikke særlig heldig med sine forbindelser. Også dette forhold endte i kirken med offentlig skriftemål, og det endda inden for samme år, som han havde bekendt faderskabet til tvillingerne.

Jens blev ikke gift med nogen af de to. Gift blev til gengæld Casper Dreis, da han blev kendt med Maren Bertelsen. Gift i Aastrup kirke blev de. Maren svigtede ham. Ikke med en rytter, men med en anden gift mand, Peder Pedersen fra Grene. De fik et barn sammen, og også de måtte frem i kirken til overbegloelse for det ganske sogn.

Der er ingen tvivl om, at sognets faste beboere så ned på tilflytterne, og ikke mindst på rytterne, som de betragtede som proletarer.

Over for dem følte selv den fattigste bonde sig bedre.⁽¹⁰⁰⁾

Kunne man som bonde ikke hævde sig på anden vis, i de fattige år omkring århundredskiftet, kunne man da i al fald, over for de ny, tilkendegive, at en bonde og gårdbruger, der dyrkede jorden, og skaffede føde til dyr og mennesker, er i pagt med Gud og natur, har en mere værdifuld stilling i samfundet, end en soldat, hvis beskæftigelse er flygtig, sporløs og måske derfor unødvendig. Rytterne fik deres løn af bøndernes lomme. De var underlegne.

Samtidig må det have været en frygtelig og ydmygende situation, at rytterne havde så stort held hos pigerne.

Inden 1734 var der født atten af de »uægte« børn, århundredet kunne opvise. De sidste ca. syv, er fordelt over resten af syttenhundredtallet. Fra 1734 til 1770 skete ikke en eneste fødsel i sognet, hvor forældrene ikke var gift. I 1770 kom en fattig kvinde udefra og fødte et »uægte« barn i Terpling. Derefter gik der yderligere seks år, før en af sognets egne, Else Marie Christensdatter, datter af Christen Nielsen Hjuler i Aastrup, fødte et barn, der af præsten blev betegnet som »uægte«.

KIRKETUGT

Efter reformationen kunne man ikke længere købe sig til håbet om sin sjæls frelse ved at skænke jordisk gods til kirke eller bisp. Sjælegaver modtoges ikke mere. Ikke angsten for døden, men for hvad der kom efter, havde fået rige gaver til at strømme ind i flere hundrede år. Nu var det ikke længere en velspækket tegnebog, men en ren samvittighed og et godgørende hjerte, der åbnede himlens porte.

De gaver, man før havde skænket kirket, kunne man nu med fordel give de fattige. Den katolske kirkes løfte om et evigt liv, hvis man sørgede godt for de fattige, eksisterede stadigvæk.

Havde man ikke noget at give, måtte man til gengæld betale ved at være umådelig flittig i læsningen af katekismen, da Gud elskede en oplyst menighed. Ja faktisk stillede han det som en betingelse for, at i al fald de fattige fik del i himmeriges herligheder.

Kravene til den enkelte var altså ikke blevet mindre, det var svært, for ikke at sige umuligt, at leve uden at vække den gode Guds vrede, og bestandig måtte man bestræbe sig for at være ham til velbehag, og få hans tilgivelse for de synder, man dagligt begik. Jævnligt måtte man gå til alters og få del i den hellige nadver, og ved samme lejlighed bringe sit offer til præst og degn.

Men allerførst skulle man være hjemme i katekismen. I 1734 forlangte Christian den Sjette en indberetning om, hvad der kunne gøres for at fremme den kristelige oplysning blandt menige folk. Der gjordes forslag til forbedring af skolevæsenet. flittigere anvendelse af katekismen, og strengere kirketugt, og i 1736 indførtes konfirmationen, der krævede at man kendte sin katekismus, og at man blev overhørt i lektien. Uden konfirmation kunne man ikke få del i den hellige nadver, og man kunne ikke blive gift.

I biskop Worms indberetning hedder det: At der mange steder, især blandt de gamle, er stor uvidenhed, er en undisputerlig sandhed, at overhøre de gamle og gråhårede i kirken, ville næppe gøre dem klogere, idet de næppe ville begribe, hvad præst og degn eller skoleholder sagde, de ville undre sig, især når børn og tyende vidste bedre besked. Jeg skal derfor foreslå, at de der vil til alters, ved lov skal indtegne sig otte dage forinden. En præst må kende sin menighed og vide, hvem der er mest uvidende. Dem kan han enkeltvis lade komme hjem til sig og med al flid og sagtmødighed undervise dem i det allernødvendigste, og hvad de uomgængelige må vide, før de kan få del i deres forlørsers legeme og blod. De gamle må i den tid fritages for hoveri«. ⁽¹⁰³⁾

Hver søndag efter gudstjenesten, underviste degnen børn og unge i kirkens våbenhus. De havde ret til at være fritaget for arbejde, for at kunne deltage, og husbonden kunne straffes med bøde til de fattige, hvis han holdt dem hjemme.

Pietismen havde pustet liv i katekisationen, og den kom til at øve stor indflydelse på udbredelsen af kendskabet til kristendommens kundskab.

Der var mange af de katolske skikke, der levede længe efter reformationen. Heriblandt kvindernes indledning i kirke og gudstjeneste efter en fødsel. Samtidig ofrede både hun og de der ifølge traditionen fulgte hende, til både præst og degn. I Aastrup var offeret som regel en til mark for barselskonen, mens de øvrige kunne nøjes med ti tolv skilling.

Også selve kirkens tugt, og den måde den udøvedes på, stammede fra den katolske tid. Var der end blevet mildnet, hvor samfundet havde indført verdslige love, svang kirken stadig pisen.

Åbenbart skriftemål

Det åbenbare skriftemål var en af de katolske skikke, der holdt sig over to hundrede år efter reformationen. 1767 blev den afskaffet i lejemålsager, men fortsatte længe endnu i andre overtrædelser. De første kirkebøger fra Aastrup og Starup sogne, førte de åbenbare skriftemål særskilt, men dette sluttede ca. 1745. Derefter har præsterne i enkelte tilfælde tilføjet ved f.eks. fødsler, om der var tale om at parterne blev fremstillet offentligt.

Biskoppen havde i sin indberetning i 1734 skrevet, at kirkedisciplinen

ikke var en straf, men en benådelse. »Visse synder ønskes straffet på denne måde...«.

Blandt disse var overtrædelser af det femte og sjette bud, og for dem, der skulle stå frem på kirkegulvet, og med høj klar røst, bekende sin synd, så hele menigheden kunne høre det, har det nok været lidt svært at få øje på nåden.

Men der var ingen vej uden om. Før man offentlig havde skriftet, kunne man ikke antages til Herrens bord, og få del i nadveren.

Skriftemålet blev anvendt, dels som en selvstændig straf, f.eks. hvis folk undlod at døbe deres børn, eller de »glemte« at gå til alters, men kunne også være en del af en straf, der også krævede en bøde til fattigkassen.

De tilfælde af offentlig skriftemål, der er nævnt i Aastrup sogn, har alle været overtrædelser af de nævnte to bud.

En ydmygelse, men efter ydmygelsen var man rensset, og blev atter antaget som en del af menigheden og samfundet. Man havde fået sin straf, eller benådelse, og kunne forlade kirken med rank ryg. I al fald officielt, for en overtrædelse af det sjette bud blev nu aldrig helt glemt.

»Du må ikke bedrive hor«, siger Herren i sit sjette bud til menneskene. Vist er det, at dette bud oftest af alle blev overtrådt.

For overtrædelse af dette svære bud, måtte en lang række af sognets beboere frem på gulvet til spot og overbegloelse, og der skulle meget specielle forhold til, for at man kunne slippe. Enkelte personer var nu alligevel hævet ovet at stå frem i kirken til beskuelse for menigheden.

Således slap enken Ingeburg Hansdatter Friis i 1710. Hun var enke efter præsten Iver Gregersen Krabbe, og datter af præsten i Vilslev. Her fandt provsten og biskoppen, at der var grund til at gøre en undtagelse. Aastrup præsten Laurits Pedersen Lund fik ordre fra bispens til at døbe barnet, hun havde fået med Hans Nielsen i Gunderup i Aarre sogn, som et »ægte« barn.

Ingeburg kunne gå frit til kirken med sit barn, fulgt af så prominente faddere som mons. Stefan Andersen på Endrupholm, herredsskriverens kone Margrete, hvem barnet forøvrigt blev opkaldt efter, og degnekonen i Aastrup.

Men straffen for »letfærdig omgængelse« var det offentlige skriftemål. Under de tilhugne kampesten i kirkens korbue måtte synderne stå frem, og bekende for både Gud og menighed.

Her har de stået, unge karle og piger, ægtekvinder og ægtemænd, landsoldater og befalingsmænd. Ja, om det så er en degnesøn, har han stået her og bekendt, at han havde overtrådt det Sjette bud, og endda med en tjenestepige der var ansat hos faderen, Jørgen Lauritsen.

I 1690'erne stod Maren Jørgensdatter her tre gange for den samme forseelse. Tre børn født uden for ægteskab var hendes forbrydelse, og tredje gang skrev præsten, Iver Gregersen Krabbe misbilligende »og det var den tredje gang«. Også Anna Hagensdatter i Bolding måtte frem mere end en gang, på grund af en vis Niels, der »forrige år tjente hos herredsskriveren«.

Var man gift, må ydmygelsen ikke have været mindre, og ens familie har nok dukket nakken mens ægtemand eller hustru stod deroppe. Både Anna Pedersdatter Agerspiel fra Aastrup, og Oluf Hansen, var gifte folk, men ikke med hverandre, og da det blev klart at Voldborg Lasdatter fra Terpling ikke kunne klare de løgnehistorier, hun havde viklet sig ind i, måtte den gifte Niels Hansen fra Aastrup frem og bekende, at han var »synderen«.

Da Jørgen Jensen Gad var præst i sognet, skete der det uheldige, at et ungt par i hans tjeneste overtrådte det Sjette bud, og det endda i selve præstegården.

Med sorg indberettede præsten det skete til biskoppen. »Kvinden, jeg straks afskedigede, så snart det blev bekendt, at hun var frugtsommelig, som derefter forføjede sig til sin moder, boende i Lyne sogn, eftersom hun foregav sig her, hvor hun var fremmed blandt alle, ikke, formedelst fattigdom kunne opholde sig, og til den ende forlangte af mig tilladelse, at hun der måtte antages til offentlig skriftemål, om stedets præst vil være hende til tjeneste.

Karlen derimod blev i min tjeneste, eftersom jeg uforbegængelig behøver ham til min avlinds drift«.

Senere bad præsten endog om fritagelse for bøde på karlens vegne, idet han »såvidt jeg kan skjønne, ved Guds nåde er bragt til syndens bodfærdige erkendelse og ellers er fattig«.

I dette sidste viste biskoppen sig dog ikke så eftergivende som sognepræsten, der også var den der skulle lægge pengene ud, på grund af karlens fattigdom.⁽¹⁰¹⁾

For den ugifte pige med et barn, var det ikke så let at blive gift. Blev hun det alligevel, var det ofte med en mand, hvis chancer hos de »pæ-

nerne« piger ikke var så gode. Til ægteskab foretrak mændene uberørte piger. Havde hun et barn klæbede skammen til hende, selv om hun foran alteret ved det offentlige skriftemål havde bekendt sin synd, og fået Guds tilgivelse. Menneskene havde sværere ved at glemme og tilgive. Barnet var en daglig påmindelse, hvis det da overlevede. Børnedødeligheden var stor. Måske var »uægte« børn svageligere end andre, eller man var ikke så omhyggelig med deres pleje. Af de 25 der er nævnt i sognet, døde de 13 inden for de allerførste leveår.

Maren Thomasdatter i Terpling, der 21 år gammel måtte gennem en faderskabssag med Peder Hansen, havde dog sit barn med sig ind i ægteskabet med Niels Sillesen. Sønnen døde senere elleve år gammel.

Maren og Niels fik syv børn sammen. Det første blev født syv måneder efter brylluppet, hvilket præsten ikke undlod at bemærke i kirkebogen.

De fleste af deres børn døde som ganske små. Et af dem blev af forældrene, som derfor måtte stå offentlig skrifte, ligget ihjel.

Den lille Kirsten var kun syv uger gammel. Yderligere to gange prøvede forældrene at kalde et af deres børn Kirsten, men ingen af dem levede. To små døde af kopper. Da Maren under mystiske omstændigheder blev fundet druknet i 1736, var ikke et eneste af hendes børn levende. Den eneste der var blevet voksen var Sillas, han blev 26 år, og døde kort tid før moderen. Præst og ligsynsmænd enedes om, at Maren måtte være »udfalden i åen af våde«, og hun blev begravet på Aastrup kirkegård.

Også Maren Jørgensdatter i Aastrup, der ligesom den anden Maren, havde været letsindig med sin gunst, bragte »uægte« børn med sig ind i ægteskab. Hele to endda. Hun havde født tre, men et af dem døde straks.

Maren havde ikke altid været lige omhyggelig med, hvem hun nævnte som barnefader, når hun stod frem i kirken og bekendte sin synd. Den første gang må hun have truffet den rette. Det var Anders Eskesen i Gjettrup. Men efter affæren med Anders, var Maren ikke så nøje med sine bekendtskaber, så da hun næste gang stod foran præsten og skulle bekende, prøvede hun flere muligheder før hun til sidst besluttede sig for at udlægge smeden i Gjerndrup. Han må også have været impliceret, ellers ville han have protesteret.

Protesten kom den tredje gang. Da Maren stod i kirken og udlagde sjællandsfareren Niels Andersen, Aastrup som barnefader, rejste denne sig i kirken og nægtede.

En faderskabssag afgjorde sagen. Niels blev frikendt som fader, men måtte alligevel stå offentlig skrifte, for »legemlig omgængelse« havde han haft, og det nægtede han ikke. Hvem der så var fader melder sagen ikke om.

Præstens syn på Maren fremgår tydeligt, da hun senere blev gift med krøblingen Jens, da skrev han om hende, at »hun har været tre gange lokket«, og da hun senere fødte et barn i ægteskabet, skrev han syrligt »hun kom 28 uger for tidligt«.

Den lille Johanne kunne heller ikke overleve. Allerede et år senere døde hun, og kort tid efter blev Maren enke.

Nu var hun alene med to små. Men ikke så let at knække. Hverken mandens død eller præstens foragt, havde slået hende ud. Få år senere stod hun atter på kirkegulvet med et »uægte« barn. Frejdigt stod hun frem. Hun var jo også vant til turen.

Skønt det hørte til sjældenhederne i Aastrup sogn, at en ugift pige fik et barn, og det derfor nok har været noget af et tilløbsstykke, når hun skulle frem til offentlige skriftemål, skete det dog alligevel at to søstre begik den samme fejl.

I 1696 fik Kirsten Hagensdatter i Bolding et barn, der døde året efter. Kirsten blev ikke klog af skade, tre år senere var det galt igen. Også denne gang døde hendes barn.

Efter atter et år stod Kirstens søster Anna, der tjente hos herredsskriveren frem på kirkegulvet, og bekendte at have begået den samme synd. Annas barn levede, og sammen må de have forladt sognet. I al fald er der ikke spor af hverken hende eller barnet siden.⁽¹⁰²⁾

»Du må ikke slå ihjel« siger Herrens femte bud. I hele syttenhundredtallet var der heller ikke tale om et eneste mord i sognet. Alligevel stod en lang række personer på kirkegulvet, og bekendte at de havde overtrådt budet.

Det var i de tilfælde, hvor et forældrepar, eller moderen alene, havde ligget et spædbarn ihjel. Især i begyndelsen af århundredet skete det tit. De dårlige huse, kolde og fugtige det meste af året, gjorde at moderen ofte tog de små op til sig i alkoven, måske også for at berolige et grædende spædbarn, der kunne vække resten af familien, der alle sov i samme rum. Trak hun så de tunge olmerdugsdynner op over de små næser, og selv faldt i søvn, hændte det at barnet var kvalt, når hun vågnede om morgenen.

Som regel måtte begge forældrene frem til skriftemål for forseelsen. I 1696 stod Niels Sillassens kone fra Terpling dog alene ved sit spæde barns kiste, og bekendte, at hun »ved grov synd og uagtsomhed« havde forvoldt den lilles død.

Manden nægtede at have noget med sagen at gøre. Han havde slet ikke ligget hos konen den nat, og om præsten ønskede det, havde han vidner derpå!

Da den lille Maren fra Gjettrup, ved »forældrenes uforvarende og i søvne grove uagtsomhed« var blevet kvalt, stod begge forældrene frem og tilstod. Det må dog ligesom have været lettere at bære, når man var to.

To var også degnen Bendt Jørgensen og hans hustru Margrete i 1727. De havde fjorten dage forinden begravet et niårs pigebarn. Nu stod de i kirken igen i samme ærinde, men denne gang måtte de bekende for menigheden, at de selv havde dræbt barnet, der var tolv uger gammelt.

Men Guds tilgivelse var vigtigere end noget andet, og man tålte ydmygelsen for at opnå den. Himlens porte var åbne for alle. Havde man fejlet, var det rimeligt at Gud til gengæld krævede bekendelse og anger. Derefter fik man tilgivelsen, og kunne stå frit frem, og se Gud og mennesker i øjnene.⁽¹⁰⁴⁾

SKATTER OG AFGIFTER

Kong Valdemars lov fra 1241 inddelte landet i tre retskredse, en skånsk, en sjællandsk og en jysk.

Allerede året efter enevældens indførelse nedsatte Frederik den Tredie en kommission, der fik til opgave at udarbejde et udkast til en lov, der skulle være gældende for hele landet, og som skulle forsøge at skabe større lighed for loven.

Efter mange forandringer, endte kommissionen arbejdet i 1669, men lovarbejdet forsinkedes yderligere af tronskiftet i 1670, og først den 15. april 1683 underskrev kong Christian den Femte den ny lov, der blev opkaldt efter ham, og fremover blev kaldt Christian den Femtes Danske Lov.

Danske Lov var epokegørende derved at landet for første gang heri havde alle sine love samlet under eet, og formuleringen var kort og klar. Loven var inddelt i seks bøger, og hver af disse igen i artikler.

I loven ophævedes den bestemmelse, der ifølge Jyske Lov havde begunstiget adelen, og derved var den i virkeligheden med til at åbne vejen for et helt nyt samfund, omend vejen var lang.

Tyveri

En af de hyppigste former for lovovertrædelser, var tyveri. Man betragtede et tyveri med langt større alvor end i dag. Jyske Lov havde haft dødsstraf for tyveri, men her mildnede Danske Lov dog straffen lidt ved at bestemme, at en tyv i første omgang, hvis tyveriet ikke oversteg en halv marks værdi, kunne »nøjes« med en tur i hundehullet.

Anden gang, man forgreb sig på andres ejendom, blev man brændemærket på sin ryg, og »kagstrøget«.

Kagstrygning var en afstraffelsesmetode, der officielt først afskaffedes i 1866, men som da ikke havde været benyttet længe. I de større byer

Tinghuset.

havde man på torvet en støtte, en Kag, hvortil forbryderne fastspændes med et halsjern mens »kagstrygningen« (piskningen) stod på.

Førgreb man sig endnu en tredie gang på andre ejendom, blev man atter kagstrøget, og denne gang sattes et brændemærke (tyvsmærke) i ens pande.

Vovede nogen sig derefter en fjerde gang til at stjæle, måtte han turen igennem een gang til. Denne gang slap han imidlertid ikke dermed, men blev sendt til Bremerholm, for at gå »i jern og lænker hans livstid ud«.

Dødsdom for en tyv, hvis tyveri ikke oversteg en halv marks værdi, blev først aktuelt, hvis han stak af fra Bremerholm.

Værre så det ud for den, der begik et større tyveri, f.eks. en hest eller ko eller andet, der var mere værd end tyve lod sølv. Han blev allerede første gang kagstrøget grundigt, og brændemærket i panden, anden gang gik turen til Bremerholm.⁽¹⁰⁵⁾

Menigmands syn på tyve og den straf, de burde have, kommer klart til udtryk i brevet Olivarius sendte til biskoppen i Ribe i 1776, hvori han

bad om tilladelse til at vie Anna Andersdatter, hvis forrige mand for en ti tolv år siden var stukket af, efter at han i Holsted havde begået et groft tyveri. I marginen skrev præsten da: »havde denne kones mand bleven tilstede, var han bleven ophængt i en galge«.

Aastrup sogn var i syttenhundredtallet ikke særlig lovløst. Ved at læse i tingbøgerne kan man ind imellem finde retssager, hvor naboer stævner hinanden for skeloverskridelser, kvæg der går ind i kornmarker og træder avlen ned, o.lign.

Kornet var tyndt, og strået kostbart som foder. Det var derfor en alvorlig sag, hvis naboens dyr tog en tur gennem ens marker. Især i Terpling kneb det gennem mange år gevaldigt med at holde kreaturerne hjemme. En græsmark var på de tider ikke særlig frodig. Det var først meget senere, man lærte at dyrke græs.

Syttenhundredtallets bønder havde kun den vildtvoksende ukrudtsmark, og i hedeegnene lyngen. Engene var først og fremmest til høavl.

I Tvile og Terpling havde man fælles overdrev helt frem til udskiftningen. Overdrevet var de arealer, hvor kvæget græssede. Da Tvile mose var farlig og dyb, hvis dyrene kom den for nær, og heden desuden var uendelig stor, var det nødvendigt at sende hyrder med hjorden ud, for at vogte flokken.

Det var også i Tvile, sognet havde sit eneste hyrdehus i 1660. 1720 gik de to hyrder, Birte Thomasdatter og Peder Christensen med flokken helt ude ved skellet til Vejrup sogn. Der havde i årevis været strid om græsningsretten, og denne dag, den 25. juli 1720, gik Terplings dyr for Gud ved hvilken gang over til dyrene fra Lykkesgård i nabosognet. Hyrderne fik ikke dem alle drevet tilbage, før Niels Jensen, fæstebonde på Lykkesgård, hentede sin flok hjem, og en af kvierne fulgte med til hans indhegning ved gården.

De to hyrder var ikke glade for at skulle hjem til Terpling med den besked, så de blev ude i heden. Da det blev nat, sneg de sig over til Lykkesgård for at hente dyret hjem.

Nu er det ikke så nemt at skille et dyr ud fra en flok. Ved nattetid, hvor dyrene er faldet til ro, er det næsten umuligt. Resultatet blev da også, at alle slap ud af indhegningen, og ind i Niels Jensens næsten modne korn. Kvien fik hyrderne med sig, men næste morgen da folkene på Lykkesgård kom ud og fandt kreaturerne i kornet blev der straks slået alarm.

Lykkesgård var underlagt Endrupholm, så Niels Jensen sendte bud

til husbonden der, som hans pligt var. Stefan Nielsen Ehrenfeldt til Endrupholm og Lunderup, lod Gregers Andersen i Bolding som sin fuldmægtig, tage sig af sagen, og kræve erstatning hos husbonden, kaptajn Jørgen Christoffer Due til Sønderkov, der ejede Terplinggårdene. Denne sendte til tingdagen sin fuldmægtig, forpagteren Diderik Bjerrum.

Den forholdsvis lille sag trak i langdrag, og blev blæst stort op. For nedtrædelse krævede Niels Jensen fire skæpper boghvede, tolv skæpper rug og to skæpper havre i erstatning. Det var et ret stort krav, og naturligvis nægtede Bjerrum at betale så meget. Han anklagede Gregers Andersen for at have taget de forkerte mænd til at syne skaden, og desuden ladet dem fremstå som formyndere for Peder Christensen, skønt han havde levende forældre. Da høsten kom var sagen langt fra afgjort. Niels Jensen forhøjede sit krav, da det viste sig, at kornet var trampet så voldsom ned, at leen ikke kunne komme under det, så tabet ville blive langt større.

Sagen endte, som så mange i datidens tingbøger i det rene ingenting: En lille erstatning til Niels Jensen, og en advarsel til bønderne i Terpling.⁽¹⁰⁶⁾

Skatter og afgifter

Skatter og afgifter har aldrig været populære, og folk har altid lavet krumspring for at undgå dem.

Alle midler er taget i anvendelse, og i manges øjne har disse foretelser ikke karakter af lovovertrædelse. Alligevel ender og endte sådanne sager for domstolene hvis det blev opdaget, eller om nogen nægtede at betale.

I de første år efter at kongen havde overtaget styret, og også blev ansvarlig for rigets udgifter, blev det nødvendigt at pålægge den ene afgift efter den anden. Nye blev opfundet og bønderne kunne aldrig være sikre på, hvor den næste afgift ville ramme.

En af disse var løn til vejinspektøren. Her ville folkene i Gjettrup simpelthen ikke være med. De havde elendige veje, og havde aldrig set en vejinspektør. De ville ikke betale. 1689 var deres sag kørt så meget op, at der måtte findes en løsning. Enten måtte de tre bønder, Anders Peder-

sen, Anders Andersen og Eske Andersen rykke ud med beløbet, eller de måtte pantes for de seks skilling pr. næse, der var tale om.

Herredsfogeden udpegede to lokale mænd til at forsøge at tale de tre til rette, og formå dem til at rykke ud med beløbet. De kom først til Anders Pedersens. Her var kun konen Anna Anderskone hjemme, og hun ville ikke betale når manden ikke var til stede. Den forklaring var brugt før, og nu var det alvor, så Thomas Mortensen gik forbi hende, ind i stuen, tog en tintallerken ned fra hylden, og sagde til hende, at det var pant for pengene. De kunne så hente tallerkenen i Terpling, mod at have de seks skilling med. Men Anna var ikke til sinds at lade sine tallerkener komme af gårde, så hun slog til ham så pantet røg hen ad gulvet, mens hun skældte ham ud for tyv.

Thomas blev noget forskrækket over den rasende kvinde, så han skyndte sig at fortrække, og gik direkte til Eske Andersen og hans søn Anders. Anders tilbød ham to skilling, og ikke en øre mere. Han ville ikke betale samme beløb som den, der havde en hel gård, al den stund han sad på en halvgård.

Thomas Mortensen forlangte på herredsfogedens vegne de seks skilling, og »får jeg ikke pengene panter jeg«.

Da for Anders op og råbte, »hvi kommer ikke herredsfogeden selv og panter, thi enten han, eller hvem der panter her, skal aldrig pante mere«.

Hertil spurgte Thomas, om han havde tænkt at slå dem ihjel. Anders svarede blot »det skal Gud forbyde«.

Peder Mikkelsen, den anden mand fra Terpling, ville gerne have rede på, hvad han da havde ment med sine trusler. Anders svarede tvært, at han ville melde sig til kongen for at tjene ham som rytter. Så kunne han da blive fri for al den panten.

Skønt lidt ængstelige gik udpantningsmændene ind i huset, og tog også her et par tallerkener. Kvinderne var lige så ømme over deres tintallerkener som Anna Anderskone, så Ing, Eskes hustru, overfuste og skældte ham ud for tyv og spurgte, om han måske turde forlade huset med hendes tintallerkener.

Thomas fandt det klogest at komme afsted, så han skyndte sig at lægge de pantede ting i sækken, han havde med til formålet. Men længere nåede han heller ikke, for Ing var over ham med det samme, rev tallerkenerne til sig, og jog mændene ud.

De måtte gå derfra med uforrettet sag i denne omgang, men som det

altid går med den slags sager, var det kun en stakket frist, før der atter kom udpantningsfolk til Gjettrup. Denne gang var de fire, Bendt Bendtsen og Ole Christensen var med, for siden at kunne vidne i sagen, hvis det blev nødvendigt. De var ventet. På spørgsmålet om de kunne få de seks skilling fik de intet svar. De gik derfor ind i husene, tog hvert sted en tintallerken og lagde i sækken.

Ude på gårdspladsen stod folkene, der helt tydeligt ikke havde ventet besøg af fire mænd. Det havde været lettere at klare to. Både Eske og Anders brugte en forfærdelig mund, og Anders, der var fuldstændig ude af sig selv af raseri, stod med en økse i hånden, og sagde truende til Thomas: »mød mig herude på halvvejen mellem Gren og Debel«.

Anna Anderskone og Eskes datter Maren var heller ikke mundlamme. De turde dog ikke gå til håndgribeligheder mod fire mandfolk, men skreg tyv og skjelm efter Thomas Mortensen, og Maren tilføjede »nu går I hjem hjem og sætter vores tallerkener mellem eders egne glas og pottes på hyl- den«.

Det var truslerne mod de mænd, der kom på lovlig vis, og oprævede kongens skatter, der bragte sagen for retten, hvor den endte med en advarsel til de implicerede.⁽¹⁰⁷⁾

På trods af alle protester og forsøg på at slippe for betaling steg og steg skatterne. Den enevældige konge førte ustandselig krige. Landet var udpint og fattigt. Der måtte umådelige summer til. I begyndelsen af århundredet nåede afgifterne et omfang, der gjorde det umuligt for mange fæstebønder at blive på deres fæstegårde.

I 1662 indførtes en skat på okse- og flæskekød. Senere samme år matrikelskatten. Frederik den Tredie indførte kornskatten, og hartkornskatten blev hele tiden forhøjet. Dertil kom ustandselig ekstraskatter, i september 1678 en kop og kvægskat, hvor enhver familifar måtte svare tre mark for sin egen person, det samme for sin hustru, og 1 1/2 mark for hvert barn over ti år, samt for hver tjenestekarl eller pige. For alle dyrene i husholdningen, nogle skilling pr. stk.

I 1671 blev pålagt en folke- og familieskat. Som alle skatter blev den forhadet, måske mest fordi den kunne bortforpagtes. Husbond var ansvarlig for dens betaling til kongen, som han var for alle skatter, men ved at bortforpagte den, kunne han slippe for besværet med at kræve pengene ind igen hos de uvillige betalere.

Forpagteren havde selvfølgelig ret til at kræve et vist gebyr for sin ulej-

lighed, men da han også havde ret til, hos almuen at nedsætte beløbet, hvis han fandt det tvingende nødvendigt, var der ingen der havde kontrol med, hvor meget han fik ind. Havde han vrøvl med at få pengene, skulle der finde udpantning sted. I sådanne tilfælde kunne forpagteren henvende sig på garnisionen, og få soldater sendt ud på opgaven.

Skatterne blev udregnet efter hartkornet, hvis man var gårdfæster. For håndværkere og inderster gjaldt andre takster.⁽¹⁰⁸⁾

Peder Sørensen Møller og folkeskatten

Peder Sørensen Møller boede i et lille hus østligst i Aastrup by. Det var bygget bag gården og tjente som aftægtsbolig. Han ernærede sig som snedker og hjulmager.

Han kom til Aastrup i 1720, og overtog fæstet på en af kronens gårde, der siden blev solgt til Kærgård. Peder Møller var en stridbar og egen-sindig mand, altid parat til at gå til herredsfogeden for at få en afgørelse i en eller anden sag. Han og hans fire sønner kom til at præge billedet i Aastrup by, resten af århundredet. Allerede det første år efter overtage-lsen af fæstegården stævnedes Peder en mand fra Rebelsig i en heste-handel. Peder Møller følte sig snydt, og forlangte ti rigsdaler i erstatning.

Den sag vandt han.

Værre gik det ham, da han nægtede at betale folkeskatten. I 1734 overlod Peder fæstet af gården til sin ældste søn Søren, der blev gift med herredsskriverens datter Karen. Peder flyttede til det lille hus, og forlangte at få ændret taksten for folkeskatten.

Men ti år senere forlangte forpagteren af skatten, Peder Stefansen til Lunderup, stadig det samme beløb af ham.

Peder Møller nægtede at betale og restancerne hobede sig op. Familien Møller, der foruden Peder og hans hustru, bestod af fire voksne søn-ner, der alle boede i Aastrup by, var ikke sådan at løbe om hjørner med, så da forpagteren sendte opkrævere ud, blev de jaget på porten med tem-melig barske trusler i ørerne. En blev f.eks. rædselsslagen over at få at vide, at han ville få brækket både arme og ben, hvis han viste sig igen.

Sønnen Rasmus, der boede sammen med forældrene i huset, var en sand mester i at jage skattefolk væk. Han stillede sig i forstuen med en økse eller spade i hånden, mens faderen stod og »gav ond mund«.

Efterhånden var der blevet sendt soldater ud gentagne gange. Ingen af dem ønskede at forsøge to gange, så Møllerne var i stand til at trække sagen i langdrag. Da de første soldater fra Ribe ankom, stod Rasmus med en økse hævet over sit hoved. De meddelte, at de var kommet for at pantte, hvortil han bare sagde: »I kan jo begynde at tage ud, hvis I tør«.

Men i foråret 1744 skulle sagen have en afgørelse. To currasserer fra Ribe, bevæbnet med pallask, kom til Aastrup by. De tog ind hos Niels Jørgensen søndag aften den 22. marts. Særlig lyst til gå om til Peder Møller havde de dog ikke, så de sendte bud til ham om at komme til dem, så man kunne tale sig til rette om en afgørelse.

Peder Møller kom også, men om noget forlig blev der ikke tale. »I er velkommen i mit hus i morgen, men om penge bliver der ikke tale«, sagde han til dem, og »han bandede fælt da han gik«.

Da de to soldater næste morgen gik om ad Peder Møllers til, stivede de sig selv og hinanden af, ved at sige at det ville give blodige kæber, før de kom derfra igen.

Tjenestepigerne hørte deres trusler, og kunne siden gentage dem, da sagen kom for herredstinget.

For at komme til huset skulle soldaterne gennem hele byen, og øjne fulgte dem fra hvert hus. Anna Eskesdatter, Peder Møllers hustru, holdt øje med dem fra Søren Møllers vinduer, så hun hurtigt kunne løbe bag om husene til aftægtshuset og advare manden og Rasmus, om soldaternes ankomst.

Peder Møller havde lagt sit fæstebrev frem til soldaterne. Han ville vise dem, at han ikke skulle beskattes som en »skatte Bunde«. Han var håndværker og havde ret til nedslag i beløbet. Desuden var han fattig.⁽¹⁰⁹⁾

Men soldaterne, der var nervøse, og gerne ville have sagen afgjort i en fart, fejede fæstebrevet til side, og forlangte penge på bordet. Truende tilføjede de, at det ellers ville give blodige kæber.

De to Ribesoldater havde regnet med, at deres store sværd i skederne ville få de tarvelige bønder til at give sig. Men de tog fejl. Da Anna Eskesdatter hørte deres trusler, skreg hun straks op, »de myrder os«. Det var signalet til de andre tre sønner om at komme til stede.

Sønnen Søren ville styrte til, men hans kone Karen Christensdatter var bange for hans heftige temperament, så hun forsøgte at holde ham tilbage. Derved gik der en lille tid inden han fik gjort sig fri. Imens udviklede sagerne sig hurtigt.

Den ene soldat følte pludselig, at der var noget i gære. Han greb en gammel kjole, der hang på et søm ved døren, og råbte, at han ville tage den med om til Niels Jørgensen. Der kunne den hentes, mod at Peder afleverede det skyldige beløb.

Ikke så snart havde han taget kjolen ned fra sømmet, før Peder slog ham oven i hovedet med en skarp hjuleger. Soldaten begyndte at segne, og greb efter sit sværd, men Rasmus var hurtigere. Han greb fat i soldatens hårpisk, og trak ham til jorden, tog sværdet fra ham, og gav ham nogle voldsomme slag med det.

Da nu den anden currasser ville gribe ind, fik han et par med. Både far og søn slog løs, helt overblik over, hvad der skete, fik ingen rigtig. Dertil gik det alt for hurtigt. Men inden Søren og de to andre brødre nåede frem, vaklede de to soldater ud af døren, blodige og forslæde. Store sår i hovedet havde de begge, den ene havde desuden et par store sår på benene, og på det ene håndled, et så stort, at »han aldrig kan det med klæder skjule«.

Ude på sammelpladsen foran husene stod de et øjeblik og sundede sig, da Søren havde fået sig gjort fri af Karen, kom løbende med hustruen i hælene. Rasmus stod og svang pallasken over sit hoved og Peder Møller gav mund.

Fra alle sider strømmede det nu til med folk, der skulle se hvad der var på færde. Søren ville overfalde soldaterne og give dem et par slag yderligere, men forhindredes af sin kone, der klamrede sig til hans arm, så han måtte nøjes med trusler. Dem sparede han så til gengæld heller ikke på. Han råbte »Hvis jeg var kommet noget før, skulle jeg have hugget dem i så små stykker, at man skulle samle dem op i et lagen«.

De to andre Møllersønner, Christen og Laurits, kom også til stede, men da var slaget overstået, og de to currasserer stod og lænede sig op ad et dige med blodet strømmende ned over ansigtet, og klæderne tilsølet af snavs og skarn.

Huset så ud som havde det været udsat for en hvirvelstorm. Døren hang skævt og vinduerne var knust.

De to soldater gik over mod Søren's hus. Nogen derinde råbte imidlertid, »her skal I ikke ind, så skal fanden få jer ud«.

De vendte sig så mod Niels Jørgensen's gård, og på vejen hertil mødte de en kone, som de bad om en klud til at tørre blodet af ansigtet med. Hun svarede dem, at de fik ikke nogen klud af hende, de skulle have

haft nogle fler hug. Imens stod Peder Lauritsen, en af de andre naboer, og hans kone Ing, og holdt på den ophidsede Rasmus, at han ikke skulle fare efter dem og slå soldaterne ihjel. Rasmus havde stadig pallasken i hånden, og kvindfolkene skreg op. Både Anna Eskesdatter og Rasmus, gjorde alle opmærksomme på blodsprøjt, der var at se på dem, men det blev nu aldrig helt klarlagt, hvor det stammede fra.

I Niels Jørgensens hus blev soldaterne bragt til sengs. Den ene, Hans Lund, var så medtaget, at man hen under aften frygtede for hans liv. Tjenestepigen Maren Sørensdaughter blev sat til at vaske blodet af ham, og rense hans klæder, der så ud som var de slæbt gennem sølet på Søren Møllers gårdsplads.

Da der var faldet lidt ro over gemytterne, kom Laurits Pedersen og Ing for at se, hvordan det stod til. Mens de var inde hos patienten, så de Laurits Møller komme med pallasken og kaste den ind i Niels Jørgensens stue. Den var så fældende et bevis, at Møllerfamilien har fundet det kloge at skaffe sig af med den igen.

Den næste morgen forlod de to soldater Aastrup. Derfor var sagen naturligvis ikke slut. Den fortsatte ved herredstinget. Næsten alle naboerne i Aastrup blev indkaldt som vidner, og dertil et par mænd fra Glejbjerg, der tilfældigt havde været i byen den dag, for at køre møg for præsten.

Nok stod der altid en slags kappestrid mellem de bønder, der hørte under Kærgård, og de under Endrupholm, men ved retssagen mod Peder Møller og hans sønner, viste den sig i virkeligheden ikke at bunde særlig dybt. For da naboerne blev afhørt, stod de sammen. Næsten ingen kunne huske nogen ting fra dagen, hvor slagsmålet havde fundet sted. Nogle svor på, at de ikke havde set noget, men kun havde deres viden fra andre, og at disse andre havde den fra andre igen.

Anklagerne fandt to mænd fra Kroager, der tilfældigt havde været i byen, for om muligt at få dem til at udtale sig, men heller ikke de havde set noget. Konen, der havde afvist at hjælpe de to blødende soldater, anede ingen hvem var. Enkelte formodede i angst for retten, at det måske var Søren Møllers svigermoder, og hendes vidneudsagn kunne man jo ikke regne med, når hun var i familie med de implicerede.

De to Glejbjergbønder havde mærkelig nok heller ikke set noget. De havde nok hørt lidt spektakel, men de havde passet deres arbejde for pastoren.

Karen Christensdaughter, der havde forhindret sin mand i at blive ind-

blandet, indrømmede at hun havde hørt ham råbe og bande, men det var jo ikke ulovligt. Da hun havde grebet ham i armen, havde han sagt til hende »lad være, jeg rører dem ikke«, og det havde han heller ikke gjort.

Herredsfogeden og de otte mænd, der »sad stok«, enedes om, at hun som svigerdatter ikke kunne sige andet, og lod hende slippe med dette. Herredsfogeden bemærkede dog, at det var utroligt så lidt hun vidste om sagen.

Den eneste der var i stand til at »huske« noget, var Niels Jørgensen. Han syntes Peder Møller og Rasmus havde været for hårde i deres behandling af de to, der jo dog var ude i lovligt ærinde. Både han og hans kone vidnede på, at de to havde fået mange og drøje hug, og havde været slæbt gennem mudder og søle. Af de sammenstimlede kvinder blev en del afhørt. Både Ing Pedersdatter, Else Christensdatter og Mette Nielsdatter havde før retssagen udtalt, at de havde hørt soldaterne true med »blodige kæber« men her, stillet over for retten, var det kun Ing der havde hørt ordene. De andre havde dem fra hende.

Men der var uigendrivelige beviser. De to soldater var blevet synet, og deres sår alle noteret ned. De forlangte Peder Møller og hans sønner straffet for at have overfaldet dem, mens de udøvede deres gerning for myndighederne. De understregede at alle havde slået løs på dem. Om det så var Anna Eskesdatter havde hun slået, mens hun stod og skreg »de myrder os«. Disse skrig var kun et signal til resten af komplottet om at indfinde sig.

Men Peder Møller påstod, at han havde handlet i nødværge. Han indrømmede dog, at han måske havde slået lidt hårdt af angst for konens og sønnens liv.

Dommen gik ham imod. Han og sønnen Rasmus blev dømt til at betale: For stavshug, hårgreb og jordskub 6 lod sølv for hver del. For andre sår og slag 13 1/2 lod sølv, for løn til badskæreren, der havde forbundet og behandlet de sårede ialt fyrre rigsdaler. For processen tyve rigsdaler, alt i alt 91 rigsdaler. Bøderne skulle betales inden femten dage, eller de dømte måtte ifølge kgl. forordning af 6. december 1742 »udi nærmeste fæstning at straffes på kroppen«.

Christen, Laurits og Søren, der også alle havde været anklaget, blev frikendt på grund af manglende beviser.

I fællesskab tryllede familien 91 rigsdaler frem og betalte bøden inden fristens udløb.

Her har måske Karen Andersdatters sølvknapper gjort deres gavn. Karen Andersdatter var Søren Møllers første hustru. Hun døde 1741, og efterlod sig en brun trøje med seks sølvknapper. Hun og Søren havde ingen børn, så hendes knapper blev hos Søren. Hverken da han eller hans anden kone døde, var de i deres bo. De har altså skaffet sig af med dem undervejs.⁽¹¹⁰⁾

PD. 85

Peder Sørensen Møller og soldaten, som Peter Dragsbo ser dem.

EJENDELE OG SKIFTER

Det er en ret udbredt opfattelse at bønderne i gamle dage samlede sig skatte på kistebunden. Her lå rigsdalerne og sølvtøjet gemt.

Det har nok også været så i visse egne af landet, men i Aastrup sogn var mulighederne for at samle sig rigdomme ikke til stede. Det daglige brød, og til tider knap nok det, var alt hvad den karrige hedejord kunne kaste af sig. Om dalere eller anden klingende mønt, var der ikke tale, og man skal meget langt frem i syttenhundredtallet, før man i skifteforretningerne fra sognet finder en eneste sølvske.

End ikke hos præst og degn var der ret mange muligheder for at samle gods. De to kald var blandt de fattigste i landet, og heller ikke særlig efterspurgt. Der findes gentagne klager fra begge parter over den store fattigdom, og de elendige boliger. Men for bønderne var fattigdommen, især i begyndelsen af århundredet, ofte ubeskrivelig. I vort moderne samfund kan vi vanskeligt fatte de vilkår, vore forfædre levede under for tre hundrede år siden.

Jorden var de fleste steder i sognet udpint og sandet. De ufri bønders snævre udfoldelsemuligheder gjorde syttenhundredtallet til det århundrede i landets historie hvor der skete mindste. I al fald indtil man i sidste halvdel gennemførte bondereformerne, der tid efter anden ændrede samfundet ganske.

Men fra 1660 til 1760 var udviklingen ikke særlig markant.

Aastrup sogn ændrede ikke udseende på ret mange punkter. Ikke en eneste gård blev nyopført i de hundrede år, de nitten gårde stod stadig, hvor de havde stået, da enevælden blev indført. Enkelte huse var kommet til. Rytterhusene i Tvile og Skovbølling, og flere aftægts-huse, men her var ikke flere mennesker.

Vil vi vide lidt om, hvad de ejede og hvordan de levede, er skifteforretningerne en af de kilder man kan benytte.

Fra 1719 var godsejerne skifteforvaltere for sine fæstebønder. Ved ethvert dødsfald skulle han sørge for, at den afdødes ejendele blev gjort op af to uvildige mænd, der skulle vurdere og nedskrive, hvad der var efterladt af jordisk gods. Samme personer satte tingene i værdi, og derudfra blev arven til ægtefælle og børn udregnet.

Vurderingsmændene blev ofte udpeget blandt naboerne, derfor kan man godt stille det spørgsmål, om de var uvildige. Efter deres vurdering var det godsejerens pligt, at sørge for at afholde et offentligt skifte inden tredive dage.

Godsejeren havde forlods krav i boet, ud fra fæstegårdens værdi. Den stand gården havde været i ved fæsteovertagelsen, skulle først udredes. Først derefter blev der taget hensyn til ægtefælle og eventuelle børn. Ægtefælle arvede halvdelen, og børnene deltes om den anden halvdel, på den måde, at sønner arvede dobbelt så meget som døtre. En faders klæder gik til sønner, og en moders til døtre.

Om tingene er sat til deres reelle værdi i alle tilfælde, er svært at vurdere, og det er også uden betydning, da vi i dag ikke kan drage sammenligninger. Mere vigtigt er det, at skifterne er værdifulde i beskrivelsen af vore forfædres ejendele.

De skifter, der er bevaret fra Aastrup sogn fra tiden før 1719, er svære at finde frem til. I tingbøgerne kan i enkelte tilfælde være indført, hvad en fæstebonde har efterladt sig. Der er da som regel tale om, at boet var så lille, at kreditorerne ikke kunne få dækket deres krav ind, hvorfor retten måtte tage stilling til fordelingen.

Sådanne tilfælde finder man både fra Gjettrup og Tvilho kort efter enevælden, hvor pesten nok havde taget begge ægtefællerne på de to gårde, og arvingerne var umyndige.

Eske Andersen i Gjettrup forlangte et tingsvidne taget på, at et umyndigt barn, som han sikkert havde taget til sig, da han var broder til den afdøde kone Maren Andersdatter, var berettiget til forældrenes personlige ejendele.

Desuden havde Eske selv økonomiske interesser i boet. Der var nu ikke ret meget at komme efter. Omstrejfende havde besøgt stedet, ruder var slået itu, og indbo smadret, og hvis der havde været værdifulde ting, havde røverne taget dem med sig. Et grønmalet skab, en egekiste og et

lille skrin, et ituslået bord og et andet »nogenlunde« var alt. Der stod desuden et fyrretræsbord og tre gamle senge, en kurv og et gammelt kar, et drivtetrug⁽¹¹¹⁾, to gamle stole og en brygkedel.

Egekisten med jernbeslag, og det lille skrin blev overladt Eske i forvaring til barnet. Det øvrige indbo blev fordelt mellem kreditorerne, hvoraf Eske dog var den største. Derfor drog han hjem med både brygkedel, senge og kar.

Samme år, 1660, blev et bo opgjort i Tvilho, hvor pesten også havde taget begge ægtefæller. Skiftet blev overværet af fogeden på Sønderskov, som ejede denne gård.

»Løfuerdagen«, den 13. oktober 1660 på Malt herredsting blev tingene ansat i værdi. Her fandtes mere at fordele end tilfældet havde været i Gjettrup. En del korn lå i laden, men af kreditorer var der også flere, bl.a. Jep Tuesen. Han havde ti rigsdaler til gode hos den afdøde Frands Andersen og tænkeligt er det, at han derfor blev efterfølgeren på gården. I al fald fik han fæstet, men kun for en kort tid. Han blev det fradømt på grund af restancer til godset.

Mens der på den første gård, ikke fandtes et eneste dyr, var der på Tvilhogården to køer. Heller ikke indboet var så ramponeret som i Gjettrup, men tilsyneladende har gården ikke stået tom så længe. Her var både skabe og borde, kobber- og jerngryder. Der stod også en stor kiste med jernbeslag. Den hentede Eske Andersen i Gjettrup med herredsfogedens tilladelse. Eske var også i familie med den afdøde Frands Andersen, og havde penge til gode i boet.⁽¹¹²⁾

De to skifteforretninger fortæller kun lidt om forholdene efter pesten, men er nok det nærmeste man kan komme det. Retningsgivende for, hvad det var almindeligt at eje kan de heller ikke siges at være, da de ikke opremser alle ejendele i detaljer, som det bliver tilfældet med senere skifteforretninger, der er indført i godsernes skifteprotokoller efter 1719, hvor alt er taget med, også klæderne på ens krop, hvis man da ellers havde nogen. Det var nemlig ikke altid tilfældet.

Da Else Christensdatter i Aastrup by døde i 1747, havde hun forinden skænket datteren Maren, den trøje, og det livsstykke, hun havde på sin krop.

Maren havde haft besværet med hende under hendes sygdom, og moderen har ment det bedst at skænke hende klædningsstykkerne medens hun selv kunne råde over dem, måske for at de ikke skulle gå samme vej

som de to gamle skørter hun også havde ejet, og som manden allerede længe før hun døde, havde lavet sig en rammesol af. Der har altså ikke hersket nogen tvivl om udfaldet af hendes sygdom. Da skifteforretningerne tog selv de usleste klædningsstykker med, har hun uden tvivl tilbragt sin sidste tid i de grove blårlærredslagner, der var lagt over den stride lynghalm i sengebunden, kun iklædt trøjen og livsstykket.

En af de ting, der vurderedes højest, når man gjorde et hjemms ejendele op, var sengeklæderne, dyner og underdyner, lagner af blå eller hørlærred. Det var ikke så mærkeligt at disse dele var så højt vurderede. Det tog lang tid at fremstille sengetøj. Der skulle samles fjer i årevis, før der var nok til en dyne. Olmerdugen skulle væves, og det var kostbare materialer, der anvendtes, og i de dårligt opvarmede rum, var dynerne uundværlige for helbredet i vinterhalvåret.

Ikke alle unge piger opnåede at være med til at fremstille dyner. Havde man en gang samlet fjer og dun nok, og olmerdugen var færdig, kunne en sådan dyne holde mange generationer. Dynerne var tunge og grove, men de var enhver piges stolthed. Var hun velbeslået med sengetøj, var hun ikke noget dårligt parti.

Da herredsskriverens datter Karen døde som gårdmandskone hos Søren Møller i Aastrup i 1741, havde hun ikke mindre end tre sengesteder med lagner og puder, som hendes efterfølger, der også hed Karen, har kunnet glæde sig over. De mange dyner fortæller at herredsskriveren var i stand til at forsyne sine døtre med et ordentligt udstyr, når de drog til deres fremtidige hjem.

Næsten som et slags tilbehør til sengeklæderne, er kisterne en af de ting, der findes i ethvert skifte. Heri opbevaredes sengeklæder, der ikke var i brug, hvis man, som i Karens tilfælde havde noget sådant, og heri samlede man sammen, hvad man havde tænkt skulle gemmes til næste generation. Her lå også ens gangklæder. Stadstøjet blev opbevaret særligt godt. Også det var beregnet til mere end en generation.

Men ligesom sengeklæder var stadstøjet slet ikke noget, alle var i besiddelse af. Ligesom Else Christensdatter, der var iført de sidste rester af sin garderobe, da hun døde, lå der på Hans Christensens seng i Terpling i 1790erne kun nogle usle pjalter, da vurderingsmændene kom for at efterse hans efterladte ejendele.

Han ejede ikke engang en dyne. Heller ikke en af den slags, der var stoppet med lyng, hvilket ellers ofte brugtes, når olmerdugen holdt læn-

gere end indholdet. Og af klæder havde han overhovedet intet der fandtes værd at vurdere, der var kun »usle pjalter«.

Sølvtøj og andre værdier

Man skal meget langt frem i syttenhundredtallet, før man finder en eneste genstand af sølv i Aastrup sogn. Det første er Karen Andersdatters brune trøje med de seks sølvknapper. Men hun var herredsskriverens datter, og det gjorde en forskel.

Men efter 1750, hvor konjunkturerne steg, ses tydeligt at en bedring i økonomien hos bønderne skaffede ny ting ind i hjemmene.

Der begynder at være sølvhægter i kvindernes kåber. Det bliver almindeligt at der findes et spejl. Det hører ligesom sammen, at da kvindernes tøj blev pyntet lidt skulle de også set det i spejlet.

Ikke i et eneste tilfælde i hele syttenhundredtallet nævnes et smykke. Måske har præstens hustru haft smykker, men tilsyneladende har ikke en eneste bondekone kunnet hænge et smykke om sin hals, eller sætte en nål på sit bryst eller i sit hår.

Men efterhånden begynder bønderne at blive i stand til at sætte penge i værdigenstande som sølvskeer, sølvbægre eller porcelæn. Sognefogeden Niels Nielsen, der døde i 1771, efterlod sine tre børn sådanne genstande, Sønnen Peder fik et sølvbæger, og døtrene hver en sølvske. Sølvbægeret blev stående i skabet hos farbroderen Christen, der giftede sig med sognefogedens enke, og da Peder ti år senere døde, købte Christen det af arvingerne for 38 rigsdaler.

Også kakkelovne var en af de nye ting. De betød en enorm forandring. Stuerne blev derved forandret til opholdsrum, og ikke blot, som opbevaringsrum for husets forråd af sengeklæder og stadstøj, eller redskaber der skulle sælges på markedet.

Nu kunne man opvarme stuen, og det på en måde, så man var fri for den kvalmende røg, der ofte hørte med til de åbne ildsteder. Det betød igen at man kunne sætte ting frem i stuen. Med andre ord kunne man begynde at pynte op og skabe hygge.

En af de første ting var lysene. Den belysning man havde benyttet indtil da, var hovedsagelig lyseklyne. Det vil sige tørv, der består af et særligt olieagtigt materiale, og som indeholder fosfor. De blev opgravet

i en mose lidt syd for Aastrup kirke. Om aftenen tog man nogle stumper deraf, og lagde ind i det åbne ildsted. Sad man tilstrækkelig nær, kunne man se derved. Lyseklyne blev brugt som eneste lyskilde i køkkenet helt frem til midten af attehundredtallet.

Men i kakkellovnen kunne man ikke bruge lyseklyne. Nu skulle man have tællelys. De fleste havde haft en enkelt lysestage tidligere, men de var kun blevet benyttet ved festlige eller højtidelige lejligheder. Nu blev det almindeligt, og efter 1780 indeholder næsten hvert eneste skifte lysestage af messing eller træ.

Hverken kakkellovn eller tællelysene fyldte stuen med røg, og det gjorde det muligt at male dragkisterne med smukke motiver, blomster-ranker eller lignende. Det blev moderne at male årstal og initialer på. Der blev hængt ting op på væggene, en hylde under loftet havde man haft længe, nu blev de små trekantede hylder moderne. På dem kunne man stille flere ting, f.eks. glas og flasker.

På skabene stillede man de hollandske tallerkener, der fortalte at man havde haft kontakt med det fremmede land.

På den måde opstod efterhånden begrebet »stadsstuen«. Her stillede de kostbare ting. Statussymbolerne. En stue til at opbevare de fine ting i, og i sjældne tilfælde, ved gæstebud, jul og når præsten kom på besøg, at vise fremmede herind. Hos Jens Pedersen i Tvile kunne man i stadsstuen se et stort porcelænskrus i 1794. Og i Karen Svenningsens stue i Terpling hang i 1797 et stueur med træværk, og på hylden i skabet lå sølvskeer.

Hos Thomas Mikkelsen i Vejsig, havde man i 1792 en hylde med både tintallerkener og tinfade, og da man i denne stue hængte et stueur op, måtte Jens Ibsen i Bolding også anskaffe sig et.

For ikke at stå tilbage for Thomas Mikkelsen, købte han, som den første i sognet, et med timeslag. Da han nu havde så fint et ur, der slog så smukke slag hver eneste time i døgnet, skulle det selvfølgelig vises frem for folk, der kom på gården. Derfor måtte han også bringe andre ting i orden. F.eks. satte han et egetræsbord ind i stuen, hvor uret hang, og rundt om bordet stillede han tre stole med træsæder. På væggen ved siden af det smukke ur, hængte han ikke mindre en seks hollandske tallerkener.

Stadsstuen kom til at leve i sognet meget længe. Bønderne sad i køkkenet om aftenen nær ved det åbne ildsted med lyseklynens røg svidende

i øjenene, mens stadsstuen stod fjern og fremmed, kun beregnet til at vise frem.

Bøger

På vores egn venter man ikke at finde bøger i bøndernes skifte fra syttenhundredårene. Det er jo en udbredt opfattelse, at ingen af bondestand kunne læse.

Denne antagelse holder dog ikke stik. I 1735 skrev præsten Laurits Lund til biskoppen, at en mand i Aastrup by underviste de børn, der kom til ham for at lære at læse og regne.

Om han har haft lærebøger får stå hen. 1739 skrev samme præst, at kirkerne i Aastrup og Starup, end ikke ejede en bibel. Altså har præsten og degnen selv haft de bøger med, de anvendte ved gudstjenesten. Degnen har haft sin salmebog, og sikkert en andagtsbog, mens præsten har haft sin egen bibel med. Også til undervisningen af ungdommen har præst og degn selv måttet sørge for de nødvendige bøger. Det har drejet sig om katekismus, da undervisningen jo var koncentreret omkring kristendomsundervisningen.

Bonden, der underviste børnene har ejet bøger, måske katekismus eller salmebøger, men børnene, der kom til ham har ikke alle haft en bog med.

Man skal frem til 1776 før man finder bøger i skifteforretninger i sognet. Anna Pedersdatter i Bolding efterlader sig da »nogle bøger«.

Efter den tid ser man ofte bøger i skifterne, som regel salmebøger eller andagtsbøger. Husmanden Hans Christensen i Terpling, havde ved sin død, trods de usle pjalter på sengen, en tysk bog, og Niels Olesen i Aastrup havde i 1797 hele seks bøger. Han havde nu også været medhjælper for både skolelærer og degn i mange år.

Først i 1797 ses en salmebog med sølvbeslag. Den tilhørte Karen Svenningsdatter i Terpling. Vi møder den samme bog to år senere i skiftet efter hendes efterfølger Marie Ebbesdatter, der havde overtaget både mand og salmebog, men kun så kort tid fik glæde deraf. Både Karen og Marie døde i barselsseng.

Husgeråd

De ting, en husmoder havde til sin rådighed i hverdagen, kan ikke sammenlignes med vore dages. Køkkenet, bryggerset og stalden lå tæt på hinanden. Redskaber, der skulle benyttes i stalden, hang ofte i bryggerset side om side med redskaber man brugte ved f.eks. ølbrygning. Da Hans Andersen i Gjettrup fik sit ind- og udbo gjort op i 1744 i forbindelse med retssagen, Corfits Shuurmann førte imod ham, havde han i bryggerset stående en øltønde, et degnetrug, 2 gamle stole, en tinkande, men også en græsbarre, et hæspetræ, en gammel sadel, et par spande, et kar med jernjord, to navere og en del andet værktøj, en hårhammer og en hårstag. I den anden ende af rummet stod så de hollandske tallerkener, et stenfad og to trætallerkener. Han havde også en lysestage af messing.⁽¹¹³⁾

Niels Jørgensen i Aastrup, der havde vidnet mod Peder Møller i 1744, døde i 1753. Han havde da syv hollandske fade og ti røde stenfade og tallerkener.

Da Peder Møller døde i 1759 var der så godt som intet at vurdere: En rød nathue og en gammel hat var næsten alt. Konen har nu vist forstået at gemme lidt til sig selv, for da hun døde tre år senere, var der en hel del mere: Hollandske tallerkener, der sikkert stammede fra, at en af Peder Møllers sønner i 1750 boede i Amsterdam, flere alen vadmæl, nogle pund heglet hør og ti pund garn.

Anna Pedersdatter i Bolding efterlod sig noget så sjældent som et strygejern. Det var i 1776. Hun havde også en vugge, og ti hollandske tallerkener. Karen Svenningsdatter i Terpling havde tepotte og tre par kopper til, samt to hvide skåle, og et sæt mangletoøj, og hun havde både madfork og en madske. I det hjem har de også alle kunnet spise af tallerkener. Der var nemlig ti stentallerkener og tolv små sorte »sætter«. Sætter er små skåle af brændt ler, beregnet til at sætte mælken op i mens den står og trækker fløde til smørkærnen. Man anbragte sætterne på hylder under loftet og fløden, der lå øverst når man tog dem ned igen, var ofte sort af støv og sod fra ildstedet. Smørrets farve var derfor ikke den smukke gule, vi kender i dag.

Et billede af hvordan man tilberedte maden, ud over at det foregik på det åbne ildsted, får man ikke. De hygiejniske forhold var ikke gode, og alle bryggede øl, da vandet ikke var til at drikke.

Besætning

I skifteforretninger kan man også finde gårdens besætning og redskaber vurderet. Her er stor nøjagtighed blevet udvist. En fæster skulle have et vist antal dyr og de nødvendige redskaber til gårdens drift, såsom plov, harve o.s.v. Ved hans død skulle beholdningen svare til, hvad der havde været ved fæstets overtagelse, eller allerhelst mere og bedre. Manglede der noget, skulle forlods afgives af andre værdier, så godsejeren fik sit tab dækket ind. Kun hvor gård og indbo var blevet bedre i fæstebondens levetid, blev der noget til hans arvinger.

Var vurderingsmændene, som det i al fald i første halvdel af århundredet var skik og brug, naboer, var de måske ikke altid så uvildige, når de ansatte prisen på en hest eller ko, der kunne blive afgørende for, om nabobørn arvede eller ej. Derfor skal der her ikke ses på den pris der blev sat. Ej heller skal den sammenlignes med priser i dag.

Øverst på listen stod hestene. Trækdryret blev vurderet højest af alt. Det var fæstebondens vigtigste dyr. Det var nødvendigt for ham, for at han kunne udføre det hoveri, han var forpligtet til. I enkelte tilfælde nævnes stude som trækdyr, men det er i virkeligheden sjældent for syttenhundredtallet. I første halvdel af det, fandtes ikke trækstude i Aastrup sogn. Stude kunne ikke trække en hjulplov, og desuden krævede landmilitserne, at heste kunne stilles til rådighed.

Efter hestene fulgte på listen køerne. Det mest almindelige antal, var tre fire stykker. Thomas Mikkelsen i Vejsig havde i 1792 hele ni, men det var også absolut maksimum.

At være selvforsynende var målet. Havde man den mælk, der skulle bruges til eget forbrug af smør og ost, var der ikke behov for mere. Kun sjældent solgtes smørret. Køernes ydelse gav nu heller ikke ret mange muligheder derfor. Kalve, der blev født i besætningen, blev opdrættet – hvis de overlevede. Enkelte steder havde man en stud eller to til opfødning, ikke flere. De store studeopdræt var forbeholdt herregårdene.

Får var et af de almindeligste dyr i Aastrup sogn i syttenhundredtallet. Hver eneste gård havde en atten tyve stykker. Uld var nødvendigt for at få tøj på kroppen. Får er et nøjsomt dyr, der for en stor dels vedkommende kunne finde føden på de vidtstrakte heder omkring byerne i sognet.

De fleste gårde havde desuden et enkelt svin. Det var slagtesvinet til

eget forbrug. Det gik frit omkring, og fandt en stor del af sin føde på møddingen og gårdspladsen, hvor køkkenaffaldet blev kastet ud.

I slutningen af århundredet begyndte man nogle steder at holde bi-stader. Som regel et eller to, men i Terpling efterlod Karen Svenningsdatter sig hele ni, så hun har nok været en af de husmødre, der havde fået biik for det fortræffelige produkt, de små dyr leverer.

Redskaber

Redskaberne er et kapitel for sig. I skifterne er vogn, plov, harve o.s.v. opført, og samtidig en bemærkning om den tilstand de forefandtes i.

Niels Olesen døde i 1797 som selvejer. Hans gård blev ansat til fem hundrede rigsdaler, og derefter fulgte en lang liste over redskaber og andet løsøre. I ovnhuset hang forskelligt håndværkstøj, der fortæller om alle de gøremål en bonde havde. To fåreskind og en hestehud hang der efter garvningen. Der hang seletøj til både heste og stude, og der lå et stort bundt pølsehorn, et stort bundt syle, sikkert ting, der var lavet ved lyseklynens skær om vinteren og beregnet på at sælge på forårsmarkederne.

Også Karen Svenningsdatter, der døde samme år, var kone på en selvejergård. I hendes skifte nævnes en lyngle og møgkrog, en hakkelses-kiste med kniv, fire gamle kornsække, men også en kobberbryggedel og to ølfjerdinger. I sit køkken havde hun et mælkeskab stående, hvor de sorte »sætter« stod og trak fløden op. Sætterne var jydepotter, der måske var hjemmelavede, som de allerfleste redskaber. Kun når man skulle bruge jern til redskabsbrug, benyttedes smeden. Enhver nok så lille by havde sin egen smed. I Aastrup sogn har der været smedie mange steder. Når en fæstebonde var gået på aftægt, supplerede han ofte sin aftægtsindkomst med at lave smede- eller andet håndværksarbejde for de omkringboende bønder.

I vinteraftenerne sad man og reparerede redskaberne. River skulle have nye tænder, grebe og koste nyt skaft, hjulene ny eger, og seletøj til heste og stude skulle holdes i orden.

Der skulle laves kurve og reb af halm eller sime (siv), og der skulle bindes sivsko til børn og voksne.

Hos bønderne i Terpling var der endvidere arbejdet med at spinde og binde for godset Sønderkov, der krævede uld og hør, som en del af hove-
veriydelsen.⁽¹¹⁴⁾

23. kapitel

GILDER

Gennem skiftende tider har det været nødvendigt for mennesker en gang imellem at glemme hverdagen og feste. Sådan var det naturligvis også i Aastrup sogn i syttenhundredtallet.

Der festedes ved forskellige lejligheder, men altid ved livets milepæle, som barnedåb, bryllup og begravelse.

Den fest, der blev gjort mest ud af var brylluppet. Bryllup er begyndelsen til noget. Bryllup er ensbetydende med ungdom og glæde.

Flere dage før brylluppet gik en »bedemand«, eller bydemand, rundt i sognet og »bad« de, der skulle med. Til denne lejlighed havde man en remse, han skulle lire af sig hvert sted, en slags invitation på vers. Nu var det en yndet spøg at få bedemanden til at gå vild i remsen, og da han hvert sted skulle trakteres med brændevin, har det nok heller ikke været så svært, efter at han havde været de første par steder. Så sagde man om ham, at han havde »en blyhat på« eller blot, at han var »svirende«.⁽¹¹⁵⁾

Der var naturligvis forskel på fester, dengang som nu. Men ved de fleste flød brændevinen rigeligt, ikke blot hos bønder. Både præster og

degne nød den eftertragtede drik, skønt loven påbød dem at mane menighed og ungdom til besindelse med omgangen af brændevin.

Der stod også brændevin på bordet, da Iver Gregersen Krabbe, præst til Aastrup og Starup menigheder, i 1699 blev gift med Ingeburg Friis i Vilslev præstegård.

Iver Gregersen Krabbe, hvis første hustru, Dorte, var død et halvt år forinden, var en munter og intelligent mand. Han var også en smule forfinet og aristokratisk. Han har sikkert nydt versene, da Ingeburgs broder rejste sig ved bordet og fremsagde et langt digt til brudeparrets ære – på latin.

Men senere rejste en anden broder, der senere blev præst i Aarre sogn, sig og fremsagde sin hyldest, et meget langt digt som kun skal bringes i uddrag her.

»De nu forened er, den enighed ej brydes,
førend at legemet, af sjælen skal udrykkes,
de ere blevet eet, de aldrig bliver to,
før en af delene, skal udi himlen bo.«

Den poetiske broder fortsatte lidt længere henne i digtet:

»At denne dag gik forn, da jeg min søster så
med kæreste ved hånd, til brudeseng at gå.
Så bliv i Herrens navn da Aastrup præstekone.
Min søster Ingeburg, thi udi denne tone
går det behageligt, og uden skurren hen
din er nu præsten, og du præstens er igen.
Han lover på sin tro, kun godt dig at tilbyde,
han venter og af dig, det som en mand kan fryde«. ⁽¹¹⁶⁾

Om der også blev digtet til Laurits Pedersens bryllup i 1732 med Mette Thomasdatter fra Terpling, er svært at sige. I så fald er ingen af digtene bevaret. Det er til gengæld rygtet om, hvor muntert det gik til.

Det forholdt sig sådan, at hvis man skulle holde fest og ville have dans og musik, var det ikke ligegyldigt, hvem man bestilte til at spille op.

Den 18. april 1683 fik Jakob Witsig i Ribe kongelig confirmation på, at han og hans folk alene måtte spille og underholde til fester i Ribe amt.

Ingen anden måtte bruge et instrument, stort eller lille ved hverken bryllup eller barnedåb.

Denne ordning var svær at overholde. Allerede et par år senere måtte Jakob klage til stiftamtmanden over, at flere og flere tillod sig at spille på både det ene og andet instrument, og derved betog ham det brød, kongen havde bevilliget ham.⁽¹¹⁷⁾

Forordningen blev heller ikke overholdt 50 år senere, da Laurits og Mette ville have bryllup. Festen blev holdt i faderens gård bag præstegården, hvor man kunne stå og høre musikken og trampene fra træskoenene, da Laurits svang sin Mette til tonerne af musik, leveret af Jørgen Nielsen og Rasmus Sørensen fra Faaborg sogn.

Det er ikke tilfældigt, at det er i Peder Møllers hus, det foregik. I den familie havde man ikke for vane at lytte til, hvad andre gjorde og hvad loven foreskrev. Man gjorde som det passede een.

Instrumentisten i Ribe, Johan Frederik Kocp hørte om festlighederne og stævnedede de formastelige for retten. Han havde Chr. den Sjettes tilladelse til, at han og han alene måtte spille til bryllup.

En hel del vidner blev indkaldt til herredstinget. Det var bryllupsgæsterne fra Terpling, hvor Mette var hjemmehørende, og Peder Møllers naboer i Aastrup.

Men gæsterne havde tilsyneladende moret sig ganske godt med den musik, der var leveret. For da tingdagen kom, og deres navne blev råbt op et efter et, for at de kunne udtale som om festen, var ikke en eneste af dem til stede. Man kunne mageligt danse i Peder Møllers hus uden kongelig bevilling.

Men lov er lov, og både Peder Sørensen Møller, og hans søn Laurits, blev idømt en mulkt.⁽¹¹⁸⁾

Klæder

I arkiverne står der intet om, hvordan syttenhundredtallets mennesker så ud. Men dengang som nu var det klæder, der skabte folk. Vil vi derfor forsøge at danne os et billede af fæstebøndernes udseende, må vi se på, hvilke klæder de havde.

Børnene kan vi ikke vide det mindste om. Deres klæder er aldrig nævnt, men har ifølge den almindeligt kendte historieskrivning, været en kopi af den voksnes.

Alle klæderne var hjemmegjorte, og flere generationer brugte det

samme. Tøjet gik i arv fra mor til datter, og fra far til søn. Var det nær slidt op, kunne resterne sys om til børnene. Det ses ofte i en skifteforretning, at klæderne ikke er sat i værdi, da de allerede er inddraget til omsyning før skiftet gøres.

En mandsdragt fra syttenhundredtallet kan have set sådan ud: Stribet bryststykke og en sort eller brun vest, i enkelte tilfælde med metalknapper, men aldrig af sølv. Hvide eller blå strømper, et kulørt halstørklæde, til daglig en strikhue, og til fest en stor hat. Mændene havde støvler eller sko på, ofte med spænder af messing eller tin. Når en fæstebonde gik ud, tog han en lang kjole eller frakke på, den kunne være blå eller grøn.

Kvindens dragt var langt mere ensformig og kedelig. Langt hen i århundredet var hendes tøj brunt eller sort alt sammen. Måske havde hun et sribet forklæde, men som regel var dette også brunt eller sort.

Kun til fest gik kvinderne med farve på tøjet. I det hele taget må man regne med at kvinderne ikke kom så meget ud som mændene.

Men skulle de til fest, tog de et skørt på, der var sort eller grønt, vesten dertil var altid i samme farve. Skørtet havde ofte den fordel, at det kunne vendes, og havde så en kontrastfarve på den anden side. Så kunne det bruges både til hverdag og fest. Og et skørt, der ikke var så »fint« kunne lettere reduceres til hverdagstøj, når det blev gammelt og slidt.

Man skal helt hen til sidste halvdel af syttenhundredtallet, før kvinderne havde noget overtøj, ud over et sjal til at tage over skulderen. Men omkring 1760 - 70 blev det moderne med en kåbe. Kåben var sort, og en kyse hørte til. Til hverdag brugte kvinderne tørklæde om hovedet, men til fest havde de huer, når det var rigtig fint med kniplinger.

Da den fattige Kirsten Pedersdatter i Terpling døde i 1799 fortalte hendes klæder, at hun ikke altid havde været fattig. Hun havde adskillige huer og hatte. Også efterkommere efter herredsskriveren i Bolding havde fint tøj. Dorte Marie i Vejsig efterlod sig både sølvknapper og blomstret klædestof.

Ikke et eneste sted nævner skifterne, at kvinderne havde strømper. Først efter 1790 nævnes sko. Det var mest almindeligt at kvinderne havde klamper, en slags træsko uden hælkap. Men de må ikke have været værd at nævne. Heller ikke undertøj nævnes. Ikke en eneste særk, eller et par »unævnelige«. Det sidste blev nu heller ikke brugt blandt bønderkoner før længe efter år 1800.

En sribet eller grå bluse var, hvad kvinderne havde på inderst, der-

over så en bluse eller vest af en anden farve, eller måske bare et livsstykke. Af skørter havde hun som regel to på. Om sommeren kunne man så lægge det ene, og i en kold vinter tage yderligere et på.

Tung og upraktisk var klædedragten. Kvinder uden undertøj pådrog sig let sygdomme, og med renligheden af tøjet var det så som så. Farverne var kedelige og ofte uholdbare, de var lavet på »lud«. Det var gæret urin, der havde sin faste plads på skorstenen, hvor den stod parat, når der var brug for den. Forskellige urter eller en indigopose kunne give luden farve, men ville man havde hvidt skulle ulden koges i den »rene« lud et par gange.

Svært er det at give et nøjagtigt billede af Aastrup bøndernes dragter, i det syttende og attende århundrede. Men sikkert er det, at vor forestilling om folkedragter ikke er opstået i Aastrup sogn på den tid.⁽¹¹⁹⁾

NYE TIDER

I Aastrup sogn, som i resten af landet, blev slutningen af syttenhundredtallet en brydningstid. Senere er dette tidsafsnit ofte blevet kaldt oplysningstiden, og rigtigt er det da også, at oplysning på en lang række områder kom til at præge de sidste år af det gamle århundrede. Der blev gjort en stor indsats for at forbedre skoleforholdene og uddanne bedre lærerkræfter. I 1790 oprettedes landets første seminarium, Blågård seminarium ved København. »Børnenes opdragelse er ubestrideligt det vigtigste, som skal give et grundet håb til en mere oplyst almue«, hed det i skolereglementet.

Jordemødre og læger uddannedes, og der gjordes forsøg på at få hele landet dækket ind, så alle kunne få adgang til deres hjælp, og folkesundheden blive fremmet. Vaccination mod den frygtede sygdom, børnekopper begyndtes også så småt i disse år, de fik en enorm betydning, og fik befolkningstallet til at stige, og børnedødeligheden til at falde.

Også en lang række andre funktioner, som vort samfund stadig betjener sig af, stammer fra sidste halvdel af syttenhundredtallet, det være sig vejevæsen, hegns- og vandsynsvæsen, brandvæsen m.m.

Landbruget undergik en stor forandring efter udflytningen og fælleskabets ophævelse. Foregangsmænd som f.eks. A. C. Teilmann på Nørholm gods i Øster Horne herred lærte egnens bønder ny metoder til fremme af deres gårdes udbytte. Han og broderen Thøger Teilmann på Endrupholm, var de første der forsøgte sig med mergling af jorden, og A. C. Teilmann opdyrkede store arealer af heden omkring sit gods.

Det var naturligvis ikke altid uden problemer at være blevet selvejer, nu var ansvaret for jord og dyr, bondens eget, og ikke alle magtede dette lige godt, mens andre tog opgaven som en udfordring.

Kapital var nødvendig for at så mange fæstebønder kunne blive selv-

ejere, og i 1786 oprettede staten en kreditkasse, der senere blev efterfulgt af en lang række løsninger af lignende karakter. Det blev i virkeligheden slutningen på det pengeløse samfund.

Det nye århundrede begyndte ligesom det forrige med krig, og Napoleonskrigene blev dyre for landet, både menneskeligt og økonomisk. Fra Aastrup sogn måtte unge mænd rejse den lange vej til hovedstaden, for at gøre tjeneste i kongens hær, mens den hjemlige bondegård blev forsømt. Da de vendte hjem ventede dem krisetider og vanskelige år.

Men deres historie hører hjemme i en anden sammenhæng, i historien om Aastrup sogn i attenhundredtallet, det århundrede hvor vejen blev endelig banet for det samfund vi har i dag.

Fæstebøndernes og stavnsbåndets århundrede var forbi. Nye tider var på vej.

KILDEHENVISNINGER

Forkortelser: L.A.V. = Landsarkivet i Viborg
R.A. = Rigsarkivet.

1. Alkærsig, Søren: Voldene i Aastrup og Klelund. Ribe amt 1936 s. 54.
2. Østergaard, Høgsbro Knud: Undersøgelser i Aastrup kirke. Ribe amt 1953, s. 277 ff.
3. Nielsen, Oluf: Gørding herred. København 1872 s. 3.
4. Faaborg, Simon: Optegnelser. Aastrup sognearkiv.
5. Østergaard, Høgsbro Knud: Notater gjort på Nationalmuseet. Aastrup sognearkiv.
6. Note 3 op. cit.
7. Note 3 op. cit.
8. R.A.: Matriklen 1662. Rentekammeret 311.96.
9. Østergaard, Høgsbro Knud: Notater i Aastrup sognearkiv.
10. Aastrup sognearkiv: Folketællingslister 1787.
11. L.A.V.: Indberetning til biskop Blok 1765. Ribe bispearkiv, C4.
12. Pedersen, Henrik: Ødegårde i 1680erne. Historisk tidsskrift, 8. rk. 1V. s. 188 ff.
13. L.A.V.: Boopgørelse efter Iver Gregersen Krabbe 1708. C43F-2.
14. Aastrup sognearkiv: Aastrup sogns kirkebøger.
15. Note 2 op. cit.
16. Note 2 op. cit.
17. L.A.V.: Note 11 op. cit.
18. Jensen Elle F: Aastrup kirke. Ribe amt 1949. s. 172 ff.
19. L.A.V.: Ureg. korrespondance angående Gørding herred 1592-1784. Ribe bispearkiv C4-30.
20. L.A.V.: Ureg. korrespondance angående Gørding herred 1779-1812 Ribe bispearkiv C4-31.
21. R.A.: Fortegnelse over indkrævede klokker 1528 -29. 108 A pakke nr.21. lg. 7.

22. Christian den Femtes Danske Lov: 2. bog, 9. kap.
23. Nør. Erik: Præst og administrator. København 1981 s. 293.
24. L.A.V.: Pastor Søborgs papirer. Retsbetjente arkiv B85.
25. Aastrup sognearkiv: Aastrup sogns kirkebøger.
26. Note 19. op. cit.
27. Note 19. op. cit.
28. Reces af 1643. 1.1.9.
29. L.A.V.: Note 19. op. cit. brev af 29.3. 1735.
30. Note 19. op. cit.
31. Jespersen L: Fra Starup sogn 1920. s. 76.
32. Christian den Femtes Danske Lov: 2. bog. 1. art.
33. L.A.V.: Endrupholms godsarkiv G464-4. Domsafsigelse Gørding-Malt herredsting 27.8.1739.
34. Note 19 op. cit.
35. L.A.V.: Skifteforretning efter degnen Jens Gadberg. C43F-2.
36. Note 19 op. cit.
37. Note 20 op. cit.
38. Aastrup sognearkiv: Aastrup sogns kirkebøger.
39. Skrubbeltrang, Friedlev: Det danske landbosamfund 1500-1800. København 1978 s. 230.
40. L.A.V.: Malt herreds tingbøger B83F-1. s. 153.
41. R.A.: Gørding herreds tingbog 1687. s. 296 ff.
42. Note 41 op. cit.
43. L.A.V.: Gørding-Malt herreds tingbog 1720 s. 341 ff. B83F-7.
44. Note 43 op. cit. s. 432 ff.
45. L.A.V.: Skøde og panteprotokol 14.4. 1745. B83G -Sp-3.
46. R.A.: Generalhoverireglement for Riberhus amt 1771. mikrofilm 452.64.
47. Note 46 op. cit.
48. Note 39 op. cit. s. 363 ff.
49. R.A.: Rentekammeret 432.44. Brev til stiftbefalingsmanden 2.9. 1768.
50. L.A.V.: Gørding herreds politiprotokol B83G-13.
51. Aastrup sognearkiv.
52. Pedersen, Henrik: De danske landbrug. København 1975. s. 41.
53. Note 39 op. cit. s. 105 ff.
54. Kronens skøder bd. 1.

55. Borberg, L. P.: En selvejerbondeslægt. Ribe amt 1945 s. 178.
56. Note 39 op. cit. s. 146 ff.
57. R.A.: Rytterholdets betalinger. Danske kancellig C204.
58. L.A.V.: Malt herreds tingbog 1676. s. 19. B83E-2.
59. R.A.: Krigsjørdebog 1680 over de tre sønderjyske regimenter. Ryttergårdenes tilstand. Danske kancelli C204.
60. Hansen, H. P.: Den vest- og sønderjyske kreditforening 100 år. 1960. s. 114.
61. R.A.: Brev af 10.8 1789 fra landmåler Astrup i Hjerting til kammerherre og stiftbefalingsmand Urne. Rentekammeret 28.234.
62. L.A.V.: Endrupholms godsarkiv. G464-4. Forskellige sager 1583-1942.
63. Note 52 op. cit. s. 115.
64. Aastrup sognekirke: Udskrift af herredsbogen for Gørding herred 1649.
65. L.A.V.: Stiftamtets arkiv B9-6.
66. Frandsen, Karl Erik: Vang to tægt 1983. s. 213.
67. Note 39 op. cit. s. 243.
68. R.A.: Markbøger og skov, eng græsningsarealers takstioner 1699. Rentekammeret 312.6.
69. Note 68 op. cit.
70. Larsen, Henrik: Fællesskabet i Ribe amt 17. årh. Ribe amt 1930 s. 488.
71. Alkærsig, Søren: Misvækst. Ribe amt 1937. s. 60 ff.
72. R.A.: Breve og dokumenter indkommet angående købstæderne i Ribe amt. Rentekammeret.
73. Note 39 op. cit. s. 273.
74. Dieckmann, Rasmussen Jørgen: Bønderne og udskiftningen. København 1977. s. 20.
75. Note 39 op. cit. s. 320.
76. L.A.V.: Ribe stiftamts arkiv B9-1276. Dokumenter og breve angående fællesskabets ophævelse 1778-1781.
77. Aastrup sognekirke: Udskiftningsforretning for Bolding 1776.
78. Note 74 op. cit. s. 28.
79. R.A.: Indberetning til rentekammeret 21.3. 1785. Rentekammeret 2485.19.
80. Note 76 op. cit.

81. Note 76 op. cit.
82. Feilberg, H. F.: Dansk bondeliv. København 1922.
83. Note 11 op. cit.
84. Kromann, N. M.: Fattigmandens snaps. Ribe amt 1948. s. 81.
85. Fuglsang, Anton: Under brændevinens svøbe. Ribe amt 1948 s. 130.
86. Note 85 op. cit.
87. Forordning om fattigvæsen 1708.
88. Note 19 op. cit.
89. R.A.: Tingbog for Gørding-Malt herredsting. Mikrofilm 30.326.
90. L.A.V.: Gørding-Malt herreds tingbog 1744. s. 432 ff.
91. Aastrup sognearkiv: Aastrup sogns kirkebøger.
92. Kristensen, H.K.: Sognepræst Jacob Stampes optegnelser om religiøse skikke. Kirkehistoriske Samlinger. 1960.
93. L.A.V.: Ribe bispearkiv. Note 19 op. cit.
94. Aastrup sognearkiv: Aastrup sogns kirkebøger.
95. L.A.V.: Ribe bispearkiv. Note 20 op. cit.
96. L.A.V.: Endrupholms godsarkiv G464-16. Skrifteprotokol 1753-1804.
97. Kristensen, H. K.: Kirkehistoriske samlinger. 1960.
98. Malt herreds tingbog 1687. s. 289 ff. B83E-2.
99. Note 12 op. cit.
100. Elkier-Pedersen, Sigvald: Rytterskoletavlerne. Århus 1971. s. 9.
101. Note 19 op. cit. brev af 1.6. 1753.
102. Aastrup sognearkiv: Aastrup sogns kirkebøger.
103. Kirkehistoriske samlinger, bd. V. rk. 5.
104. Aastrup sognearkiv: Aastrup sogns kirkebøger.
105. Christian den Femtes Danske Lov. 6. kap. 32 ff.
106. L.A.V.: Gørding-Malt herreds tingbog 1720 s. 310 ff. B83F-7.
107. L.A.V.: Gørding-Malt herreds tingbog 1689 s. 159 ff. B83F-1.
108. Note 39 op. cit. s. 168.
109. L.A.V.: Gørding-Malt herreds tingbog 1744. 419 ff.
110. Note 109 op. cit.
111. Drivtetrug = et trug hvori man sigtede gryn.
112. L.A.V.: Malt herreds tingbog 1660. B83E-1.
113. L.A.V.: Endrupholms godsarkiv G464-16, skifteprotokol 1753-1804. Kærgårds godsarkiv G 477-4 skifteprotokoller 1719-1772. 1776-1788. skifteprotokol for Ribe stift B83G-4.

114. Note 113 op. cit.
115. Kristensen, H. K.: Sognepræst Jacob Stampes optegnelser om religiøse skikke. Kirkehistoriske samlinger 1960.
116. Note 19 op. cit.
117. Ribe stiftamt 1685. B9-5.
118. L.A.V.: Gørding-Malt herreds tingbog 1732. B83F-8.
119. Note 113 op. cit.